

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
СУМСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

**ПРАВО НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ:
КРАЩІ ПРАКТИКИ ЄС
ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ**

Матеріали

науково-практичного круглого столу

(м. Суми, 6 червня 2025 року)

EU Justice4U

Суми
Сумський державний університет
2025

СКЛАД ОРГАНІЗАЦІЙНОГО КОМІТЕТУ:

УСТИМЕНКО В. А., директор Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова НАН України», д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАН України, член-кор. НАПрН України, заслужений юрист України;

ДЖАБРАІЛОВ Р. А., д-р. юрид. наук, проф., заступник директора з наукової роботи Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова НАН України»;

ДЕРЕВ'ЯНКО Б. В., д-р. юрид. наук, проф., провідний науковий співробітник відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В. К. Макутова НАН України»;

РУДЕНКО Л. Д., канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки СумДУ;

ПЛОТНИКОВА М. В., канд. юрид. наук, доцент, доцент кафедри міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства СумДУ;

ШВАГЕР О. А., канд. юрид. наук, доцент, асист. кафедри міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства СумДУ

*Видання рекомендоване до видання рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 8 від 19.06.2025 року)*

Право на доступ до правосуддя: кращі практики ЄС
П 68 та виклики для України : матер. науково-практичного круглого столу (Суми, 6 червня 2025 р.). – Суми : Сумський державний університет, 2025. – 113 с.

До збірника ввійшли тези доповідей і повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ЗВО і наукових установ, які брали участь у Науково-практичному круглому столі «Право на доступ до правосуддя: кращі практики ЄС та виклики для України», присвяченому актуальним питанням адаптації національного законодавства до законодавства ЄС у сфері доступу до правосуддя, європейським і світовим стандартам щодо забезпечення реалізації права на доступ до правосуддя, проблемам забезпечення доступу до правосуддя в умовах воєнного стану в Україні, а також національному й зарубіжному досвіду юридичних клінік та їх ролі в забезпеченні доступу до правосуддя.

Co-funded by
the European Union

Підтримка Європейською комісією випуску цієї публікації не означає схвалення змісту, який відображає лише думки авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

The European Commission's support for the production of this publication does not constitute an endorsement of the contents, which reflect the views only of the authors, and the Commission cannot be held responsible for any use that may be made of the information contained therein.

Цей твір ліцензовано на умовах Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0 International
(Із Зазначенням Авторства-Некомерційна-Поширення на тих самих умовах 4.0 Міжнародна)

ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО	7
<i>Апанасенко Катерина</i> СПОРИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ОРГАНІЗАЦІЄЮ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ЮРИСДИКЦІЇ	10
<i>Бергілевич Ярослав</i> ПРАКТИКА ЄСПЛ ЩОДО ПРАВ МІГРАНТІВ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ	14
<i>Гулай Ірина</i> АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ	19
<i>Дембицька Анастасія</i> КОНСУЛЬТУВАННЯ КЛІЄНТА – ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕТАП ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ	22
<i>Древянко Богдан</i> ОБМЕЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ (ЮРИДИЧНИХ ОСІБ) ЯК ЗАГРОЗА СУСПІЛЬНОМУ БЛАГОПОЛУЧЧЮ	26
<i>Дрогозюк Крістіна</i> ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ	30
<i>Зудінова Марія</i> ГЕНДЕРНО-ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ВИКЛИКИ ДЛЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЖІНОК	34
<i>Карпенко Роман</i> ЮРИДИЧНІ КЛІНІКИ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД	37
<i>Право на доступ до правосуддя: кращі практики ЄС та виклики для України</i>	3

Кичата Лілія

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК
НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.....39

Kokoshko F. I., Kliuiev H. A.

ASSESSMENT OF THE ROLE OF THE EUROPEAN COURT OF
HUMAN RIGHTS DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR.....43

Кубах Іванна

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ОСІБ З ПСИХІЧНИМИ
РОЗЛАДАМИ У КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄСПЛ.....46

Кузьменко Ілля

ЕТИЧНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО
ІНТЕЛЕКТУ В ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ.....50

Курса Святослав

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ ЧЕРЕЗ
ПРИЗМУ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ.....54

Литвиненко Владислав

ПРИНЦИП НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РІШЕНЬ
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ.....57

Підгородецький Валентин

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ
ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА РОЛЬ ПРАВООХОРОННИХ
ОРГАНІВ.....62

Плотнікова Марія

ЦИФРОВІЗАЦІЯ У СФЕРІ ПРАВОСУДДЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ
СОЮЗІ.....65

Політова Анна

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ
У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ:
ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ТЛУМАЧЕННЯ.....70

Романускас Крістіна

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ
ДОПОМОГИ ОСОБІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ.....74

Руденко Людмила

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В
УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: МІСЦЕ ТА РОЛЬ ЮРИДИЧНИХ
КЛІНІК.....78

Рябченко Максим

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УМОВАХ
ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНІ ТА ЄС:
АСПЕКТ ДОСТУПНОСТІ ПРАВОСУДДЯ.....82

Славко Анна

ВИМОГА ЩОДО ПРЕДСТАВНИЦТВА ЯК ПЕРЕШКОДА У
ДОСТУПІ ДО СУДУ: ПРАКТИКА ЄСПЛ.....86

Сологуб Артем

ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СУДОВОМУ ПОРЯДКУ ПРАВА НА
ВІДШКОДУВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНИМ КОМПАНІЯМ ЗБИТКІВ,
ЗАВДАНИХ РОСІЙСЬКОЮ АГРЕСІЄЮ.....90

Швагер Ольга

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ
ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ.....94

Шевчук Марта

ДОТРИМАННЯ ПРАВИЛ ПІДСУДНОСТІ ЯК ГАРАНТІЯ ПРАВА
НА ДОСТУП ДО СУДУ, ВСТАНОВЛЕНОГО ЗАКОНОМ.....98

Шипович Владислав

СТРОК НА КАСАЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У
ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ЯК ЕЛЕМЕНТ ДОСТУПУ ДО СУДУ:
ЗАСТОСУВАННЯ У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ ТА ВС.....105

Яхно Ксенія

ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО
ЦЕНТРУ «ПРАВОВА СТУДІЯ» ПОЛТАВСЬКОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ У КОНТЕКСТІ
ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОДЕЛЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ
КЛІНІК.....

109

ВСТУПНЕ СЛОВО

Науково-практичний круглий стіл на тему: **«Право на доступ до правосуддя: кращі практики ЄС та виклики для України»** відбувся 06 червня 2025 року на базі Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету в рамках реалізації [проекту 101175484 – EUJustice4U – ERASMUS-JMO-2024-HEI-TCH-RSCH «Доступ до правосуддя: кращі практики ЄС для України» за програмою Еразмус+ напрям Жана Моне](#).

Проект EUJustice4U пов'язаний з важливими питаннями доступу до правосуддя в ЄС та впровадження стандартів ЄС в українське законодавство.

Концепція проекту «Доступ до правосуддя: кращі практики ЄС для України» розроблена таким чином, щоб через навчання та дослідження комплексно охоплювати всі вищезазначені питання, доносити до широкої аудиторії ключові стандарти ЄС щодо доступу до правосуддя; щоб допомогти незахищеним верствам населення, які звертаються до юридичної клініки СумДУ для вирішення питань щодо доступу до правосуддя.

Цілі проекту:

1. сприяти досконалості у викладанні та підвищенню якості професійної підготовки студентів-бакалаврів СумДУ спеціальностей правознавство, міжнародне право.

2. сприяти освіті в галузі європейських студій під час війни та післявоєнної реконструкції, залучаючи студентів та інших осіб, чиї освітні можливості постраждали від російського вторгнення в Україну (включно з тими, хто був змушений залишити свої домівки та навчатися та ті, хто залишився на територіях, близьких до бойових дій та/або окупації, а також на пост-окупаційних територіях).

3. сприяти досконалості в дослідницькій діяльності, генерувати знання та ідеї для підтримки формування політики ЄС, підвищувати обізнаність про найкращі практики ЄС для України щодо доступу до

правосуддя; актуалізувати обговорення цих питань в науковому середовищі, представниках державного управління, громадянського суспільства.

4. охопити широку громадськість і поширити знання про ЄС серед широких верств суспільства (за межами академічної та спеціалізованої аудиторії), наблизивши ЄС до громадськості.

Проект важливий з огляду на євроінтеграційні процеси в Україні, необхідність вирішення існуючих і перспективних проблем щодо доступу до правосуддя у зв'язку з російською агресією та необхідність використання досвіду ЄС у розбудові системи правосуддя перехідного періоду.

До обговорення проблем доступу до правосуддя в рамках роботи Науково-практичного круглого столу на тему: **«Право на доступ до правосуддя: кращі практики ЄС та виклики для України»** долучилися науковці, фахівці та студенти з різних університетів та установ України: Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України»; Державного податкового університету; Національного університету «Одеська юридична академія»; Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого; Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна; Львівського національного університету імені Івана Франка; Маріупольського державного університету; Полтавського університету економіки і торгівлі; Верховного Суду; Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та інші.

Команда проєкту 101175484 – EUJustice4U – ERASMUS-JMO-2024-HEI-TCH-RSCH «Доступ до правосуддя: кращі практики ЄС для України» висловлює **щирі вдячність**

Державній установі «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова Національної академії наук України» за участь в організації заходу, поширення інформаційних матеріалів про проєкт та особисто **Володимиру Устименку**, директору Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Макутова НАН України», доктору юридичних наук, професору, члену-кореспонденту НАН України, член-кореспонденту НАПрН України, Заслуженому юристу України та **Богдану Деревянко**, провідному науковому співробітнику відділу господарсько-правових досліджень проблем економічної безпеки Державної ус-

танови «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова НАН України», доктору юридичних наук, професору, всім учасникам за цікаві змістовні доповіді та плідні дискусії.

Голова Оргкомітету,

академічна координаторка проєкту 101175484 – EUJustice4U – ERASMUS-JMO-2024-HEI-TCH-RSCH «Доступ до правосуддя: кращі практики ЄС для України»

Ольга Швагер

СПОРИ, ПОВ'ЯЗАНІ З ОРГАНІЗАЦІЄЮ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ОКРЕМІ ПИТАННЯ СУДОВОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Апанасенко К.І.

Д.Ю.Н., доцент

Національний університет «Чернігівська політехніка»

В останні роки в судовій практиці оприявнились деякі нові тенденції в розмежуванні юрисдикції між господарськими і загальними судами, пов'язані з оцінкою судом характеру спірних правовідносин. Зокрема, мова йде про спори, що виникають між учасниками різного виду правовідносин (майнових, земельних), які за змістом спрямовані на організацію майбутньої господарської діяльності. Зважаючи на актуальність проблематики доступу до правосуддя, варто дослідити відповідну судову практику детальніше. Нагадаємо, що Господарський процесуальний кодекс України (ч. 1 ст. 20) закріплює: господарські суди розглядають справи у спорах, що виникають у зв'язку із здійсненням господарської діяльності. Саме з приводу інтерпретації цієї норми формується й усталюється судова практика, яку розглядатимемо.

Достатньо давно «формула господарської юрисдикції» була визначена в такий спосіб: «Юрисдикція господарського суду поширюється на спір, що виник між сторонами, зокрема, за таких умов: участь у спорі суб'єкта господарювання; наявність між сторонами, по-перше, господарських відносин, врегульованих ЦК України, ГК України, іншими актами господарського і цивільного законодавства, і, по-друге, спору про право, що виникає з відповідних відносин; наявність у законі норми, що прямо передбачала б вирішення спору господарським судом; відсутність у законі норми, що прямо передбачала б вирішення такого спору судом іншої юрисдикції» (п. 3.1 постанови Пленуму ВСУ "Про деякі питання підвідомчості і підсудності справ господарським судам" від 24.10.2011 № 10). Так само усталеною є позиція, що господарські суди розглядають справи, якщо склад учасників спору відповідає приписам статті 20 ГПК України, а правовідносини, з яких виник цей спір, мають господарський характер (постанова Верховного Суду від 22.05.2024 у справі № 175/984/22).

У постанові Великої Палати Верховного Суду від 27.04.2021 у справі №591/5242/18 вказано, що «критеріями розмежування... господарської та цивільної юрисдикції... є суб`єктний склад учасників правовідносин, зміст їх прав та обов`язків, предмет спору та характер спірних правовідносин у їх сукупності». Як бачимо, натеper Верховний Суд відмічає значимість для визначення юрисдикції не тільки характеру правовідносин, а і їхнього змісту.

Низка судових справ зі спірною для практики юрисдикцією стосується прав і обов`язків сторін у правовідносинах, у певний спосіб пов`язаних із заснуванням суб`єкта господарювання, однак таких, що реалізуються громадянами без статусу фізичної особи-підприємця чи фермерського господарства. До прикладу, справа про стягнення боргу за договором про надання безвідсоткової фінансової допомоги на поворотній основі для організації підприємництва, який був укладений між державними установами і органами влади та фізичною особою. Спир був визначений як цивільний з огляду на цивільно-правову природу договору (постанова Верховного Суду від 02.05.2024 у справі № 551/13/23).

Якщо відповідний спір є корпоративним, виникає між засновниками/ учасниками господарської організації, його господарська юрисдикція як у законі, так і на практиці є зазвичай безспірною. Можна навести такий приклад господарської справи – спір за угодою про реалізацію спільного проєкту з метою створення товариства, що передбачає виникнення між сторонами відносин зі створення товариства з обмеженою відповідальністю (вступу до ТОВ) (постанова ВС від 09.04.2025 у справі №753/9984/23-ц).

Найбільший пласт актуальної судової практики щодо юрисдикції досліджуваної групи правовідносин складається зі спорів, що виникають з приводу реалізації права на землю громадянами, які мають намір вести фермерське господарство. Найкраще прояснена позиція Верховного Суду щодо юрисдикції подібних справ у постанові ВП ВС від 05.10.2022 у справі №922/1830/19 (тут Верховний Суд відійшов від своєї позиції про цивільну юрисдикцію таких спорів):

«... земельні відносини, які є основою створення та діяльності фермерського господарства, проходять у динаміці два етапи: 1) отримання засновником фермерського господарства права (власності або оренди) на землю як передумова створення фермерського господарства [з огляду на положення норм ст. 5,7, 8 Закону «Про фермерське господарство»]; 2) створення фермерського господарства, внаслідок чого особу засновника заміщує фермерське

господарство як землекористувач, який веде господарську діяльність на земельній ділянці... Тобто можливість реалізації громадянином права на створення фермерського господарства безпосередньо пов'язана з наданням... йому земельних ділянок для ведення фермерського господарства як форми підприємницької діяльності громадян...можна зробити висновок, що *de jure* отримує землю фізична особа – засновник фермерського господарства, однак *de facto* він діє в інтересах створюваного ним фермерського господарства». Як наслідок, досліджувані спори фактично стосуються земельних відносин органів влади і господарських організацій, які беруть участь у земельних відносинах задля здійснення підприємництва. Логічним є висновок про повноваження саме господарських судів розглядати такі спори.

Як підкреслив Верховний Суд у цитованій справі, при розмежуванні юрисдикції між цивільними і господарськими судами для спорів щодо земельних відносин на першому місці – зміст правовідносин, і другорядне значення надається суб'єктному складу (фізична чи юридична особа).

Наближався Верховний Суд до таких висновків, наприклад, у своїй постанові від 16.01.2019 у справі №483/1863/17, постанові ВП ВС від 01.04.2020 у справі № 320/5724/17. В останній зазначено: «Після укладення договору оренди земельної ділянки для ведення фермерського господарства та проведення державної реєстрації такого господарства користувачем орендованої земельної ділянки є саме фермерське господарство, а тому й правовідносини щодо права користування такою земельною ділянкою є господарськими... реалізація права на поновлення договору оренди в порядку статті 33 Закону України «Про оренду землі» входить до змісту правовідносин щодо права користування земельною ділянкою, наданою для ведення фермерського господарства...».

Складні питання юрисдикції спору часто викликані перебуванням майна фізичної особи-підприємця у власності відповідної фізичної особи, внаслідок чого виникає потреба виявляти справжні цілі й способи використання майна в спірних ситуаціях. Як зауважує суддя ВС Олена Кібенко, ВП ВС визначає юрисдикційність спору, виходячи з його сутності, дійсних правовідносин, що склалися між учасниками конфлікту, а не з огляду на сформований позивачем склад сторін справи та сформульовані позивачем позовні вимоги [1, с. 13]. Показовою тут є справа за позовом міської ради до фізи-

чної особи про стягнення коштів за використання земельної ділянки без правовстановлюючих документів, на якій розташовані об'єкти нерухомості відповідача. Досліджуючи обставини справи, апеляційний суд установив, що відповідач – фізична особа, зареєстрована як підприємець, – придбала гараж та інші об'єкти нерухомості й отримала дозвіл на виготовлення технічної документації із землеустрою щодо права оренди відповідної земельної ділянки для комерційного використання; спір виник між юридичною особою (міською радою) та фізичною особою-підприємцем з приводу користування відповідачем як суб'єктом господарювання земельною ділянкою комерційного призначення. Однак ВП ВС, вирішуючи спір, указала на таке: об'єкти нерухомості придбала фізична особа, а не суб'єкт господарювання; не були встановлені обставини фактичного використання відповідачем земельної ділянки для здійснення господарської діяльності. Як наслідок, було визначено цивільну юрисдикцію для даного спору (постанова ВП ВС від 27.06.2018 у справі № 749/230/15-ц).

Загалом суб'єктний склад учасників спору і цивільно-правовий характер відносин між ними не є достатньо однозначними маркерами віднесення спору до числа господарських або цивільних. Наведемо ще такий приклад. До суду звернулася громадська організація (об'єднання споживачів) на підставі Закону України «Про захист прав позивачів» з позовом до юридичної особи, яка надає комунальні послуги, щодо зобов'язання здійснити перерахунок послуг з утримання будинків, споруд та прибудинкових територій. Верховний Суд установив, що ГО подала позов не для захисту власних інтересів як суб'єкта цивільних відносин, а в інтересах невідзначеного кола споживачів міста Ірпеня, спір виник фактично між споживачами послуг та КП «УЖКГ «Ірпін» і направлений на захист прав споживачів міста Ірпеня, а тому повинен розглядатися в порядку цивільного судочинства (постанова ВП ВС від 23.03.2021 у справі № 367/4695/20).

Отже, все чіткіше відбувається трансформація раніше достатньо однозначної позиції Верховного Суду про поєднання суб'єктного критерію та цивільно-правового характеру спору як вказівки на судову юрисдикцію. З наукової точки зору правовідносини, в які вступає фізична особа при формуванні майнової бази новостворюваного суб'єкта господарювання (наприклад, як за обставинами справ № 749/230/15-ц, № 551/13/23), є господарськими. Однак ВП ВС підходить до визначення юрисдикції спорів більш прагматично,

іноді навіть на шкоду академічній чистоті питання [2]. Як наслідок, спори за участю фізичних осіб щодо організації господарської діяльності, пов'язані зі створенням суб'єктів господарювання, мають розглядатися зараз у порядку цивільного судочинства, окрім випадків, якщо вони є корпоративними.

Література:

1. Критерії розмежування судової юрисдикції Великою Палатою Верховного Суду (презентація судді ВС О. Кібенко, 7 грудня 2020 р.).

URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/Kibenko_2_2020_12_07.pdf (дата звернення: 31.05.2025).

2. Кібенко О., Уркевич В. Підходи Великої Палати Верховного Суду до визначення юрисдикційності спорів. Судово-юридична газета. 2020. 24 березня.

URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/zmi/915159/> (дата звернення: 31.05.2025).

ПРАКТИКА ЄСПЛ ЩОДО ПРАВ МІГРАНТІВ В СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Бергілевич Ярослав

*Студент IV курсу ННІ права
Сумський державний університет*

Науковий керівник: доцент, к.ю.н., асистент кафедри міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства ННІ права СумДУ ***Швагер Ольга***

Рішення ЄСПЛ грають ключову роль у захисті та забезпеченні прав людини в Європі, а їхні наслідки мають важливий вплив на національні правові системи країн-членів Ради Європи. Завдяки практиці ЄСПЛ Конвенція залишається сильним і дієвим інструментом, якому під силу вирішувати актуальні виклики сьогодення, зміцнюючи верховенство права, підтримуючи демократичні основи в Європі [1, с. 726].

Справа А.С. проти Франції стосується громадянина Гвінеї, який після прибуття на територію Франції оголосив себе неповнолітнім

в ізоляції та скаржиться, що через оскарження його неповнолітності внутрішніми органами влади йому не було надано піклування, передбаченого положеннями французького законодавства щодо захисту дітей.

По-перше, Суд зазначає, що протягом усього процесу визначення його віку заявник фактично мав змогу скористатися, відповідно до презумпції неповноліття, тимчасовим житлом у надзвичайних ситуаціях. Результати адміністративного та медичного оглядів призвели до скасування презумпції неповнолітності та, як наслідок, до припинення захисту заявника як неповнолітнього без супроводу до того, як його неповнолітність була остаточно визнана судовим органом. Зазначивши існування національної правової бази, яка в принципі забезпечує мінімальні необхідні процесуальні гарантії, Суд вважає, що через прогалини в інформації у цій справі, яка була як неповною, так і неточною, і яка була доведена до відома заявника, коли розглядалася його неповнолітність, презумпція неповнолітності, якою він користувався, була спростована за обставин, які позбавили його достатніх процесуальних гарантій.

Суд робить висновок, що за обставин цієї справи компетентні органи не діяли з належною ретельністю та не виконали свого позитивного зобов'язання гарантувати право заявника на повагу до його приватного життя. Таким чином, мало місце порушення статті 8 Конвенції.

По-друге, Суд вважає, що заявник мав у своєму розпорядженні, згідно з національним законодавством, засоби правового захисту, здатні виправити стверджуване порушення статті 8 Конвенції, і що його слід вважати таким, що на практиці, за обставин справи, скористався ефективними засобами правового захисту. Суд дійшов висновку, що не було порушення статті 13 Конвенції, взятої разом зі статтею 8.

Суд дійшов висновку, що мало місце порушення статті 8 (право на повагу до приватного життя) Європейської конвенції з прав людини та відсутність порушення статті 13 (право на ефективний захист правового захисту), взятої разом зі статтею 8 [2].

Справа А.С. проти Франції доводить, що право на отримання соціально значущих речей (в даному випадку житла) є важливим, навіть під час встановлення віку біженця.

У справі Кейта проти Угорщини суд постановив порушення статті 8-1 (повага до приватного життя), через надання особі ста-

тусу особи без громадянства. Заявник, особа без громадянства сомалійського та нігерійського походження, прибув до Угорщини у 2002 році. Його спроби легалізувати свій статус були безуспішними. У 2015 році Конституційний Суд скасував положення закону про в'їзд та право на проживання громадян третіх країн («Закон про RRTN»), яке вимагало «законного перебування в країні» як передумови для надання статусу особи без громадянства, постановивши, що ця вимога суперечить зобов'язанням щодо міжнародного публічного права, ратифікованим Угорщиною.

Заявнику зрештою було надано статус особи без громадянства у жовтні 2017 року. Він скаржився на тривалі труднощі, які він мав у врегулюванні свого правового становища, що нібито негативно позначилося на його доступі до охорони здоров'я та працевлаштування, а також на його праві одружитися.

Не було сумнівів у тому, що заявник мав приватне життя в Угорщині, і Суд визнав, що невизначеність його правового статусу, яка тривала близько п'ятнадцяти років, мала негативні наслідки для цього приватного життя. Заявник проживав в Угорщині без будь-якого правового статусу, будучи позбавленим основних прав на охорону здоров'я та працевлаштування. Посольство Нігерії в Будапешті відмовилося визнати його громадянство Нігерії у 2006 році, що зробило заявника фактично особою без громадянства з того часу. Національні органи влади не повідомили заявника про можливість подання заяви про надання статусу особи без громадянства на той час.

До рішення Конституційного Суду про виключення вимоги «законного перебування» із Закону про Реєстрацію та Реєстрацію осіб без громадянства (RRTN) заявника було практично неможливо визнати особою без громадянства, оскільки він не відповідав цій вимозі. Таким чином, насправді, всупереч принципам, що впливають з Конвенції ООН 1954 року про статус осіб без громадянства, заявник, особа без громадянства, був зобов'язаний виконати вимоги, які він, в силу свого статусу, не міг виконати. Після рішення Конституційного Суду національним судам знадобилося понад два роки, щоб ухвалити остаточне рішення у його справі, яке зрештою надало йому статус особи без громадянства.

За конкретних обставин справи держава-відповідач не виконала свого позитивного зобов'язання забезпечити ефективну та доступну процедуру або поєднання процедур, що дозволяють зая-

внику вирішити питання його статусу в Угорщині з належним урахуванням його інтересів у приватному житті відповідно до статті 8 [3].

У справі Камара проти Бельгії суд визнав порушенням відмову Національними органами влади у виконанні негайного рішення, яке зобов'язує державу забезпечити шукача притулку житлом та матеріальною допомогою. 15 липня 2022 року заявник, громадянин Гвінеї, який прибув до Бельгії трьома днями раніше, подав заяву про надання притулку до початкового центру прийому шукачів міжнародного захисту. Потім він звернувся до Федерального агентства з прийому шукачів притулку («Fedasil») з метою отримання місця в мережі прийому, але йому було відмовлено на тій підставі, що система прийому була перевантаженою. Щодо складності виконання судового наказу за заявою Камара, за словами Уряду, з літа 2021 року можливості прийому заявників, якими керує Fedasil, виявилися недостатніми для впоратися зі зростанням кількості заявників про міжнародний захист, що зробило практично неможливим для держави виконання судових рішень. Суд не міг не відзначити значне збільшення – більш ніж на 42% порівняно з 2021 роком – кількості заяв про міжнародний захист у Бельгії у 2022 році (36 871). Крім того, Бельгія прийняла 65 000 громадян України в період з 10 березня 2022 року по 31 грудня 2022 року. ЄСПЛ в своєму рішенні не критикує рішення бельгійської влади зосередити можливості прийому заявників про міжнародний захист на найбільш вразливих особах, тим самим затримуючи розміщення заявників про міжнародний захист з таким самим профілем, як у заявника, оскільки це було рішення про пріоритетність, яке дозволило забезпечити житлом та допомогою переважну більшість сімей з дітьми, неповнолітніх без супроводу та осіб, які страждають від певних захворювань, протягом періоду, необхідного для розгляду їхніх клопотань про надання притулку. Суд також не міг не відзначити значних зусиль, докладених бельгійською владою для сприяння фінансуванню асоціативних схем, створення додаткового житла, набору персоналу та скорочення термінів розгляду заяв про надання притулку.

Тим не менш, право, що захищається статтею 6 Конвенції, слід тлумачити у світлі преамбули до Конвенції. Ця преамбула посилялася на верховенство права, одним з фундаментальних аспектів якого був принцип правової визначеності, який вимагав, зокрема, щоб у випадках, коли суди остаточно вирішили питання, їхнє рішення не ставилося під сумнів.

У цьому відношенні обставини цієї справи не були незвичайними та свідчили про системну нездатність бельгійської влади виконувати остаточні судові рішення щодо прийняття заявників про міжнародний захист. Хоча Суд усвідомлював складну ситуацію, з якою стикалася бельгійська держава, він не міг погодитися з тим, що час, який бельгійська влада витратила у цій справі на виконання судового рішення, спрямованого на захист людської гідності, був розумним. Крім того, ця системна нездатність значно переважила діяльність національного суду та самого Суду.

З огляду на вищезазначене, з боку бельгійської влади мало місце не «проста» затримка, а радше явна відмова виконувати накази, видані національним судом, що порушило саму сутність права, захищеного статтею 6 Конвенції [4].

Використані джерела:

1. Денисова А.В., Сірко В.С. Роль Європейського суду з прав людини у захисті та розвитку прав людини в Європі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 724-726. DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-1/174>

2. Arrêt relatif à l'absence de protection d'un migrant en qualité de mineur non accompagné du fait de la contestation de sa minorité par les autorités : A.C. c. France. Année de publication :16.01.2025 [Зароловок з екрану]
URL: https://juridique.defenseurdesdroits.fr/index.php?id=53388&lvl=notice_display&opac_view=-1&utm_source=chatgpt.com

3. European Court of Human Rights. Information Note on the Court's case-law 240 *Sudita Keita v. Hungary* - [42321/15](#). Judgment 12.5.2020 [Section IV] URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-12816>

4. European Court of Human Rights CASE OF CAMARA v. BELGIUM (Application no. [49255/22](#)) 18 July 2023 JUDGMENT
URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-226093>

АДМІНІСТРАТИВНЕ СУДОЧИНСТВО В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ОСОБЛИВОСТІ ПРОВАДЖЕННЯ ТА ЗАХИСТУ ПРАВ

Гулай Ірина Олександрівна

рядовий вн. сл. , курсантка Пенітенціарної академія України

Науковий керівник:

к.ю.н, доцент Шестак Лілія Володимирівна

Воєнний стан, запроваджений в Україні у зв'язку зі збройною агресією Російської Федерації, став викликом для всієї правової системи держави, зокрема і для адміністративного судочинства. Основне завдання в цих умовах – забезпечення ефективного, безперервного та справедливого розгляду справ, пов'язаних із захистом прав громадян у публічно-правових спорах.

Система адміністративного судочинства України наразі проходить процес глибокої адаптації до умов воєнного часу. Це вимагає впровадження механізмів оперативного розгляду справ, запровадження спеціальних інструментів правового захисту учасників процесу та забезпечення законності й відкритості судових рішень. Особливої напруги зазнають адміністративні суди, які стикаються з численними викликами – від загроз безпеці суддів та персоналу до труднощів у доступі населення до суду. Зокрема, внаслідок постійної небезпеки обстрілів та нестабільної ситуації у прикордонних і прифронтових районах, низка судових установ була змушена тимчасово припинити діяльність або переміститися в безпечніші регіони. Це спричинило затримки у провадженні справ і ускладнило реалізацію громадянами свого права на судовий захист.

Сучасні соціальні трансформації в Україні зумовлюють необхідність впровадження нових моделей державного управління, спрямованих на поступовий перехід від пострадянської системи до модерної європейської держави з ефективною адміністративною структурою. Реформування правової системи має відбуватися з орієнтацією на європейські правові стандарти, де діяльність органів влади ґрунтується на прогресивних і демократичних засадах. Впровадження такого підходу має стати ключовим вектором подальшого політичного та інституційного розвитку України.

Навіть у регіонах, віддалених від зони активних бойових дій, адміністративні суди стикаються з низкою викликів. Серед основних проблем – нестача кадрового складу суддів, зростання кількості справ, неплановані перерви у роботі через тривоги, обстріли, підвищені вимоги до безпеки, а також обмежене функціонування державних установ. За таких умов особливо актуальним стає запровадження додаткових механізмів, що гарантують належний доступ до правосуддя, відкритість судового процесу, дотримання процесуальних строків і прав усіх учасників, а також унеможливлення загроз життєво важливим інтересам громадян.

У цьому контексті важливе значення мають положення, викладені в Рекомендаціях для судів в умовах воєнного стану, які передбачають адаптацію роботи судів з урахуванням конкретної ситуації в регіоні та фактичного стану справ [1]. Зокрема, у кожному окремому випадку необхідно визначати особливості функціонування суду залежно від оперативної обстановки. Таке рішення приймається зборами суддів, якщо це можливо навіть із використанням дистанційних засобів зв'язку. Якщо скликання зборів неможливе рішення ухвалює голова суду або уповноважена особа, що виконує його обов'язки; при організації роботи суду у воєнний час необхідно виходити з реальної ситуації, що склалася у конкретному регіоні [1].

Крім того, зміни в судовій діяльності повинні відповідати основним принципам і спеціальним гарантіям, які безпосередньо закріплені у Законі України «Про правовий режим воєнного стану». Так, усі вони повинні здійснюватися з урахуванням таких ключових принципів [2]: дотримання прав, свобод та обов'язків, визначених Конституцією та законами України [3]; неможливість скорочення обсягу судочинства; неможливість зміни предметної юрисдикції. Дотримання основних вимог дозволяє вносити поправки в роботу адміністративних судів на двох рівнях: організаційному та процесуальному. Такі зміни можуть бути обґрунтованими тільки в тому випадку, якщо вони спрямовані на забезпечення безперервності судової діяльності та збереження принципів справедливості, навіть під час надзвичайних ситуацій воєнного характеру.

О.Г. Привиденцев підкреслює вагомість активного впровадження та розвитку системи «Електронний суд» як складової цифрової трансформації правосуддя. На його думку, формування інформаційного суспільства повинно стати для України одним із

головних стратегічних пріоритетів, що має реалізовуватись на загальнодержавному рівні. Учений звертає увагу на позитивний досвід інших країн, зокрема Сінгапуру, де вже протягом кількох років успішно функціонує цифрова система подання судових документів, яка є аналогом української платформи «Електронний суд». У цій країні ефективно діє Система електронного доступу, що дає можливість громадянам і організаціям дистанційно переглядати інформацію, подану в межах адміністративного судочинства. Крім того, активно використовується Електронна інформаційна служба, яка оперативно надає відомості про всі процесуальні дії у режимі реального часу [4, с.55].

Також до організаційних змін можна віднести рекомендації, що стосуються пріоритетного використання електронної форми для проведення адміністративного судочинства. Тобто удосконалити процес розгляду адміністративних справ можна тільки за умови внесення змін до Кодексу адміністративного судочинства України (КАСУ), які б визначали умови, особливості й порядок здійснення електронного судочинства, подання заяв, доказів, процесуальних документів, отримання відзивів і заперечень тощо.

Запровадження воєнного стану в Україні може бути обґрунтованою підставою для відновлення або продовження процесуальних строків. Рада суддів України наголошує на необхідності зваженого підходу до питань щодо повернення процесуальних документів, їх залишення без руху, а також щодо дотримання строків, рекомендує їх продовжувати щонайменше до завершення дії воєнного стану. Такий підхід визнає воєнний стан вагомою причиною для можливого порушення строків, однак не передбачає автоматичного застосування в усіх випадках.

Це пояснюється тим, що Україна має значну територію, і не всі її регіони охоплені активними бойовими діями. Відтак, необхідно враховувати конкретне розташування суду та його реальну здатність здійснювати правосуддя в певних умовах. У цьому контексті особливої актуальності набуває запровадження елементів електронного судочинства – принаймні у частині справ на період дії воєнного стану. Такий крок дозволить підвищити ефективність судових процедур, розширити доступ громадян до судового захисту та сприятиме дотриманню їхніх прав.

Незважаючи на складні обставини, система адміністративного правосуддя повинна продовжувати виконувати свої функції. Судовий розгляд адміністративних справ має відбуватися безперервно,

за винятком випадків, коли об'єктивно неможливо здійснювати судову діяльність.

Список використаних джерел:

1. «Про затвердження окремих рекомендацій з організаційних питань роботи суддів в умовах воєнного стану»: рішення Ради суддів України від 05.08.2022 р. № 23. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0010414-22> (дата звернення 12.05.2025)

2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану». від 12 травня 2015 року. Відомості Верховної Ради України. 2015. № 28. ст.250. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19> (дата звернення 12.05.2025)

3. Конституція України від 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. Розділ 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96> (дата звернення 12.05.2025)

4. Привиденцев О. Г. Особливості здійснення адміністративного судочинства в умовах воєнного стану. Прикарпатський юридичний вісник. 2022. Випуск 1 (42) С. 54–57.

КОНСУЛЬТУВАННЯ КЛІЄНТА – ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕТАП ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Дембицька Анастасія Сергіївна

*здобувачка вищої освіти 2 курсу
Дніпровського державного університету внутрішніх справ*

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
Карпенко Роман Валерійович

Актуальним питанням постає консультування клієнта, оскільки це є надзвичайно тонким та важливим етапом в роботі юриста над справою. Професійні адвокати володіють високим рівнем психологічної взаємодії з клієнтом та високим рівнем обізнаності в нормах

матеріального та процесуального права, завдяки чому надають якісне консультування. В процесі консультування клієнта адвокат має викликати довіру та впевненість в собі як в професіональному юристі, що є основною засадою фахівця в галузі права, який завжди буде користуватись попитом.

Питання консультування клієнта як ключового етапу роботи над справою досліджували у свої працях: О. Ю. Блохіна, Л. О. Воскобітова, Я. П. Зейкан, О. Д. Кім, А. О. Краснейчук, М. А. Ларіонова, І. М. Лук'янова, С. Ю. Макаров, Л. П. Михайлова, О. Ф. Турченко, Є. І. Фурса, О. Г. Яновська та інші.

«Консультування» – це один із видів консультативної діяльності, процес, що включає в себе збір інформації у справі, аналіз справи, вироблення позиції (-ій) у справі та консультація клієнта, заради надання останньому вичерпної інформації з приводу предмета його звернення. В свою чергу, поняття «консультація» можливо розглядати як кінцевий етап консультування адвоката, результатом якого є надання клієнтові варіантів вирішення його проблеми. Завданням консультування є роз'яснення суб'єкту отримання всіх можливих варіантів вирішення проблемної правової ситуації, правових наслідків кожного з них, рекомендація найбільш оптимального варіанту рішення і визначення стратегії і тактики юридичних дій по його реалізації. Ці завдання вирішуються послідовно, на їх основі виділяються етапи юридичного консультування. Перш ніж дати консультацію, адвокат повинен вислухати клієнта, усвідомити суть прохання. Розглядаючи адвокатську діяльність, як діяльність, яка включає в себе консультативну роботу, то потрібно, для початку, визначитись, я якого моменту адвокат почитає виконувати обов'язки, які покладені на нього Законом [1, с. 62].

Правила і установки: 1. Не буває двох однакових клієнтів і ситуацій консультування. Людські проблеми тільки ззовні можуть здаватися схожими, однак оскільки вони виникають, розвиваються, існують у контексті унікальних людських життів, то і самі проблеми в дійсності є унікальними. Тому кожна консультативна взаємодія унікальна і неповторна. 2. Найкращим експертом власних проблем є сам клієнт, тому при консультуванні варто допомогти йому прийняти на себе відповідальність за вирішення його проблем. Бачення власних проблем клієнтом не менш, а може бути, і більш важливо, ніж уявлення про них консультанта. 3. В процесі консультування клієнт і адвокат постійно змінюються відповідно до їхніх стосунків. Якщо на початку консультування треба клієнта більше

спонукати до розмови, направляти його, допомагати сформулювати свою проблему, то на завершення – підтримувати у його рішеннях, діях. недоречно домагатися мети будь-якою ціною, не звертаючи уваги на емоційний стан клієнта. 4. Компетентний юрист знає рівень своєї професійної кваліфікації і від відповідальний за збереження правил етики.[2, с. 55]

Початковим етапом, який стає запорукою активної адвокатської діяльності є практичні навички консультування ще на етапі студента, що мають змогу забезпечити вищі навчальні заклади які мають юридичні клініки, тому вважаємо за необхідне зазначити, яких навичок має здобути студент для подальшого свого розвитку як юриста.

Практична діяльність по консультуванню передбачає наявність у студента-консультанта наступних вмінь та навичок: 1) аналізувати фактичну інформацію для того, щоб виділяти в ній юридично значиму, відрізнити головну від другорядної; 2) орієнтуватися в нормативному матеріалі та знаходити правову основу для дачі консультації і вирішення проблеми; 3) виявити альтернативи дій клієнта для досягнення його мети; 4) чітко, ясно та доступно роз'яснити клієнту правову сторону його проблеми і можливих рішень; 5) прогнозувати наслідки дій клієнта, у тому числі не тільки правові, але й інші, як позитивні та корисні, так і негативні. Не менш важливо вміти прогнозувати і наслідки своїх консультацій на випадок правильного або неправильного сприйняття їх клієнтом. При цьому студент-консультант повинен володіти і навичками спілкування. Все це, безумовно, впливає на ті методи і прийоми, які використовує студент-консультант при проведенні консультацій. Вибір методів залежить значною мірою від особистих якостей клієнта.[3]

В практиці консультування склалось два стилі побудови взаємовідносин між клієнтом та юристом: опори юристом на власний професіоналізм та опори на клієнта. Опора юриста на власний професіоналізм. Суть цього підходу полягає в тому, що юрист пропонує клієнту вигідніший шлях вирішення проблеми, виходячи із власних професійних знань та досвіду, без врахування думки клієнта. Опора на клієнта. При цьому стилі юрист будує свої відносини з клієнтом, спираючись на його інтереси. Цей підхід вимагає від юриста з'ясування у клієнта не лише суті правової проблеми та фактичних обставин справи, але й його справжніх очікувань, цілей та намірів.

Проте це не означає, що юрист повинен підкорятися всім «приххам» клієнта. Клієнту слід дати зрозуміти, що без допомоги юриста він не зможе знайти для себе оптимальний варіант вирішення проблеми, оскільки він не є професіоналом в цій справі. Але він буде робити вибір можливих варіантів, які з врахуванням його побажань та намірів запропонує йому юрист. Оскільки найбільш оптимальним стилем для клієнта є консультування з опорою на клієнта, тому ми детально опишемо консультування за цим стилем.

До першої зустрічі з клієнтом, на якій зазвичай відбувається інтерв'ювання, необхідно підготуватися, приділивши увагу зовнішньому вигляду і робочому місцю. Якщо є можливість попередньо поспілкуватися з потенційним клієнтом, доцільно використати її. Це дасть змогу дізнатися, з якою проблемою прийде людина, підготуватися до прийому, а саме: проаналізувати законодавство, судову практику, визначити перелік питань, які необхідно буде поставити. Крім того, можна запропонувати клієнтові принести наявні в нього документи.

При інтерв'юванні компетентний адвокат повинен бути активним слухачем, тобто:

- постійно нагадувати клієнту, що слухає його. Наприклад, можна час від часу кивати головою на знак того, що ви уважно слухаєте;
- робити короткі зауваження щодо почутого («так, я розумію»);
- повторювати сказану людиною фразу, аби показати, що розуміє те, що вона говорить;
- дивитися клієнту в очі;
- спостерігати за клієнтом [4].

Отже, етап консультування є ключовим у роботі юриста, тому професійний юрист повинен вміти слухати клієнта, орієнтуватися в матеріалах його справи, обґрунтувати правову позицію (перспективи та ризики), запропонувати клієнту варіанти вирішення ситуації, доступно роз'яснити процедуру та наслідки, прислухатись до бажань клієнта, та роз'яснити необхідні дії з боку клієнта. Юрист, який якісно проходить зазначену процедуру з початку та до кінця буде мати довіру до себе та впевненість в ньому як в професіоналі.

Література:

1. Галай А. О., Іваніщ Я. В., Стаднік В. В. Основи юридичної клінічної практики: Навчально-методичний посібник. К.: Атіка, 2007. 204 с.

2. Бідюкова М. С., Колесник М. О., Соловійова Л. М. Особливості роботи з клієнтом, який потребує допомоги в кримінальній справі: Навчальний посібник. Суми, 2006. 125 с.

3. Єлов В. Формування окремих професійних навичок юриста роботи з клієнтом у студентів юридичних факультетів. Луцьк, 2014. 72 с.

4. М. Ульяновська. Виж'юрист: правила ефективного інтерв'ювання клієнта, які потрібно знати адвокату. Закон і Бізнес. №11-12. URL : https://zib.com.ua/ua/132349vizhyurist_pravila_efektivnogo_intervyuвання_klienta.html.

ОБМЕЖЕННЯ ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ФОРМ СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ (ЮРИДИЧНИХ ОСІБ) ЯК ЗАГРОЗА СУСПІЛЬНОМУ БЛАГОПОЛУЧЧЮ

Деревянко Б. В.

доктор юридичних наук, професор, провідний науковий співробітник Науково-дослідного інституту приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України

Україна сьогодні переживає тяжкі часи своєї історії. Для економіки, органів виконавчої влади, суб'єктів господарювання і громадян вистачає зовнішніх загроз. Ніхто в Україні не проти, щоб їх стало менше. Та до зовнішніх загроз сьогодні додаються внутрішні, яких могло б не бути у випадку прийняття інших рішень законодавчим органом держави.

Президентом України після певних вагань було підписано Закон України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» від 9 січня 2025 року [1]. Цей Закон набрав чинності, а з 28 серпня 2025 року має бути введений у дію. У цьому Законі статтею 13 «Особливості створення і діяльності юридичних осіб та державної реєстрації змін до відомостей про юридичних осіб» заборонено утворення підприємств будь-яких видів; статтею 14 «Особливості припинення підприємств у перехідний

період» усі підприємства протягом певного часу (наприклад, державні комерційні підприємства мають розпочати процес припинення не пізніше 6 місяців, починаючи з 28 серпня 2025 року або 6 місяців, починаючи з дня закриття провадження у справі про банкрутство, якщо таке стосовно них було відкрите) мають бути ліквідовані або реорганізовані шляхом перетворення на суб'єктів інших організаційно-правових форм. І ще однією особливістю цього Закону є норма пункту 3 статті 17 «Прикінцеві та перехідні положення», що передбачає визнання Господарського кодексу України таким, що втратив чинність, з дня введення в дію цього Закону [1].

Примусова ліквідація організаційно-правової форми підприємства, рівно як і зміна правового режиму майна правонаступниками багатьох із них з права господарського відання та права оперативного управління на інші, зокрема і не відомі українській юридичній практиці (наприклад, узурфрукт), не сприяє підвищенню рівня суспільного благополуччя. Процеси ліквідації та реорганізації вимагають часових та фінансових витрат, підвищують нестабільність і тривожність у працівників (особливо у сьогодишніх реаліях військовозобов'язаних працівників, які мають бронь від мобілізації), а також тривожність студентів під час реорганізації ЗВО. Ще більше загроз несуть процеси приватизації і зміни права власності на окремі види майна підприємств, що ліквідовуватимуться або реорганізовуватимуться.

Більше п'ятнадцяти років тому нами надавалися рекомендації щодо позитивів та негативів обрання організаційно-правової форми акціонерного товариства та товариства з обмеженою відповідальністю під час реорганізації ЗВО [2, с. 289]. Ці форми не є найгіршим варіантом для організації та здійснення господарської діяльності. Та їх обрання має бути добровільним і не повинно обмежуватися у часі.

Скасування чинності Господарського кодексу України крім задоволення певних особистісних амбіцій сприятиме ліквідації і реорганізації підприємств, адже у його статті 6 «Загальні принципи господарювання» забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання названо найпершим загальним принципом господарювання в Україні [3; 4]. Одним із аргументів на користь скасування чинності Господарського кодексу України була буцім-то вимога ЄС у відповідній Угоді про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-

членами, з іншої сторони (далі – Угода), підписаній 27 червня 2014 року. Та насправді у тексті цієї Угоди немає жодної вимоги до України стосовно скасування чинності жодним кодексом чи законом [5]. Більше того, у самому тексті Угоди поряд із терміном «юридична особа» (англ. «legal person») поширено термін «підприємство» (англ. «company», «joint venture», «sole proprietorship», «association») [5]. Буцім-то застарілість терміну «підприємство» була аргументом на користь його скасування названим вище Законом України. Та в українському варіанті Угоди термін «підприємство» наявний. Має місце він і в інших міжнародних актах, ухвалених провідними економічними організаціями світу. Так, Організація економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР), членство в якій прагне набути Україна, широко використовує термін «підприємство» (англ. «Enterprise»). Зокрема він зустрічається навіть у назві важливих актів – Декларації ОЕСР про міжнародні інвестиції та багатонаціональні підприємства 1976 року (англ. Declaration on International Investment and Multinational Enterprises) [6], Керівних принципах ОЕСР для багатонаціональних підприємств 2000 року (англ. Decision of the Council on the Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct) [7]. Також термін «підприємство» (англ. «Enterprise») поширений у сучасному та одному із найновіших актів ОЕСР – Настанові ОЕСР стосовно процедур належної перевірки у практиці відповідального ведення бізнесу 2018 року [8].

Отже, об'єктивних підстав для скасування організаційно-правових форм суб'єктів господарювання (юридичних осіб) на сьогодні немає. Зокрема немає потреби ліквідовувати чи реорганізовувати тисячі підприємств. У такій ситуації найбільш раціональним виглядає скасування чинності Закону України «Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб» [1]. Раціональність у даному випадку полягає у тому, що названий Закон до сьогодні ще не введений у дію. А отже, благополуччя тисяч підприємств різних видів, які діють на основі різних правових режимів майна (зокрема на праві господарського відання та праві оперативного управління), на основі різних форм власності (зокрема державної та власності територіальних громад (комунальної)), а також благополуччя мільйонів працівників підприємств та членів їх сімей, не постраждає у разі виправлення законодавцем своєї помилки.

Список використаних джерел:

1. Про особливості регулювання діяльності юридичних осіб окремих організаційно-правових форм у перехідний період та об'єднань юридичних осіб: Закон України від 9 січня 2025 року № 4196-IX. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4196-20#Text>
2. Деревянко Б.В. Забезпечення прав власників майна приватних ВНЗ при їх реорганізації. Форум права. 2010. № 4. С. 286–291.
3. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 року № 436-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18-22. Ст. 144.
4. Хозяйственный кодекс Украины: Науч.-практ. коммент. Под общ. ред. А.Г. Бобковой. Х.: Издатель ФЛ-П Вапнярчук Н.Н., 2008. 1296 с.
5. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, підписана 27 червня 2014 року. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text
6. Declaration on International Investment and Multinational Enterprises. 06.21.1976. URL: <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/OECD-LEGAL-0144>
7. OECD (2000), Decision of the Council on the Guidelines for Multinational Enterprises on Responsible Business Conduct, OECD/LEGAL/0307
8. OECD (2018), OECD Due Diligence Guidance for Responsible Business Conduct. URL: <https://mneguidelines.oecd.org/OECD-Due-Diligence-Guidance-for-Responsible-Business-Conduct.pdf>

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ В УКРАЇНІ

Дрогозюк К. Б.

кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного, нотаріального та виконавчого процесу, доцент Національного університету «Одеська юридична академія»

Запровадження воєнного стану в Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації спричинило суттєві трансформації у функціонуванні державних інституцій, зокрема у сфері здійснення правосуддя. Збройний конфлікт призвів до пошкодження або знищення судових установ, порушення комунікацій, загроз життю і безпеці громадян, а також кадрового дефіциту в системі правосуддя. Ці обставини ускладнюють стабільну роботу судів і створюють перешкоди для реалізації прав і свобод людини.

Станом на травень 2025 року, відповідно до інформації, наданої суддею Верховного Суду у складі Касаційного цивільного суду Євгеном Синельниковим, правосуддя не здійснюється у 88 судах першої та апеляційної інстанцій, тоді як 156 будівель судів зазнали пошкодження або повного знищення внаслідок бойових дій [1].

Відтак, питання забезпечення доступу до правосуддя під час воєнних дій набувало особливого значення. Доступ до правосуддя – це правова категорія, що відображає реальну можливість особи реалізувати своє право на судовий захист у справедливий, ефективний і безперешкодний спосіб. Він є ключовим елементом верховенства права і потребує не лише формального закріплення, а й ефективного механізму реалізації.

Конституція України (статті 55, 124) гарантує кожному право на судовий захист, а правосуддя здійснюється виключно судами, створеними відповідно до Основного Закону. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» (ч. 2 ст. 12²) передбачає, що повноваження судів не можуть бути обмежені навіть під час воєнного стану. Відповідно до ст. 26 цього Закону, правосуддя на відповідних територіях здійснюється виключно судами, утвореними згідно з Конституцією, без скорочення чи спрощення судових процедур. Та-

кож закон допускає зміну територіальної підсудності або місцезнаходження судів у разі неможливості здійснення правосуддя на відповідній території.

Крім того, Цивільний процесуальний кодекс України не містить спеціальних норм, які б призупиняли або обмежували цивільне судочинство в умовах воєнного стану. Це підтверджує прагнення законодавця забезпечити безперервність судової системи як основу правопорядку.

У практичній площині виникло чимало викликів, що істотно ускладнили функціонування судової системи в Україні. Протягом перших півтора місяців повномасштабної збройної агресії близько 20% судів припинили здійснення правосуддя, а 29 судових будівель зазнали значних ушкоджень [2, с. 367]. У зв'язку з цим Рада суддів України була змушена розробити рекомендацій щодо особливостей діяльності судів спрямованих на стабілізацію функціонування судової влади в умовах воєнного стану [3]. Крім того, Верховний Суд України оперативно здійснив перерозподіл територіальної підсудності справ із судів, які втратили можливість здійснювати правосуддя [4].

Проблеми технічного характеру, спричинені руйнуванням об'єктів критичної інфраструктури, перебуванням осіб на тимчасово окупованих територіях або в зонах бойових дій, суттєво ускладнюють реалізацію гарантованого Конституцією України права на судовий захист. Це вимагає впровадження гнучких рішень, що дозволять забезпечити ефективний доступ до правосуддя. Проте процесуальне законодавство не містить спеціальних норм для таких ситуацій, а законопроекти № 7315 і № 7316, які покликані врегулювати ці питання, досі не прийняті [5; 6].

Одним із ключових інструментів забезпечення доступу до правосуддя в умовах воєнного стану стала підсистема «Електронний суд», що функціонує в межах ЄСІТС. Вона надала можливість учасникам цивільного процесу дистанційно подавати процесуальні документи в електронній формі, отримувати судові повістки засобами електронного зв'язку, а також брати участь у судових засіданнях у форматі відеоконференцій. Зокрема, за допомогою цієї системи громадяни можуть звертатися до суду навіть щодо справ, пов'язаних із встановленням фактів народження чи смерті осіб на тимчасово окупованих територіях, що є вкрай важливим у контексті збройного конфлікту. Проте відсутність стабільного інтернету та

обмежене підключення судів ускладнюють повноцінне застосування цих механізмів. Крім того, чинне законодавство не передбачає уніфікованої процедури проведення дистанційного судового розгляду.

Разом із тим, підсистема «Електронний суд» була створена переважно задля зручності громадян, як учасників судового процесу. Свідки, перекладачі, експерти, працівники апарату суду, а також самі судді не мають повноцінного доступу до інструментів дистанційного провадження. Це унеможливорює організацію розгляду справ за межами судових приміщень, що є особливо актуальним у прифронтових регіонах. Відсутність нормативної регламентації та технічна обмеженість дистанційної роботи суддів чи секретарів (зокрема участі в засіданнях у режимі відеоконференцій або підписання процесуальних документів поза судом) створюють правову невизначеність і перешкоджають ефективному здійсненню правосуддя в нових безпечних умовах [7, с. 24-25].

Окремі уваги потребує питання повідомлення учасників про час і місце розгляду справи. Учасники процесу, які знаходяться за межами країни або на тимчасово окупованих територіях, часто позбавлені можливості отримати повідомлення про справу, що ще більше ускладнює захист їхніх прав [2, с. 367]. Єдиною формою повідомлення у таких випадках є публікація оголошення на вебпорталі судової влади згідно зі ст. 128 ЦПК України.

З урахуванням вищезазначеного, в умовах воєнного стану забезпечення доступу до правосуддя в цивільних справах стикається з низкою правових та організаційних викликів. Попри збереження функціонування судової системи, ефективність її роботи значною мірою залежить від гнучкості правозастосування, а не від чіткості процесуальних норм.

Чинне законодавство не передбачає спеціального порядку здійснення цивільного судочинства в умовах війни, що зумовлює потребу у його вдосконаленні. Це свідчить про необхідність його вдосконалення шляхом нормативного закріплення процедур, що враховують реалії воєнного часу.

Таким чином, досвід функціонування судової системи в умовах повномасштабної війни підтверджує необхідність модернізації процесуального законодавства та цифровізації судочинства задля належного захисту прав громадян у кризових умовах.

Література:

1. Суддя ВС у КЦС розповів про здійснення правосуддя судами України в умовах війни під час лекції для Почесного товариства Мідл-Темпл // *Судова влада України*. 16.05.2025. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1811630/>
2. Моїсеєнко Д. Цивільне судочинство: доступ в умовах воєнного стану // *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2022. Т. 71. С. 366–369. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/263498>
3. Усім судам України! РСУ опублікувала рекомендації щодо роботи судів в умовах воєнного стану // *Офіційний сайт Ради суддів України*. 02.03.2022. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/news/usim-sudam-ukraini-rsu-opublikovala-rekomendacii-sodo-rooti-sudiv-v-umovah-voennogo-stanu>
4. Розпорядження про визначення територіальної підсудності справ // *Портал судової влади України*. URL: https://supreme.court.gov.ua/supreme/gromadyanam/terutor_pidsudnist/
5. Про внесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану: проєкт Закону № 7315 від 26.04.2022 // *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39495>
6. Про внесення змін до КАС України, ЦПК України та ГПК України (щодо здійснення судочинства в умовах воєнного чи надзвичайного стану): проєкт Закону № 7316 від 26.04.2022 // *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/39489>
7. Владикін О. Н., Царик О. В., Дмитрієнко К. О. Принцип доступності правосуддя у цивільному процесі в умовах воєнного стану // *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. Т. 34 (73), № 2. С. 22–30.

ГЕНДЕРНО-ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО ПІД ЧАС ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ: ВИКЛИКИ ДЛЯ ЗАХИСТУ ПРАВ ЖІНОК

Зудінова Марія

*Студентка IV курсу ННІ права
Сумський державний університет*

Науковий керівник: доцент, к.ю.н., асистент кафедри
міжнародного, європейського права та порівняльного право-
знавства ННІ права СумДУ ***Швагер Ольга***

Гендерно-зумовлене насильство (ГЗН) під час збройних конфліктів є однією з найсерйозніших проблем, що загрожують правам жінок. Збройний конфлікт в Україні, який триває з 2014 року та посилюється після повномасштабного вторгнення у 2022 році, виявив численні випадки сексуального насильства, торгівлі людьми та інших форм ГЗН, що використовуються як інструменти війни. Відповідно до статті 3 Женевських конвенцій 1949 року, сторони конфлікту зобов'язані забезпечувати захист цивільного населення, включаючи жінок, від насильства, однак реалії свідчать про систематичні порушення цих норм [1].

Гендерно зумовлене насильство - це шкода або погроза заподіяння шкоди особі (особам) на підставі фактичної або уявної статі, гендеру, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності або самовираження чи інших подібних характеристик, пов'язаних зі статтю/гендером.

Гендерно зумовлене насильство може включати фізичне, сексуальне, емоційне, психологічне та фінансове насильство або погрози його вчинення. Люди будь-якої статі, сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності можуть зазнавати гендерно зумовленого насильства, але найбільше від нього страждають жінки та дівчата.

Гендер - це те, як гендерна ідентичність сприймається в суспільстві. Це культурний і правовий термін, що означає очікування суспільства. Існують очікування щодо того, як люди різної статі повинні діяти, одягатися, говорити та поводитися. Ці очікування створюють гендерні ролі та стереотипи. Суспільство має дуже специфічні культурні уявлення про те, що означає бути чоловіком чи жінкою, і мало сприймає відмінності в рамках цього вибору [2].

Жінки в умовах війни стають особливо вразливими через руйнування соціальних структур, вимушене переміщення та економічну нестабільність. Наприклад, з 24 лютого 2022 року по 31 серпня 2024 року Моніторингова місія ООН з прав людини задокументувала 376 випадків сексуального насильства, пов'язаного з війною, в Україні. Ці випадки стосувалися чоловіків, та здебільшого жінок, дівчат і хлопчиків. Це свідчить про необхідність посилення механізмів захисту. Також наголошено, що відповідальність за запобігання таким злочинам і притягнення винних до відповідальності лежить на всіх державах відповідно до їхніх зобов'язань у сфері прав людини. Постраждали потребують всебічної допомоги для відновлення, зокрема й підтримки з боку громади [4].

Одним із ключових викликів є недостатня імплементація міжнародних норм у національне законодавство. Хоча Україна ратифікувала Конвенцію Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству (Стамбульська конвенція) у 2022 році, її положення, зокрема стаття 4 про захист жертв насильства, ще не повною мірою впроваджені. Наприклад, бракує спеціалізованих притулків для жінок, які постраждали від ГЗН, а також належної підготовки правоохоронних органів для роботи з такими випадками [5]. Це ускладнює доступ жінок до правосуддя та реабілітації.

Ще однією проблемою є стигматизація жертв ГЗН, що перешкоджає зверненню по допомогу. Згідно зі статтею 15 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 7 грудня 2017 року № 2229-VIII, держава зобов'язана забезпечувати підтримку та захист постраждалих, однак на практиці жертви часто стикаються з осудом суспільства та недовірою з боку правоохоронців [6]. У контексті збройного конфлікту ця проблема загострюється через страх розголосу та додаткові ризики для безпеки жінок.

Для подолання цих викликів необхідно вдосконалити національну правову базу та посилити міжнародне співробітництво. Рекомендується розробити спеціалізовані програми для правоохоронних органів і суддів, які б враховували гендерну специфіку злочинів, скоєних під час війни, а також створити мережу безпечних просторів для жінок. Крім того, важливо посилити моніторинг і документування випадків ГЗН, як це передбачено Резолюцією Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека», щоб забезпечити притягнення винних до відповідальності [7].

Реалізація принципу гендерної рівності при здійсненні правосуддя є важливим завданням судової системи України, що забезпечує недискримінаційний доступ до правосуддя та захист прав усіх громадян незалежно від статі. Відповідно до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» від 02.06.2016 № 1402-VIII (зі змінами), суди зобов'язані забезпечувати рівність усіх перед законом і судом (стаття 7), що включає гендерний аспект. Це положення узгоджується з Конституцією України, зокрема зі статтею 24, яка гарантує рівність прав жінок і чоловіків у всіх сферах життя.

Гендерно-зумовлене насильство під час збройного конфлікту є грубим порушенням прав людини, що вимагає не лише рішучого засудження, але й створення реальних механізмів запобігання, розслідування та притягнення винних до відповідальності. Незважаючи на наявність міжнародних і національних правових норм, їх практична реалізація залишається обмеженою через системні прогалини. Комплексний підхід, що поєднує міжнародне право, національне законодавство, освіту, медіацію та участь жінок у миротворчих процесах, є ключем до ефективного реагування на цю проблему.

Література:

1. Конвенція про захист цивільного населення під час війни (укр/рос): Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
2. About Gender-Based Violence. Office for the Prevention of Domestic Violence. URL: <https://opdv.ny.gov/about-gender-based-violence#:~:text=Gender-based%20violence%20may%20include,girls%20are%20impacted%20the%20most.>
3. Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків: Закон України від 08.09.2005 № 2866-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2866-15#Text>
4. Місія ООН задокументувала в Україні 376 випадків сексуального насильства, пов'язаного з війною. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-oon-ukraina-seksualne-nasylstvo-viyna/33215294.html>.
5. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу із цими явищами (Стамбульська конвенція) від 11.05.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_001-11#Text

6. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 № 2229-VIII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19#Text>

7. Резолюція Ради Безпеки ООН 1325 «Жінки, мир, безпека». Національна соціальна сервісна служба України.
URL: <https://nssu.gov.ua/genderna-rivnist/rezolyuciya-radi-bezpeki-onn-1325>.

ЮРИДИЧНІ КЛІНІКИ УКРАЇНИ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ: НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОСВІД

Карпенко Роман Валерійович

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ*

Професія юриста є актуальним і важливим аспектом будь-якого суспільстві в усі часи. В Україні юриспруденція відіграє особливу роль, оскільки зусилля, спрямовані на зміцнення правової системи та захист прав і свобод людини і громадянина, не припиняються. Для того аби наша держава розквітала і зміцнювалася на правовій арені нам необхідні умови для ефективного підвищення рівня знань і практичних навичок у майбутніх юристів. Попит на юристів пов'язаний саме з рівнем їхніх професійних знань та компетенції. Отже, підготовка висококваліфікованих юристів є надважливим завданням сьогодення, яке покладається на юридичну освіту.

Зважаючи на такий попит, в університетах України були створені юридичні клініки, де здобувачі вищої освіти різних курсів разом з викладачами-кураторами мають змогу використати теоретичні знання на практиці. Саме під час надавання правової допомоги, консультування різних верств населення закладається фундамент майбутньої професії.

Питанням досліджування роботи юридичних клінік України займалися багато вітчизняних спеціалістів, зокрема: М.В. Дулеба, А.О. Галай, К. Г. Головачова, В. А. Єлов, С.В. Ківалов, В. М. Кравчук, Ю. І. Матвєєва, В.В. Молдован, О. О. Орлова, Д. Г. Павленко, О. Л. Соколенко, В.П. Янишен.

Правова допомога є одним з найважливіших правових інструментів. Потреба у професійній правничій допомозі виникає через те, що не всі громадяни мають можливість захистити свої права і не мають правових знань, щодо їх захисту. Ці труднощі, що об'єктивно виникають у більшості населення, породжують необхідність у допомозі юриста-професіонала.

Згідно зі ст. 59 Конституції України, кожен має право на професійну правничу допомогу. У випадках, передбачених законом, ця допомога надається безоплатно. Кожен є вільним у виборі захисника своїх прав.

Основний Закон нашої держави наголошує на тому, що кожна особа має право на професійну правову допомогу, а, отже, і ще раз закріплює важливість діяльності юридичних клінік, оскільки саме вони займаються безоплатною правовою допомогою.

Особливе значення правової допомоги в сучасних умовах викликано факторами як позитивного, так і негативного характеру, серед яких: 1) зростання ролі права в суспільних відносинах, юридичних механізмів задоволення суб'єктами різних економічних, політичних, духовних та інших інтересів; 2) недостатній рівень розвитку правової свідомості та правової культури громадян, який не дозволяє їм використовувати елементарні правові засоби для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів; 3) недостатньо ефективна робота правоохоронної та судової систем, коли без професійного правового сприяння громадяни не можуть відстояти свої права, свободи та законні інтереси, захиститися від свавілля з боку органів державної влади та місцевого самоврядування[3, с. 130-131]. Саме тому необхідно зробити правову допомогу більш доступною для населення, підвищити її якість, своєчасність та ефективність.

Діяльність всіх юридичних клінік спрямована на підготовку студентів до їх професійної кар'єри. Під час практики здобувачі вищої освіти навчаються аналізувати, досліджувати та вирішувати правові проблеми, вивчають і складають процесуальні документи. Слід не забувати і про психологічну допомогу, яка є невід'ємною складовою роботи юриста. Беззаперечно, час проходження практики в юридичній клініці є цінним досвідом, який точно знадобиться в подальшому професійному житті.

Отож, практика в юридичній клініці є вагомим доповненням до теоретичних знань, які не слід знецінювати. Юридичні клініки Ук-

раїни відіграють надзвичайно значну роль у формуванні української правової освіти і допомагають не тільки здобувачам вищої освіти отримати практичні навички, а й пересічним громадянам отримати правову допомогу і, відповідно, бути захищеним.

Література:

1. Діденко Ю. І. Місце та роль юридичних клінік у підготовці майбутніх юристів.

URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/7436/1/8.pdf>.

2. Конституція України від 28 червня 1996 року

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.

3. Лоджук М.Т. Юридичні клініки в Україні: освіта та правова допомога: монографія. Одеса : Фенікс, 2015. 328 с.

URL: https://legalclinics.in.ua/wp-content/uploads/Lodzhuk_monografiya.pdf.

4. Старик-Блудова А. Ю. Юридична клініка як місце практичного навчання майбутніх юристів.

URL: <https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/9061/1/34.pdf>.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Кичата Лілія Олександрівна

*здобувачка вищої освіти 3 курсу
Дніпровського державного університету внутрішніх справ*

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

Дніпровського державного університету внутрішніх справ
Карпенко Роман Валерійович

Клінічна юридична освіта акцентує увагу не на теоретичних здобутках юридичної науки, як на реально функціонуюче право. Навіть, з точки зору чистоти наукового експерименту фундаментальні наукові дослідження у правовій галузі не можуть бути відірваними від емпіричної бази, застосування певних математичних моделей, даних соціологічних досліджень, врахування

соціокультурних аспектів поведінки людини. Зрозуміло, що академічний стиль викладання мало уваги звертає на ці аспекти юридичної професії, тому за рамками традиційного стилю викладання залишаються багато важливих нюансів, з якими стикаються юристи у повсякденному житті.

Метою клінічної юридичної освіти є набуття студентами практичних навиків у виявленні юридичних фактів та їх формалізації у вигляді процесуальних доказів, складанні юридичних документів, наданні юридичних консультацій клієнтам шляхом їхнього консультування та вчинення певних юридично значимих дій на їхню користь на безоплатній основі. Разом з тим, не всі юридичні клініки практикують надання юридичної допомоги клієнтам, а акцентують увагу на симуляційних, імітаційних формах набуття студентами практичних навиків юриста. Більшість юридичних клінік в Україні виконують двоєдину функцію – навчають студентів практичним навикам юриста та надають безоплатну (*pro bono*) юридичну допомогу соціально вразливим верствам населення. Тому важливим для клінічної освіти є здобуття навиків практичної діяльності, які б дозволяли студентам визначати фактичну основу юридичної справи, здійснювати правовий аналіз законодавства та судової практики, формулювати правову позицію у справі, володіти навиками представництва у судах, органах державної влади і місцевого самоврядування тощо.

Продивившись статистику, можемо зазначити, що в Україні існує лише близько 60 юридичних клінік, значна частина яких знаходиться в Києві. У свою чергу, в Європі та США цифри значно вищі, а рівень обізнаності населення не можна порівняти з українським. Сьогодні юридичні клініки існують у всьому світі. Вони часто виконують різні завдання і мають суттєві відмінності та характеристики.

Відрізняється і структура юридичних клінік. Деякі створені в університеті і на його базі, інші працюють окремо. Майже більшість юридичних клінік у світі зараз працюють на базі вищого навчального закладу.

Більшість дослідників визначають юридичну клініку як утворення у формі навчально-практичного центру, вона створюється та діє на базі вищого навчального закладу (III та IV рівнів акредитації, що готує спеціалістів за напрямками «Правознавство», «Правоохоронна діяльність»), за ініціативою ВНЗ або громадської організації у спільній діяльності з ВНЗ, до складу якої входять викладачі та

студенти старших курсів (3-5 років навчання), метою яких є проведення наукових досліджень та навчально-методична діяльність щодо розширення правової свідомості та вдосконалення механізмів здобуття студентами юридичних навичок правоохоронної діяльності під час підготовки та правозахисної та правопросвітницької діяльності для соціально вразливих, незахищених верств населення, шляхом створення механізму навчально-практичної роботи. студентів-юристів, залучених до діяльності центру за окресленими напрямками [1, с. 10].

Юридична клініка здійснює освітні (поєднання теорії та практики, розвиток різноманітних навичок: професійне спілкування, консультування, написання документів тощо), соціальні (задоволення потреб суспільства в правовій інформації та послугах, підвищення професійної відповідальності спеціаліста), науково-дослідницькі, благодійні (безоплатна правова допомога) та інші функції [3, с. 70]. Переживши пандемію, COVID -19 ми можемо зазначити, що в умовах загрози життю та здоров'ю населення уряди переважної більшості європейських країн запровадили карантин, обмежили свободу пересування та запровадили ряд інших заходів. Україна не стала винятком, і Кабінет Міністрів 11 березня 2020 року постановою № 211 "Про запобігання поширенню коронавірусу COVID-19" запровадив карантин по всій території України [4], а 25 березня 2020 року був запроваджений надзвичайний режим [5]. В умовах пандемії COVID-19 юридичні клініки зіткнулися з новими загрозами, насамперед через карантин. Зокрема, юридичні клініки, як і інші структурні підрозділи вищих навчальних закладів, опинилися в ситуації, коли стало неможливо здійснювати традиційну діяльність у звичному режимі і їх довелося трансформувати з урахуванням сучасних реалій.

Наступним таким доволі складним етапом роботи юридичних клінік постає воєнний стан сучасної України. Загарбницька війна дає свої корективи в життя суспільства. Безоплатної правової допомоги потребують різні верстви населення, такі як : ВПО, військовослужбовці, мало захищені верстви населення, громадяни які постраждали в ході військових дій і тд. Безумовно, в умовах сьогодення більшість громадян потребують саме безоплатної правової допомоги. І до цих категорій громадян відносяться вразливі верстви населення та малозабезпечені особи. В мирний час суттєву безоплатну правову допомогу таким особам надавали у всеукраїнських громадських організаціях, об'єднаннях адвокатів та юридичних

клініках, які функціонують при закладах вищої освіти. Також юридичні клініки здійснюють правопросвітницьку діяльність, що допомагає громадянам у разі виникнення правових проблем відстоювати свої права, володіти знаннями щодо захисту своїх прав і свобод, а також мати уявлення про особливості державної допомоги та соціальні послуги для громадян. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» вразливими групами населення є особи/ сім'ї, які мають найвищий ризик потрапляння у складні життєві обставини через вплив несприятливих зовнішніх та/або внутрішніх чинників. А малозабезпеченими визнано осіб, середньомісячний сукупний дохід яких за один квартал, який передує місяцю, що є попереднім до місяця звернення за наданням соціальних послуг, не перевищує двох прожиткових мінімумів для відповідної категорії громадян [6].

Отже, серед чинників, які зумовлюють складні життєві обставини, законодавець виділяє такі: безробіття, інвалідність, похилий вік, бездомність, втрата пам'яті чи рухової активності, малозабезпеченість, тяжкі або невиліковні хвороби, розлади у поведінці дітей через розлучення батьків, жорстоке поводження з дитиною, психічні розлади, ухилення від виконання батьківських прав, домашнє насильство, шкода, завдана стихійними лихами, пожежею, бойовими діями, тимчасовою окупацією та ін. Важливим кроком для таких категорій населення є розроблення та впровадження державних цільових програм, які мають на меті покращити якість життя громадян та залучити до такої допомоги громадські та благодійні об'єднання, які сприятимуть подоланню особами складних життєвих обставин.

Література:

1. Мережа юридичних клінік України: ретроспективи та перспективи. Київ, 2006. 296 с.
2. Єлов В.А., Молібог С.І., Павленко Д.Г. Юридична клініка: Навчальний посібник. Київ: Школяр, 2004. 315 с.
3. Бігун В.С. Юридична професія та освіта. Досвід США у порівняльній перспективі. Київ: Юстініан, 2006. 272 с.
4. Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19: Постанова КМУ від 11 березня 2020 р. № 211. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zapobigannya-poshim110320rennyu-nateritoriyi-ukrayini-koronavirusu-covid-19>

5. Про переведення єдиної державної системи цивільного захисту у режим надзвичайної ситуації: Розпорядження КМУ від 25 березня 2020 р. № 338-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-peravedennyayedynoyi-derzhavnoyi-sistemi-civilnogo-zahistu-u-rezhim-nadzvichajnoyisituaciyi-338250320>

6. Чернега А. «Фенікс» – високий стандарт клінічної освіти. Юридичний вісник України. 15-21 листопада 2008 року. № 46(698). С. 10.

ASSESSMENT OF THE ROLE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Kokoshko F. I.

*Candidate of Historical Sciences,
Associate Professor of the Department of Law,
Private higher educational institution
«Pylyp Orlyk International Classical University»
Mykolaiv, Ukraine*

Kliuiev H. A.

*applicant for the second (master's) level of higher education
in the specialty 081 «Law»,
Private higher educational institution
«Pylyp Orlyk International Classical University»
Mykolaiv, Ukraine*

War is a complex and destructive socio-political phenomenon that invariably has a damaging character, leading to widespread destruction, human losses, and destabilization of socio-economic systems. It destroys material assets, destroys infrastructure, and exerts a significant negative impact on the economy of a country, reducing its vitality and development level. Social ties and societal stability suffer from conflicts, resulting in loss of trust, divisions, and increased tension. War also damages cultural heritage by destroying historical monuments and leaves psychological scars on the population, leaving emotional wounds on military personnel and civilians alike.

War is a true horror for humanity because it destroys the most valuable – human lives, dreams, and the future. Daily armed clashes, bombings, and hostilities cause mass suffering, leaving behind numerous innocent victims, destroyed homes, and shattered lives. War denies people the opportunity to live in peace and security; it turns ordinary life into a struggle for survival, causing psychological and physical trauma often lasting a lifetime. It is a nightmare that destroys not only cities and villages but also the hearts of people, generating feelings of hopelessness, fear, and helplessness. War destroys moral values and human dignity within society. In wartime, human norms and ethical standards are often devalued or disappear altogether, as survival becomes the primary priority. This leads to increased crime, violence, and lawlessness, further deepening societal divisions. War creates an atmosphere of fear and mistrust that keeps people in a state of tension and anxiety for an extended period. It destroys families, contributes to the breakdown of traditional values and moral guidelines, which are crucial for the stability and development of any society.

At the same time, war triggers mass migration, creating additional challenges for host countries and increasing the number of refugees and internally displaced persons. This generates social tension, economic pressure, and new challenges for healthcare, education, and social protection systems. As a result, poverty and homelessness increase, further complicating recovery and stabilization processes after the war.

The destructive nature of war has long-term consequences that are felt long after its cessation. It leaves deep wounds in the history of nations, shaping traumatic experiences for future generations. War not only causes physical destruction but also mental trauma, promoting the spread of violence, aggression, and hatred between peoples, which can lead to prolonged interethnic conflicts. It leaves behind scars that are difficult to heal and significantly complicates the path toward peaceful and stable societal development.

Overall, war is a destructive phenomenon that destroys not only material assets but also the foundations of human existence – peace, trust, and moral values. It creates an atmosphere of fear, anxiety, and instability, destroys families and traditional values, and contributes to increased crime and violence. War leaves behind deep wounds that are hard to heal and greatly hampers the path to peaceful and stable development. Therefore, it is essential to strive for diplomatic solutions

and prevent wars, as peace is the foundation of a happy and harmonious life for future generations.

Since the beginning of the Russian-Ukrainian conflict in 2014 and its escalation in 2022, the protection of human rights has become exceedingly important. For over eleven years, the population of temporarily occupied territories has experienced mass and systematic violations of human rights, with Russian military forces ignoring international norms. This underscores the necessity to activate mechanisms of international legal protection, particularly through the European Court of Human Rights (ECtHR) [1].

The ECtHR is a vital institution for ensuring legal standards across Europe. Ukraine's status as a participant in the European Convention on Human Rights allows for cases to be brought before the Court, increasing its significance in safeguarding rights during wartime [1]. Analyzing the Court's practice in this conflict helps evaluate the effectiveness of international human rights protection. Consequently, ECtHR case law is crucial for defending victims' rights and developing the international legal order.

The ECtHR plays a critically important role in ensuring respect for human rights during the Russian-Ukrainian war. Since the onset of aggression in 2014, the Court has received numerous complaints regarding human rights violations, enabling the documentation and systematization of cases of violence and abuse. For example, the ECtHR decision dated January 25, 2023 [1] concerning Russia's effective control over parts of Donbas indicates systemic violations, which could serve as a basis for legal actions against the aggressor. The importance of the ECtHR is also underscored by Ukraine's lawsuits against Russia and Russia's obligation to refrain from attacks on civilians, demonstrating the readiness of international justice to protect human rights in wartime.

The ECtHR continues to be an effective justice mechanism in the case of Russia's aggression, despite Moscow's refusal to comply with its rulings. Russia, previously a member of the Council of Europe, committed to adhering to the European Convention on Human Rights [2]. Despite Russia's expulsion from the Council and its refusal to implement Court decisions, the jurisdiction of the ECtHR remains in effect concerning events that occurred before March 15, 2022, holding Russia accountable for human rights violations committed prior to that date [1].

In conclusion, the practice of the ECtHR is a vital component of international legal protection amid the Russian-Ukrainian war. It not only promotes the defense of victims' rights but also contributes to shaping legal standards and obligations across Europe, which is an essential step toward ensuring justice and accountability for international crimes.

Literature:

1. Юридичний вимір російсько-української війни: перемоги України в міжнародних судах. Укрінформ. 24.07.2024. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/3888571-uridicnij-vimir-rosijskoukrainskoj-vijni-peremogi-ukraini-v-miznarodnih-sudah.html>.
2. Russia ceases to be a Party to the European Convention on Human Rights on 16 September 2022 – Portal. URL: <https://www.coe.int/en/web/portal/-/russia-ceases-to-be-a-party-to-the-european-convention-of-human-rights-on-16-september-2022>.

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ ОСІБ З ПСИХІЧНИМИ РОЗЛАДАМИ У КОНТЕКСТІ ПРАКТИКИ ЄСПЛ¹

Кубах Іванна

*здобувачка вищої освіти ОР «бакалавр»
за спеціальністю 293 «Міжнародне право»
ННІ права Сумського державного університету*

Науковий керівник: к.ю.н., доц., доцент кафедри міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства-СумДУ Плотнікова Марія Володимирівна

Питання захисту прав осіб з психічними розладами є однією з ключових тем у практиці Європейського суду з прав людини

¹ Дослідження проведено на виконання міжнародного проекту в сфері освіти 101175484 – EUJustice4U – ERASMUS-JMO-2024-HEI-TCH-RSCH «Доступ до правосуддя: кращі практики ЄС для України» (спільний проект СумДУ, Еразмус+ Жан Моне Фонду та Виконавчого агентства з питань освіти та культури за підтримки ЄС). Підтримка Європейською комісією випуску цієї публікації не означає схвалення змісту, який відображає лише думки авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

(ЄСПЛ). Рішення Суду формують обов'язкові стандарти, що визначають баланс між необхідністю захисту прав цих осіб та законними інтересами суспільства. Основою для аналізу є статті 5 і 6 Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ), які гарантують право на свободу та особисту недоторканність, а також право на справедливий судовий розгляд [2].

У низці важливих справ ЄСПЛ висловився щодо критеріїв законного позбавлення волі осіб з психічними розладами та необхідності гарантій процесуальної справедливості. Так, у справі *Winterwerp v. Netherlands* Суд визначив три ключові умови, які повинні бути дотримані для законного утримання особи: наявність обґрунтованого медичного висновку про психічний розлад, необхідність утримання в медичній установі для лікування або безпеки, а також регулярний перегляд законності цього утримання. Ці умови мають запобігти свавільному позбавленню волі та забезпечити дотримання прав осіб з психічними розладами [5].

Іншою знаковою справою є *Stanev v. Bulgaria* (2012), у якій Суд розглядав питання тривалого розміщення особи у соціальній установі без її згоди. Суд визнав, що таке примусове розміщення є позбавленням волі у розумінні статті 5 Конвенції. Важливо, що Суд підкреслив обов'язок держави забезпечувати особі право на звернення до суду для оскарження такого розміщення, навіть якщо вона має часткову недеїздатність. Рішення Суду підтвердило принцип, що обмеження дієздатності не повинно автоматично означати обмеження доступу до правосуддя [3].

Ще однією важливою справою стала *DD v. Lithuania* (2012), де Суд констатував порушення права на справедливий судовий розгляд та права на повагу до приватного життя (статті 6 і 8 ЄКПЛ). У цій справі особу з інтелектуальною недостатністю автоматично позбавили дієздатності та ізолювали без належного судового контролю. ЄСПЛ наголосив, що навіть у випадках серйозних психічних порушень держава зобов'язана гарантувати доступ особи до суду та забезпечити, щоб будь-які рішення щодо обмеження її прав були пропорційними, необхідними та переглядалися належним чином [9].

Варто також зазначити рішення у справі *Shtukaturv v. Russia* (2008), де Суд визнав, що відсутність можливості брати участь у судових засіданнях, які стосуються обмеження дієздатності, є порушенням права на справедливий суд. У цій справі Суд підкреслив,

що навіть за умов психічного розладу особа має право бути присутньою у суді та висловлювати свою думку [7].

Крім зазначених справ, ЄСПЛ неодноразово підкреслював важливість адаптації судових процедур до особливих потреб осіб з психічними розладами. Така адаптація включає: спрощення юридичної мови, використання допоміжних засобів спілкування, можливість супроводу представників або асистентів, створення дружнього та безпечного середовища під час слухань. Ці рекомендації спрямовані на реальне, а не лише формальне, забезпечення участі осіб з психічними розладами у судових процедурах.

Практика ЄСПЛ також звертає увагу на проблему автоматизму у визнанні недієздатності осіб. У багатьох рішеннях Суд визнавав, що автоматичне позбавлення дієздатності без урахування індивідуальних обставин порушує статтю 8 Конвенції (право на повагу до приватного життя). Такий підхід Суду узгоджується з положеннями Конвенції ООН про права осіб з інвалідністю (стаття 12), яка закликає до запровадження моделей підтриманого прийняття рішень (supported decision-making) замість повного позбавлення дієздатності [1].

На жаль, в Україні реалізація цих підходів залишається обмеженою. Хоча Закон України «Про психіатричну допомогу» та інші нормативно-правові акти формально передбачають права осіб з психічними розладами, у практиці зберігається низка проблем. Серед них – відсутність реальної участі самих осіб у прийнятті рішень щодо госпіталізації або обмеження прав, а також нестача адаптованих процедур, які б враховували їхній психоемоційний стан [6, 8].

Крім правових проблем, значну роль ускладнення доступу до правосуддя відіграє соціальна стигматизація. Часто упереджене ставлення до осіб з психічними розладами проявляється навіть серед працівників правосуддя: у суддів, прокурорів, адвокатів. Це виражається у заниженій довірі до їхніх слів, у зневажанні їхніх процесуальних прав або у спробах формально завершити справу без реальної участі самої особи [11].

У світлі практики ЄСПЛ важливо, щоб Україна впровадила комплексні заходи для реального забезпечення доступу до правосуддя. Це має включати:

- запровадження моделі підтриманого прийняття рішень, яка дозволить особам з психічними розладами приймати власні рішення за допомогою асистентів чи консультантів;

- реформування національних процедур перегляду обмеження дієздатності з урахуванням принципів пропорційності та необхідності;

- підготовку суддів, адвокатів і прокурорів до роботи з уразливими особами, з урахуванням особливостей їхніх потреб;

- розвиток програм правової обізнаності та інформаційних кампаній для подолання стигматизації [1,4,10].

Таким чином, практика ЄСПЛ створює чіткі орієнтири для держав, включаючи Україну, у питанні захисту прав осіб з психічними розладами. Вона вимагає не лише формального закріплення права на доступ до правосуддя, а й активних дій для його реалізації. Забезпечення цього права є ключовим індикатором правової держави, оскільки саме воно визначає можливість особи захищати інші права та інтереси.

Література:

1. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_q71#Text

2. Європейська конвенція з прав людини (ЄКПЛ). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

3. Справа *Stanev v. Bulgaria*. URL: [file:///C:/Users/ASUS/Downloads/CASE%20OF%20STANEV%20v.%20BULGARIA%20-%20\[Ukrainian%20Translation\]%20legal%20summary%20by%20the%20COE%20Human%20Rights%20Trust%20Fund%20\(2\).pdf](file:///C:/Users/ASUS/Downloads/CASE%20OF%20STANEV%20v.%20BULGARIA%20-%20[Ukrainian%20Translation]%20legal%20summary%20by%20the%20COE%20Human%20Rights%20Trust%20Fund%20(2).pdf)

4. Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

5. Справа *Winterwerp v. Netherlands* URL: <https://hu-doc.echr.coe.int/eng?i=001-57597>

6. Конституція України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>

7. Справа *Shtukaturov v. Russia*. URL: [file:///C:/Users/ASUS/Downloads/CASE%20OF%20SHTUKATUROV%20v.%20RUSSIA%20-%20\[Ukrainian%20Translation\]%20summary%20by%20the%20Lviv%20Laboratory%20of%20Human%20Rights.pdf](file:///C:/Users/ASUS/Downloads/CASE%20OF%20SHTUKATUROV%20v.%20RUSSIA%20-%20[Ukrainian%20Translation]%20summary%20by%20the%20Lviv%20Laboratory%20of%20Human%20Rights.pdf)

8. Закон України «Про психіатричну допомогу». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text>

9. Справа *DD v. Lithuania*. URL: <https://hu-doc.echr.coe.int/fre?i=001-109091>

10. Рекомендації Комітету міністрів Ради Європи № R(83)2 щодо прав психічно хворих осіб.

URL: <https://zakononline.com.ua/documents/show/159119> 159119

11. WHO. Mental Health and Human Rights Resource Book. URL: http://www.lhac.eu/resources/library/who_resource-book-on-mental-health-human-rights-and-legislation--2.pdf

ЕТИЧНО-ПРАВОВІ ПИТАННЯ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Кузьменко Ілля

*студент 4-го курсу спеціальності «Міжнародне право»
Сумський державний університет*

Науковий керівник: кандидат юридичних наук, доцент, асистентка кафедри міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства Сумського державного університету **Ольга Швагер**

Штучний інтелект (ШІ) стрімко трансформує багато сфер людської діяльності, зокрема й правову. Використання ШІ в юридичній практиці відкриває нові можливості для автоматизації рутинних процесів, аналізу судової практики, передбачення результатів справ. Водночас, поява нових технологій актуалізує низку етико-правових викликів, зокрема щодо відповідальності, справедливості, конфіденційності та дотримання прав людини.

Розвиток штучного інтелекту (ШІ) кардинально змінює способи, якими здійснюється юридична діяльність. Завдяки здатності аналізувати великі обсяги правової інформації, ШІ може підвищити ефективність та точність юридичних процесів. У цьому контексті важливо проаналізувати ключові напрямки застосування ШІ в праві, а також окреслити його функціональні можливості. [1].

ШІ здатний прогнозувати вірогідність тих чи інших судових рішень на основі попередньої судової практики. Такий підхід вже використовується у багатьох країнах. Наприклад, дослідники з Лондонського університету розробили алгоритм, який із точністю до 79% передбачав результати рішень Європейського суду з прав людини [2].

Однією з найвідоміших платформ, яка використовує ШІ у сфері права, є ROSS Intelligence, заснована на базі IBM Watson. Ця система допомагає юристам знаходити правові джерела, формулювати аргументи, аналізувати нормативно-правові акти за ключовими словами. Платформа розроблена спеціально для адвокатів і юристів, щоб пришвидшити процес юридичного дослідження [3].

Іншим прикладом є платформа DoNotPay, що позиціонується як «перший у світі робот-адвокат». Вона допомагає користувачам оскаржити штрафи, скласти скарги, подавати звернення до адміністративних органів без участі юриста.

В Європі активно впроваджуються ініціативи з використання ШІ в судах для аналізу завантаженості, автоматичної класифікації справ, визначення типових шаблонів позовів (наприклад, у Франції та Естонії).

Інтелектуальні системи, такі як Kira Systems або LawGeex, здатні сканувати великі обсяги контрактів на предмет ризиків, типових помилок, невідповідностей та критичних положень. Ці інструменти допомагають юристам зосередитись на аналітичній частині замість рутинної перевірки [4].

Штучний інтелект, попри свій технологічний прогрес, несе в собі серйозні етичні ризики, особливо в таких чутливих галузях, як юриспруденція. Вплив автоматизованих рішень на права людини, презумпцію невинуватості, рівність перед законом – викликає численні дебати.

Одна з головних етичних проблем використання ШІ в юриспруденції полягає у відсутності прозорості (explainability) рішень, які генеруються алгоритмами. Складні моделі глибокого навчання – зокрема, нейронні мережі – працюють як «чорні скриньки»: хоча вони показують ефективність у класифікації чи прогнозуванні, користувач не розуміє, чому система видала той чи інший результат. У сфері права прозорість рішень є принципово важливою, оскільки кожне юридичне рішення має бути логічно обґрунтоване та доступне для перевірки. Застосування непрозорих алгоритмів суперечить фундаментальному принципу належного правосуддя (due process), закріпленому в статтях 6 і 13 Європейської конвенції з прав людини.

Дослідниця Дж. Беррелл виділяє три типи непрозорості алгоритмів:

– Намірена (intentional) – зумовлена комерційною таємницею або захистом авторських прав;

- Технічна (technical) – через складність моделі;
- Соціальна (social) – коли користувач не має знань для інтерпретації результатів [6].

Непрозорість алгоритмів унеможлиблює реалізацію права на захист, оскільки особа не може оскаржити рішення, механізм ухвалення якого незрозумілий. Це вимагає розробки нормативних стандартів, що забезпечують обов'язкову пояснюваність рішень ШІ у сфері права.

Також використання ШІ несе ризики дискримінації та упередженості, оскільки алгоритми ШІ ґрунтуються на історичних даних. Якщо ці дані містять упередження (bias) щодо певних груп (етнічних, соціальних, гендерних), то й результати ШІ будуть дискримінаційними, навіть якщо система не має наміру дискримінувати.

У 2016 році журналісти ProPublica провели розслідування щодо системи COMPAS, яка прогнозувала рецидивність у США. Було виявлено, що система частіше оцінювала афроамериканців як «високий ризик» навіть тоді, коли реальні дані цього не підтверджували. Таким чином, ШІ лише відтворює існуючі соціальні несправедливості [7].

В Україні ще не зафіксовано широкомасштабного застосування ШІ у кримінальній юстиції, проте впровадження таких систем без аудиту на алгоритмічну упередженість потенційно несе ризик порушення ст. 24 Конституції України, що гарантує рівність громадян перед законом. Для уникнення дискримінації необхідно проводити етичні аудити ШІ перед впровадженням, залучати мультидисциплінарні комісії, а також забезпечити можливість людського перегляду рішень, ухвалених ШІ.

З розвитком штучного інтелекту також постає одне з найскладніших юридичних питань: хто несе відповідальність за дії або рішення, ухвалені системою ШІ, особливо в контексті юридичної практики. Традиційно відповідальність покладається на людину або організацію, яка скоїла протиправну дію. Проте ситуація ускладнюється, коли рішення було прийняте алгоритмічно, без прямого втручання людини.

Європейський парламент у своїй Резолюції від 16 лютого 2017 року рекомендував розглядати можливість створення правового статусу для найавтономніших систем – електронної особи (electronic personality) [9].

- У практичній площині частіше застосовуються моделі:
- обмеженої відповідальності користувача ШІ;

- страхування відповідальності за використання ШІ;
- впровадження обов'язкового нагляду людини над кожним етапом ухвалення рішення ШІ (принцип «human-in-the-loop»). Чинне законодавство України не передбачає особливого статусу ШІ, тому юридичну відповідальність несуть суб'єкти, які:
 - створили алгоритм (якщо була технічна помилка);
 - ввели в експлуатацію систему без належного аудиту;
 - ухвалили рішення на основі даних ШІ без перевірки їх достовірності [10].

Впровадження штучного інтелекту в юридичну практику створює нові можливості для підвищення ефективності та доступності правових послуг, але водночас викликає важливі етично-правові питання. Основними проблемами є відсутність чіткої нормативної бази, складнощі з визначенням відповідальності за дії ШІ, а також конфлікти норм різних юрисдикцій. Крім того, ризики порушення прав людини через непрозорість алгоритмів і можливі упередження в їх роботі потребують особливої уваги. Для вирішення цих викликів необхідно розробити спеціалізоване законодавство, впровадити механізми відповідальності та забезпечити міжнародну гармонізацію правових норм. Важливим також є забезпечення контролю людини за процесами ухвалення рішень із застосуванням ШІ для захисту етичних стандартів і фундаментальних прав. Лише такий комплексний підхід дозволить безпечно і ефективно інтегрувати штучний інтелект у юридичну практику.

Список використаних джерел:

1. Surden H. Machine Learning and Law. *Washington Law Review*. 2014. 89(1). PP. 87–115.
URL: <https://digitalcommons.law.uw.edu/wlr/vol89/iss1/4>
2. Aletras N., Tsarapatsanis D., Preotjiuc-Pietro D., Lampos V. Predicting Judicial Decisions of the European Court of Human Rights: A Natural Language Processing Perspective. *PeerJ Computer Science*. 2016. №2, e93.
URL: <https://chatgpt.com/c/6825986f-51b0-800d-b7bb-24a1be4469ce>
3. ROSS Intelligence Official Website.
URL: <https://www.rossintelligence.com/>
4. DoNotPay – The World's First Robot Lawyer.
URL: <https://donotpay.com/>
5. LawGeex. Comparing the Performance of Artificial Intelligence to Human Lawyers in the Review of Legal Contracts. 2018.

URL: <https://chatgpt.com/c/6825986f-51b0-800d-b7bb-24a1be4469ce>

6. Burrell J. How the machine 'thinks': Understanding opacity in machine learning algorithms. *Big Data & Society*. 2016. №3(1). URL: <https://chatgpt.com/c/6825986f-51b0-800d-b7bb-24a1be4469ce>

7. Angwin J., Larson J., Mattu S., Kirchner L. Machine Bias. *ProPublica*. URL: <https://chatgpt.com/c/6825986f-51b0-800d-b7bb-24a1be4469ce>

8. Calo R. Robotics and the Lessons of Cyberlaw. *California Law Review*. 2015. №103(3). PP. 513–563. URL: <https://chatgpt.com/c/6825986f-51b0-800d-b7bb-24a1be4469ce>.

9. European Parliament resolution of 16 February 2017 with recommendations to the Commission on Civil Law Rules on Robotics (2015/2103(INL)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-8-2017-0051_EN.html

10. Про захист прав споживачів: Закон України № 1023-XII від 12.05.1991 (із змінами). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12>.

ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ПЕРЕХІДНОГО ПРАВОСУДДЯ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИХ АКТІВ

Курса Святослав Віталійович

студент 4-го року навчання
спеціальності «Міжнародне право»
ННІ права СумДУ

Науковий керівник: канд.юрид.наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного, європейського права
та порівняльного правознавства СумДУ
Славко Анна Сергіївна

Перехідне правосуддя (transitional justice) – це комплекс заходів, які застосовуються у державах, що переживають перехідний

період після збройних конфліктів, диктатур або масштабних порушень прав людини. Метою перехідного правосуддя є відновлення справедливості, встановлення істини, покарання винних і компенсація жертвам. Імплементація цих процесів спирається на численні міжнародно-правові акти, що встановлюють стандарти та зобов'язання для держав.

Міжнародно-правова база перехідного правосуддя сформувалася як важливий інструментарій подолання наслідків збройних конфліктів та системних порушень прав людини. Вона представлена широким спектром актів різного характеру, що у своїй сукупності створюють комплексне міжнародно-правове підґрунтя для впровадження механізмів перехідного правосуддя в постконфліктних суспільствах.

Фундаментальне значення мають установчі документи ООН, серед яких Статут ООН 1945 року, що встановлює основні принципи міжнародного миру та безпеки, та Загальна декларація прав людини 1948 року, яка визначає фундаментальні права, що мають бути захищені, в тому числі в постконфліктний період. Ці базові документи формують аксіологічні засади перехідного правосуддя як концепції, побудованої на принципах поваги до прав людини та побудови сталого миру [1; 2].

Значну роль у формуванні нормативної бази перехідного правосуддя відіграють також універсальні акти з прав людини, зокрема Міжнародний пакт про громадянські і політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання 1984 року. Ці документи встановлюють зобов'язання держав щодо захисту прав людини та відновлення порушених прав, що є ключовим аспектом перехідного правосуддя.

Важливою складовою міжнародно-правової основи перехідного правосуддя є джерела міжнародного гуманітарного права, зокрема Женевські конвенції 1949 року та Додаткові протоколи до них 1977 року, Гаазькі конвенції 1899 та 1907 років про закони і звичаї війни. Ці документи регламентують правила ведення збройних конфліктів та встановлюють відповідальність за їх порушення, що є принциповим для елементу кримінального правосуддя в перехідному періоді.

Невід'ємним компонентом міжнародно-правової бази перехідного правосуддя є акти міжнародного кримінального права, серед

яких особливе місце займає Римський статут Міжнародного кримінального суду 1998 року. Не менш важливими є Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 року та Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства 1968 року. Ці документи формують міжнародно-правову основу притягнення до відповідальності за найтяжчі міжнародні злочини, що є одним із ключових компонентів перехідного правосуддя.

Створення Міжнародного кримінального суду (МКС) та тимчасових трибуналів (для Югославії, Руанди) стало одним із основних інструментів міжнародного правосуддя в контексті перехідних процесів. Римський статут МКС встановлює механізми притягнення до відповідальності за злочини геноциду, воєнні злочини та злочини проти людяності. Судова практика цих органів формує міжнародні стандарти правосуддя в перехідний період.

Крім того, міжнародні правові стандарти перехідного правосуддя включені до таких актів міжнародних організацій рекомендаційного характеру:

- Декларація основних принципів правосуддя для жертв злочинів і зловживання владою (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 40/34, 1985 р.).

- Основні принципи та керівні положення, що стосуються права на правовий захист і відшкодування шкоди жертвам грубих порушень міжнародних норм в галузі прав людини та серйозних порушень міжнародного гуманітарного права (Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 60/147, 2005 р.).

- Доповідь незалежного експерта Діани Орендліхер щодо оно- влених принципів щодо захисту та просування прав людини через дії з боротьби з безкарністю (UN Doc. H/E/CN.4/2005/102/Add.1).

- Права людини та перехідне правосуддя (Резолюція Ради з прав людини ООН 12/11, 2009 р.).

- Право на встановлення істини (Резолюція Ради з прав людини ООН 12/12, 2009 р.).

- Право на встановлення істини (Резолюція Ради з прав людини ООН 68/165, 2013 р.).

- Основи політики ЄС щодо підтримки перехідного правосуддя (16 листопада 2015 року).

- Доповідь Спеціального доповідача про сприяння встановленню істини, правосуддю, відшкодуванню шкоди та гарантіям недопущення порушень (ООН, 2018 р. A/73/336) [3].

Міжнародно-правові акти, які гарантують перехідне правосуддя, формують основу для ефективного подолання наслідків масових порушень прав людини. Їх імплементація є не лише юридичним зобов'язанням держав, а й важливим елементом національного примирення, відновлення довіри та побудови справедливої демократичного суспільства. Для України, як держави, що проходить через період збройного конфлікту, ці норми мають особливе значення.

Література:

1. Статут Організації Об'єднаних Націй/Розділ I. Вікіджерела.
URL: https://uk.wikisource.org/wiki/Статут_Організації_Об'єднаних_Націй/Розділ_I.
2. Загальна декларація прав людини: Декларація Орг. Об'єдн. Націй від 10.12.1948.
URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
3. Перехідне правосуддя. Вікіпедія.
URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Перехідне_правосуддя.

ПРИНЦИП НЕЗАЛЕЖНОСТІ СУДУ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ РІШЕНЬ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ СПРАВЕДЛИВОСТІ

Литвиненко В. О.

*Студент IV курсу ННІ права
Сумського державного університету*

Науковий керівник: канд.юрид.наук, ст. викладач кафедри міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства СумДУ ***Маланчук Тетяна Василівна***

Відповідно до статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, держави-члени взяли на себе зобов'язання забезпечити доступ до незалежного та неупередженого суду при розгляді справ щодо цивільних прав та обов'язків, а також у кримінальному провадженні. З цього приводу Європейським судом з прав людини сформовано значну практику прецедентного права. Зазначені принципи незалежності та неупередженості отримали

подальший розвиток у Рекомендації (2010)¹² Комітету міністрів Ради Європи державам-членам «Щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки» та планах по покращенню незалежності суддів в країнах членах [1; 2].

Правова позиція згідно судової практики Страсбурзького суду та Суду ЄС становить ключовий орієнтир у формуванні підходів до тлумачення принципу судової незалежності.

Щоб оцінити незалежність, ЄСПЛ розробив у своїй практиці так званий «чотирьох складовий тест». Цей тест передбачає, що для встановлення того, чи можна вважати суд або судовий трибунал «незалежним», варто, зокрема, враховувати наступні чотири складові: 1) порядок призначення його членів; 2) строк їхніх повноважень; 3) наявність гарантій від зовнішнього тиску; 4) питання того, чи створює орган зовнішнє враження незалежності [3, с. 331-332; 4, с.3; 5].

Підхід Суду передбачає застосування двох критеріїв – суб'єктивного, який стосується з'ясування особистої переконаності або наявності конкретного інтересу судді у справі, та об'єктивного, що передбачає аналіз можливих сумнівів, підозр або занепокоєння щодо поведінки судді, а також оцінку того, чи надав він достатні гарантії для усунення будь-яких обґрунтованих сумнівів. Межа між цими підходами не є чіткою, адже дії судді можуть одночасно викликати об'єктивно обґрунтовані побоювання у стороннього спостерігача (об'єктивно) та порушувати питання його особистого переконання (суб'єктивно) [3, с. 332]

Суттєвого значення для формування сучасного розуміння принципу «незалежності суду» набуло рішення Суду ЄС у справі Associação Sindical dos Juizes Portugueses, яке справедливо вважається новаторським. Інноваційність цього рішення полягає в тому, що Суд застосував комбіноване тлумачення статей 2, 4(3) (принцип широкого співробітництва) та 19(1) (принцип ефективного судового захисту прав осіб) ДФЄС. «Саме існування ефективного судового контролю, покликаного забезпечити дотримання права ЄС, становить суть верховенства права». З цього випливає, що кожна держава-член повинна забезпечити, щоб органи, які, будучи «судами або трибуналами» в розумінні права ЄС, входять до її судової системи у сферах, охоплених цим правом, відповідали вимогам ефективного судового захисту. Для забезпечення такого захисту важливим є збереження незалежності національного суду або трибуналу [6; 7; 8, с.14].

Концепція «незалежності суду» в практиці Європейського суду з прав людини поступово розвивалася впродовж кількох десятиліть. У рішенні в справі *Neumeister v. Austria* ЄСПЛ зазначив, що орган може вважатися судовим лише за умови його незалежності від виконавчої влади та від сторін у справі. Ця позиція була конкретизована у справі *Ringeisen v Austria*, де Суд наголосив, що «незалежність суду» передбачає як інституційну відокремленість від органів виконавчої влади – уряду, так і неупередженість щодо сторін у конкретній справі [9; 10].

У справі *Piersack v. Belgium* ЄСПЛ здійснив важливе розмежування між суб'єктивним і об'єктивним підходами до визначення судової неупередженості. Згідно з суб'єктивним критерієм, увага зосереджується на виявленні особистого переконання чи упередженості конкретного судді у розгляді певної справи. Натомість об'єктивний підхід ґрунтується на оцінці того, чи наявні гарантії, здатні розвіяти будь-які обґрунтовані сумніви в неупередженості суду з точки зору стороннього спостерігача, що відображає концепцію соціального сприйняття незалежності. Крім того, Суд підкреслив, що забезпечення довіри громадськості до правосуддя вимагає врахування аспектів внутрішньої організації судової системи [4 ; 11].

Згідно зі сталою судовою практикою, Суд ЄС вимагає, щоб орган, який надсилає запит на попереднє рішення: 1) був створений на підставі закону; 2) був постійним; 3) мав обов'язкову юрисдикцію; 4) провадив процедуру; 5) застосовував норми права; 6) був незалежним [4, с.4; 12].

У справі *Dorch Consult* Суд ЄС дійшов висновку, що відповідний орган, котрий «виконує своє завдання самостійно та під власну відповідальність», а його члени є «незалежними та підзвітними лише закону» – може вважатися судовим [4, с.4; 12].

У своїй сучасній практиці, щодо принципу «незалежності суду», позиція Суду ЄС збігається з позицією ЄСПЛ, розвиваючи так званий тест «соціального сприйняття». Згідно з цим підходом, незалежність і неупередженість суду мають оцінюватися крізь призму сприйняття з боку суспільства: у громадян не повинно виникати суб'єктивного враження, що певні обставини – зокрема порядок призначення суддів, механізми притягнення їх до дисциплінарної відповідальності чи можливість дострокового припинення відрадження до вищої судової інстанції – можуть поставити під сумнів

незалежність суду, особливо в контексті впливу з боку виконавчої або законодавчої влади [4, с.4].

Аналіз практики Суду Європейського Союзу та Європейського суду з прав людини свідчить про динаміку розвитку підходів до розуміння «незалежності суду» в умовах сучасних викликів для європейської правової системи. Поступово формується уявлення про те, що неупередженість правосуддя є не лише внутрішньою характеристикою судової системи, а й вагомим соціальним очікуванням. У цьому контексті особливу вагу мають ознаки, що демонструють незалежність суду зовні: прозорість та чіткість процедури призначення суддів, незмінність повноважень протягом усього строку діяльності, а також захищеність від будь-якого втручання з боку виконавчої або законодавчої влади. Таким чином, незалежність суду постає як складне багатовимірне явище, що відіграє ключову роль у забезпеченні не лише ефективного доступу до правового захисту, а й у збереженні суспільної довіри до рішень судів у межах європейського правового простору.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини). Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 13.05.2025).

2. Recommendation CM/Rec(2010)12
URL: <https://search.coe.int/cm?i=09000016805afb78> (date of access: 13.05.2025)

3. M. Mastracci. Judicial Independence: European Standards, ECtHR criteria and the reshuffling plan of the judiciary bodies in Poland. Athens journal of law. volume 5, issue 3. p.323-350 URL: <https://www.athensjournals.gr/law/2019-5-3-6-Mastracci.pdf> (date of access: 13.05.2025)

4. On judicial independence: Overview of case law of the European Court of Human Rights and the European Court of Justice. Think Tank. European Parliament. 2024. p.39
URL: [https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_IDA\(2024\)767152](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document/EPRS_IDA(2024)767152) (date of access: 13.05.2025).

5. Affaire Luka v. Romania (requête no 34197/02). HUDOC – European Court of Human Rights.
URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-93648> (date of access: 13.05.2025)

6. Консолідовані версії Договору про Європейський Союз та Договору про функціонування Європейського Союзу з протоколами та деклараціями. Офіційний вебпортал парламенту України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_b06#Text

7. Bustos Gisbert R. Judicial Independence in European Constitutional Law | European Constitutional Law Review. Cambridge Core. Cambridge University press. 2022. URL: https://www.cambridge.org/core/journals/european-constitutional-law-review/article/judicial-independence-in-european-constitutional-law/90C05FAFC1D805ADDB9308436607B958?utm_campaign=shareaholic&utm_medium=copy_link&utm_source=bookmark (date of access: 13.05.2025)

8. Pech, Laurent and Platon, Sébastien, Judicial Independence Under threat: The Court of Justice to the Rescue in the ASJP Case (Case C-64/16, Associação Sindical dos Juizes Portugueses, Judgment of the Court of Justice (Grand Chamber) of 27 February 2018, EU:C:2018:117. p.32. 2018. URL: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3686481 (date of access: 13.05.2025)

9. Case of Neumeister v Austria. application no 1936/63. HUDOC – European Court of Human Rights. <https://hudoc.echr.coe.int/?i=001-57544> (date of access: 13.05.2025)

10. Case Ringeisen v. Austria application no 2614/65. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57565> (date of access: 13.05.2025)

11. Case of Piersack v. Belgium (Article 50) application no. 8692/79. HUDOC – European Court of Human Rights. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57556> (date of access: 13.05.2025)

12. ECJ judgment, Case C-54/94. Dorsch Consult. Document 61996CJ0054. EUR-Lex. Access to European Union law. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:61996CJ0054> (date of access: 13.05.2025)

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ВИКЛИКИ ТА РОЛЬ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Підгородецький В.О.

*здобувач вищої освіти
Державний податковий університет*

Науковий керівник: *к.ю.н., доцент, доцент кафедри
кримінального права та процесу Державного податкового
університету **Лугіна Наталія Анатоліївна***

Військова агресія проти України актуалізувала питання функціонування правоохоронної та судової систем в екстремальних умовах. Воєнний стан, запроваджений на території держави, спричинив безпрецедентні виклики для реалізації конституційного права громадян на доступ до правосуддя. У цьому контексті особливого значення набуває роль правоохоронних органів як інституцій, що забезпечують первинну ланку правового захисту населення.

Доступ до правосуддя є фундаментальним правом людини, закріпленим у статті 6 Європейської конвенції з прав людини [1] та статті 55 Конституції України [2]. Це право не може бути скасоване навіть за надзвичайних обставин, проте його реалізація в умовах воєнного стану зазнає суттєвих трансформацій та обмежень.

Одним із ключових викликів є фізична доступність правосуддя. Переміщення населення, руйнування інфраструктури, окупація територій та безпекові ризики унеможливають традиційне функціонування судів та правоохоронних органів у багатьох регіонах. Як зазначає М. Смокович «здійснення правосуддя судами в умовах дії правового режиму воєнного стану має здійснюватися не лише в нерозривній сув'язі із забезпеченням реальної доступності кожного до правосуддя, а й забезпечення необхідних умов для роботи судів, судів системи судоустрою України» [3, с. 455]. За таких умов відбувається активне впровадження дистанційних форм роботи – від електронних звернень до онлайн-судових засідань. Однак цифровізація правосуддя стикається з технічними обмеженнями та проблемою цифрової нерівності населення.

Також, важливим є інституційна спроможність правоохоронної системи. Перерозподіл ресурсів та кадрів, мобілізація працівників,

додаткові функції з документування воєнних злочинів та забезпечення публічної безпеки в прифронтових регіонах суттєво ускладнюють виконання традиційних правоохоронних функцій. Водночас зростання кількості специфічних правопорушень, пов'язаних із воєнним станом, вимагає нових компетенцій та підходів.

Беззаперечно існує проблеми правової визначеності в умовах законодавчих змін. Екстрене оновлення нормативної бази, запровадження спеціальних правових режимів та процедур породжують неоднозначність тлумачення правових норм, що позначається на якості досудового розслідування та судового розгляду. Правоохоронні органи опинилися перед необхідністю швидкої адаптації до змінених правових умов при збереженні стандартів неупередженості та законності.

Не менш важливим викликом є забезпечення дотримання стандартів справедливого правосуддя. Особливості воєнного стану можуть призводити до скорочення процесуальних гарантій, посилення позицій сторони обвинувачення, обмеження права на захист. У цьому контексті на правоохоронні органи покладається особлива відповідальність за дотримання балансу між інтересами національної безпеки та захистом невід'ємних прав людини.

Роль правоохоронних органів у забезпеченні доступу до правосуддя реалізується через кілька важливих функцій. Насамперед, це інформаційно-консультативна функція, яка передбачає надання населенню актуальної правової інформації щодо можливостей захисту своїх прав в умовах воєнного стану. Друга функція – забезпечення первинної правової допомоги та прийняття заяв про правопорушення в усіх доступних форматах, включаючи дистанційні. Третя функція – якісне досудове розслідування, що створює підґрунтя для справедливого судового розгляду. Четверта функція – сприяння виконанню судових рішень, що є завершальним етапом доступу до правосуддя.

Ефективність реалізації цих функцій залежить від інституційної адаптивності правоохоронних органів, що проявляється у впровадженні мобільних підрозділів для обслуговування населення у віддалених місцевостях та районах із пошкодженою інфраструктурою, організації взаємодії з військово-цивільними адміністраціями, створенні спеціалізованих підрозділів для роботи з новими категоріями правопорушень.

Перспективними напрямками вдосконалення діяльності правоохоронних органів щодо забезпечення доступу до правосуддя в

умовах воєнного стану є: розвиток цифрових компетенцій персоналу та забезпечення технічних можливостей дистанційної роботи; посилення міжвідомчої координації та співпраці з міжнародними інституціями; розробка спеціалізованих методик розслідування воєнних злочинів та злочинів, вчинених в умовах воєнного стану; впровадження програм психологічної підтримки персоналу для запобігання професійному вигоранню.

Підсумовуючи, слід зазначити, що забезпечення доступу до правосуддя в умовах воєнного стану є комплексним завданням, яке вимагає системного підходу, гнучкості та інноваційності від правоохоронних органів при збереженні фундаментальних принципів верховенства права. Ефективне вирішення окреслених викликів не лише сприятиме захисту прав громадян у складний для країни період, але й закладе основи для посилення сталості правової системи України в майбутньому.

Література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
2. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>
3. Смокович М. Здійснення правосуддя в умовах воєнного стану: до питання законодавчих змін. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2022. № 70. С. 450–455. URL: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.70.72>

ЦИФРОВІЗАЦІЯ У СФЕРІ ПРАВОСУДДЯ В ЄВРОПЕЙСЬКОМУ СОЮЗІ²

Плотнікова Марія Володимирівна

*к.ю.н., доц., доцент кафедри міжнародного, європейського
права та порівняльного правознавства СумДУ*

Простору свободи, безпеки та правосуддя в ЄС присвячені положення Розділу V Договору про функціонування Європейського Союзу. Слід пам'ятати, що відповідно до Протоколів № 21 та № 22 визначені особливості участі Ірландії та Данії у цьому напрямку співпраці ЄС, всі інші держави-члени однаковою мірою беруть участь у реалізації політики. Простір правосуддя охоплює розвиток співпраці судів держав-членів у цивільних справах, що мають транскордонний характер, судову співпрацю цих судів у кримінальних справах, функціонування Євроюсту, створення та діяльність Європейської прокуратури та поліцейське співробітництво. Рівень розвитку сучасного суспільства обумовлює проникнення цифрових технологій і у ці відносини.

ЄС сприяє використанню цифрових інструментів у сфері правосуддя, що стосується функціонування простору свободи, безпеки і правосуддя. У цілому цифровізація державно-правової сфери спрямована на те, щоб модифікувати державні послуги та перевести їх у цифрову форму.

На сьогодні ЄС сприяє використанню цифрових інструментів у таких сферах: 1) у транскордонному судовому співробітництві; 2) боротьбі з транскордонною злочинністю; 3) електронний доступ до інформації (державні реєстри, офіційна інформація); 4) розробка ІТ-інструментів для транскордонного співробітництва [1]. Розглянемо їх докладніше.

Значним чином на функціонування систем правосуддя у державах-членах ЄС вплинула пандемія COVID-19. Кожна держава-член

² Дослідження проведено на виконання міжнародного проєкту в сфері освіти 101175484 – EUJustice4U – ERASMUS-JMO-2024-HEI-TCH-RSCH «Доступ до правосуддя: кращі практики ЄС для України» (спільний проєкт СумДУ, Еразмус+ Жан Моне Фонду та Виконавчого агентства з питань освіти та культури за підтримки ЄС). Підтримка Європейської комісією випуску цієї публікації не означає схвалення змісту, який відображає лише думки авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

ЄС застосовувала власні технологічні рішення для вирішення проблем із забезпеченням правосуддя під час карантину. Для того, щоб виробити спільні підходи до цифровізації транскордонного судового співробітництва Європейська Комісія провела Дослідження національних цифрових державних послуг у сфері юстиції [2]. На той час у низці держав-членів фізичні та юридичні особи вже мають онлайн-доступ до різних державних послуг, що пропонуються онлайн судовою системою та державними адміністраціями. Дослідження проводилося з метою одержання інформації про цифрові державні послуги у кожній з 27 держав-членів ЄС, щоб створити у майбутньому єдиний Європейський портал електронного правосуддя. На основі цього дослідження Європейська комісія запустила нову ініціативу для модернізації транскордонного судового співробітництва ЄС шляхом цифровізації. У результаті роботи Комісії було розроблено проєкт Регламенту (ЄС) 2023/2844 про цифровізацію судової співпраці та доступу до правосуддя в транскордонних цивільних, комерційних і кримінальних справах, а також про внесення змін до певних актів у сфері судової співпраці [3]. Слід звернути увагу, на те, що застосовується він з 1 травня 2025 року і більшість положень будуть запроваджуватися відтерміновано.

Цей Регламент (ЄС) 2023/2844 встановлює єдину правову базу для використання електронного зв'язку між компетентними органами в процедурах судового співробітництва в цивільних, господарських і кримінальних справах, а також для використання електронного зв'язку між фізичними або юридичними особами та компетентними органами в судових процедурах у цивільних і господарських справах. Крім того, у ньому встановлено правила щодо: а) використання відеоконференцій або інших технологій дистанційного зв'язку для цілей, відмінних від отримання свідчень відповідно до Регламенту (ЄС) 2020/1783; б) застосування електронних підписів та електронних печаток; в) правових наслідків електронних документів; г) електронної оплати зборів.

Європейський портал електронного правосуддя (European e-Justice) [4] задуманий як майбутнє електронне єдине вікно у сфері правосуддя. На сьогодні Портал European e-Justice містить: 1) правову інформацію щодо сімейних справ для транскордонних питань в ЄС; 2) інформацію про законодавство, процедури, збори та форми щодо фінансових питань; 3) інформацію про судові процедури в цивільних і кримінальних справах; 4) детальну інформацію про

процедури судового позову в ЄС; 5) загальну характеристику законодавства, яке застосовується до громадян ЄС, та судової практики; 6) реєстри бізнесу, банкрутства та землі; 7) інструменти для пошуку юристів у країнах ЄС.

Цифровізація передбачає використання інформаційних технологічних рішень для обробки великого масиву даних та збереження безпеки цих даних від стороннього впливу та від розголошення конфіденційної інформації. Тому для оперативного управління великомасштабними ІТ-системами у сфері свободи, безпеки та правосуддя ще у 2011 році відповідно до Регламенту (ЄС) 1077/2011 було створено спеціальне Агентство – eu-LISA [5]. У 2018 році правовий статус Агентства було оновлено згідно з Регламентом (ЄС) 2018/1726 [6]. Агентство eu-LISA керує великомасштабними ІТ-системами, які підтримують реалізацію політики надання притулку, управління кордонами, міграції та правосуддя в ЄС: Eurodac, SIS, VIS, EES, ETIAS, ECRIS-TCN, JITS CP, e-CODEX. У контексті нашого дослідження слід назвати Європейську інформаційну систему судимостей ECRIS-TCN; платформу для співпраці спільних слідчих груп JITS CP та систему e-CODEX, яка забезпечує безпечний зв'язок між судами, громадянами та підприємствами, щоб спростити судову співпрацю в ЄС.

Зокрема, система e-CODEX дозволяє створювати взаємосумісні та безпечні децентралізовані мережі зв'язку між національними ІТ-системами, що підтримують транскордонні цивільні та кримінальні процеси [7]. Ця платформа вже є основою для системи обміну цифровими доказами e-Evidence, підтримує обмін європейськими наказами про розслідування та взаємної правової допомоги у сфері судової співпраці у кримінальних справах.

Ще одним важливим напрямком забезпечення спільного простору правосуддя в ЄС це можливість доступу до судової практики держав членів. Тому у Плані дій Європейського електронного правосуддя на 2019-2023 роки наголошувалося і на важливості транскордонного доступу до національної судової практики та необхідності стандартизації [8]. У висновках містився заклик до запровадження Європейського ідентифікатора судової практики (ECLI) та мінімального набору єдиних метаданих для судової практики. Слід відмітити, що транскордонний доступ до національної судової практики: забезпечує громадський контроль за судовою діяльністю; допомагає зробити судову систему більш прозорою та інформує громадськість про зміни в законодавстві.

У межах виконання цього плану було створено Європейський ідентифікатор прецедентного права (European Case Law Identifier, ECLI). Цей уніфікований ідентифікатор має однаковий формат, який розпізнають усі держави-члени та суди ЄС. Пошукова система ECLI доступна на платформі e-Justice [9]. На даний час 16 держав-членів ЄС беруть участь, а також Європейське патентне відомство та Суд Європейського Союзу, який також виконує функції координатора ECLI для ЄС.

Судова мережа Європейського Союзу (Judicial Network of the EU) була створена з ініціативи Голови Суду Європейського Союзу та голів Конституційних і Верховних судів держав-членів. Судова мережа сприяє обміну інформацією щодо юриспруденції між національними судами-учасниками та Судом ЄС. Основним завданням Мережі є обмін та централізація інформації та документів, що стосуються застосування, поширення та вивчення права ЄС, яке тлумачиться та застосовується не лише Судом Європейського Союзу, але й національними судами та трибуналами. Судова мережа ЄС забезпечує: прямий доступ до попередніх рішень; можливість ознайомитися з рішеннями національних судів і трибуналів, які були відібрані Конституційними та Верховними судами держав-членів через їхній інтерес до права ЄС; можливість ознайомитися з різними документами наукового або освітнього характеру, що є результатом досліджень або моніторингової роботи, проведеної судами-членами Мережі, будь то записки або дослідження, інформаційні бюлетені з прецедентного права ЄС або інструменти правового моніторингу [10].

Підсумовуючи можна зазначити, що застосування цифрових інструментів у секторі правосуддя може підвищити ефективність, прозорість і доступ до правосуддя. Цифровізація правосуддя має на меті полегшити доступ до правосуддя, підвищити його загальну ефективність і забезпечити стійкість систем правосуддя під час криз. Цифрова трансформація в секторі правосуддя в ЄС прискорилася завдяки пандемії covid-19 і обумовлена завданнями функціонування простору свободи, безпеки і правосуддя.

Завдяки запровадженню заходів цифровізація у сфері правосуддя в ЄС робить судову співпрацю у цивільних та кримінальних справах в межах простору свободи, безпеки та правосуддя більш ефективною, сприяє реалізації принципу верховенства права, а також спрощує доступ до правосуддя для громадян держав-членів.

Подільний розвиток Європейського порталу електронного правосуддя (European e-Justice) згідно положень Регламенту (ЄС) 2023/2844 значно спростить доступ до правосуддя при розгляді транскордонних справ.

Література:

1. Digitalisation of justice in the European Union A toolbox of opportunities: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=COM:2020:710:FIN>.

2. Study on national digital public services in the justice field. Final report.

URL: <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/8108e8d1-bc9f-11ed-8912-01aa75ed71a1/language-en>.

3. Regulation (EU) 2023/2844 of the European Parliament and of the Council of 13 December 2023 on the digitalisation of judicial cooperation and access to justice in cross-border civil, commercial and criminal matters, and amending certain acts in the field of judicial cooperation. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2023/2844>.

4. European e-Justice Portal. URL: <https://e-justice.europa.eu/home.do?plang=en&action=home>.

5. Regulation (EU) No 1077/2011 of the European Parliament and of the Council of 25 October 2011 establishing a European Agency for the operational management of large-scale IT systems in the area of freedom, security and justice. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2011/1077/oj/eng>.

6. Regulation (EU) 2018/1726 of the European Parliament and of the Council of 14 November 2018 on the European Union Agency for the Operational Management of Large-Scale IT Systems in the Area of Freedom, Security and Justice (eu-LISA), and amending Regulation (EC) No 1987/2006 and Council Decision 2007/533/JHA and repealing Regulation (EU) No 1077/2011. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A32018R1726>.

7. Regulation (EU) 2022/850 of the European Parliament and of the Council of 30 May 2022 on a computerised system for the cross-border electronic exchange of data in the area of judicial cooperation in civil and criminal matters (e-CODEX system), and amending Regulation (EU) 2018/1726 (Text with EEA relevance). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/AUTO/?uri=CELEX:32022R0850&qid=1750854396193&rid=1>.

8. 2019-2023 Action Plan European e-Justice (2019/C 96/05). URL: https://publications.europa.eu/resource/cellar/5fd493a9-455e-11e9-a8ed-01aa75ed71a1.0006.03/DOC_1.

9. European Case Law Identifier (ECLI) search engine. URL: https://e-justice.europa.eu/topics/legislation-and-case-law/european-case-law-identifier-ecli-search-engine_en?clang=en.

10. Judicial Network of the EU. URL: https://curia.europa.eu/jcms/jcms/p1_2170157/en/.

ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: ДИСКУСІЙНІ ПИТАННЯ ТЛУМАЧЕННЯ

Політова Анна Сергіївна

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри права
Маріупольський державний університет*

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 р. проголосила право кожного на справедливий суд. Зазначена норма корелюється зі ст. 8 Загальної декларації прав людини від 10 грудня 1948 р., ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р., ст. 55, 124 та 129 Конституції України, ст. 21 Кримінального процесуального кодексу України, а також низкою інших його положень, що регламентують порядок здійснення правосуддя в кримінальному провадженні

О. Кучинська та О. Щиголь відзначають, що «у національному законодавстві України, вітчизняній судовій практиці, міжнародних нормативно-правових актах та юридичній літературі для позначення права особи на захист своїх прав судовому порядку використовується низка різних понять: «доступ до правосуддя», «право на доступ до суду», «доступність правосуддя», «право на суд», «право на справедливий суд», «право на судовий захист», «право на звернення до суду за захистом», «право на справедливий розгляд та вирішення справи судом» тощо» [1, с. 22], що свідчить про актуальність порушеного нами питання. Зупинимося на визначеннях, які пропонується вченими.

Наприклад, Ю. Івчук вважає, що «доступ до правосуддя – це загальна засада кримінального провадження, яка передбачає не лише формальну можливість звернення до суду як до інституції з метою ініціювання провадження, а й можливість учасника процесу брати активну участь під час судового розгляду. У практиці ЄСПЛ категорія «доступ до правосуддя» не набула широкого вжитку, водночас Суд приділяє значну увагу поняттю «право на доступ до суду», яке, на нашу думку, є вужчим за змістом та частково відображає сутність ідеї доступу до правосуддя. Право на доступ до суду не є абсолютним та може бути обмеженим, засновуючись на принципі пропорційності. Дослідження практики ЄСПЛ дають змогу виокремити серед найбільш поширених процесуальні обмеження права на доступ до суду, які полягають у закріпленні у національному процесуальному законодавстві обмежень щодо строку звернення до суду, а також підстав для перегляду справи судами вищої інстанції» [2, с. 113]. О. Михайленка відзначає, що поняття «доступ до правосуддя» і «доступність правосуддя» доцільно відрізняти. Доступ необхідно пов'язувати з відповідним дозволом тих, від кого залежить надання можливості звернутися до правосуддя для захисту своїх прав, свобод і законних інтересів. Доступність правосуддя можна тлумачити як одну із його засад, іншими словами, – це можливість усіх бажаючих вільно і без перешкод, на рівних умовах використати цей інститут для забезпечення своїх прав і законних інтересів [3, с. 40].

Висловлюються вченими й інші точки зору. Зокрема, О. Овчаренко розкрила поняття доступності правосуддя як інституційного принципу, а також стану організації та діяльності судової влади в цілому, визначила сутність цього принципу, що полягає у відсутності фактичних і юридичних перешкод для звернення зацікавлених осіб до суду за захистом своїх прав [4, с. 179]. Натомість Н. Сакара визначила доступність правосуддя як певний стандарт, який відбиває вимоги справедливого й ефективного судового захисту та конкретизується в необмеженій судовій юрисдикції, належних судових процедурах, розумних строках, і безперешкодного звернення усякої зацікавленої особи до суду [5, с. 251]. Також Н. Деркач досліджувала правовий зміст та механізм реалізації доступу до правосуддя та обов'язковості судових рішень як засад кримінального провадження на основі їх закріплення в нормах КПК України [6]. І. Мокрицька здійснила науково-теоретичне дослідження проблем доступності правосуддя у кримінальному процесі через призму

права особи на судовий захист та реалізацію у ньому основоположних принципів розвитку суспільства та держави, які мають чітко виражений конституційно-правовий характер (наприклад, принцип верховенства права, законності, рівності перед законом тощо) [7, с. 6].

О. Балацька пропонує розглядати доступ до правосуддя як окрему повноцінну засаду кримінального провадження [8, с. 6]. Вчена погоджується з думкою О. Шило про те, що доступ до правосуддя включає кілька аспектів, до яких слід віднести організаційний, процесуальний та моральний (етичний). Вчена зазначає, що якщо її організаційний аспект став предметом досить ґрунтовного наукового аналізу, про що свідчать чисельні публікації з цього питання, то процесуальні проблеми забезпечення доступності правосуддя сфери кримінального судочинства потребують подальшого дослідження [9, с. 180]. Підводячи підсумок свого дослідження, О. Балацька вважає, що «доступ до правосуддя та обов'язковості судових рішень є двома окремими засадами кримінального провадження, які повинні розмежовуватись. Вважаємо, що у статті 21 КПК України доцільніше категорію «доступ до правосуддя» замінити терміном «доступ до суду», який повніше охоплює основні ідеї вказаної засади. Зміст цього принципу слід тлумачити ширше, ніж власне можливість звернення до суду, виходячи з комплексу організаційних та функціональних елементів. Адже, з огляду на особливості прецедентної практики ЄСПЛ та автономного тлумачення ним термінів та понять, видається, що доступ до суду включає не лише право людини на безперешкодне звернення до суду за захистом своїх прав» [8, с. 6].

На думку І. Гловюк, у кримінальному процесі доступ до суду – це наявність можливості розгляду та вирішення по суті кримінально-правового та кримінально-процесуального спору судом як на досудових (доступ до судового контролю), так і у судових (доступ до правосуддя) стадіях, а доступ до правосуддя слід розуміти як забезпечення можливості розгляду кримінальної справи по суті у судових стадіях кримінального процесу. При цьому право на доступ до правосуддя (як елемент права на доступ до суду) одночасно є елементом права на справедливий судовий розгляд, яке включає у себе комплекс процесуальних прав, реалізація яких змістовно обезцінюється за відсутності реального доступу до правосуддя [10, с. 6].

Таким чином, підводячи підсумок, відзначимо, що дискусійні питання щодо тлумачення терміну «доступ до правосуддя» у кримінальному провадженні тривають. Вважаємо, що така ситуація пов'язана з тим, що ЄСПЛ використовує доволі широке тлумачення цієї термінології, використовуючи таку термінологію як справедливість, публічність, рівність.

Література:

1. Кучинська О. П., Щиголь О. В. Поняття та зміст доступу до правосуддя в кримінальному процесі України. Вісник кримінального судочинства. 2019. № 3. С. 20-30.

2. Івчук Ю.Ю. Доступ до правосуддя у кримінальному провадженні у розумінні ЄСПЛ. *Взаємодія норм міжнародного і національного права крізь призму процесів глобалізації та інтеграції*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції викладачів, співробітників закладів вищої освіти і наукових організацій, юристів-практиків, магістрантів, аспірантів, докторантів, представників громадських організацій, органів державної влади та органів місцевого самоврядування, підприємств та інших установ. м. Київ, 29 березня 2024 р. / За ред. проф. Татаренко Г.В. Київ: вид-во Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля, 2024. С. 110-113.

3. Михайленко О. М. Про систему елементів доступності громадян до правосуддя. *Вісник Академії прокуратури України*. 2007. № 3. С. 39-43.

4. Овчаренко О. М. Доступність правосуддя та гарантії його реалізації : монографія. Харків: Право, 2008. 304 с.

5. Сакара Н. Ю. Проблема доступності правосуддя у цивільних справах : монографія. Харків: Право, 2010. 256 с.

6. Деркач Н. Доступ до правосуддя та обов'язковість судових рішень. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 3 (4). С. 52-57.

7. Мокрицька І. Я. Доступність правосуддя як шлях до забезпечення права на судовий захист у кримінальному процесі: науково-теоретичний аспект. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Право». 2015. № 1 (11). URL: <http://lj.oa.edu.ua/articles/2015/ n1/15miynta.pdf>.

8. Балацька О. Доступ до правосуддя як загальна засада кримінального провадження. Підприємство, Господарство і Право. 2020. №8. С. 262-268.

9. Шило О. Г. Доступність правосуддя: деякі кримінально-процесуальні питання. *Питання боротьби зі злочинністю*: зб. наук. пр. Харків, 2005. Вип. 10. С. 179-185.

10. Гловук І. В. Доступ до суду у кримінальному процесі: проблеми теорії. *Часопис Академії адвокатури України*. 2011. Т 4. № 2 (11). С. 1-7.

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ НАДАННЯ ПРАВНИЧОЇ ДОПОМОГИ ОСОБІ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Романаускас К. А.

докторка філософії з права, докторантка Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України

Право особи самостійно обирати захисника або представника для реалізації своїх прав гарантовано на конституційному рівні в Україні. З метою забезпечення цього права в державі функціонує інститут адвокатури – незалежна, професійна структура, яка виконує функції захисту громадян та представництва їхніх інтересів у судових і державних інституціях, на підприємствах, в установах, організаціях тощо.

В умовах правового режиму воєнного стану попит на правничу допомогу суттєво зріс. Громадяни звертаються як за консультаційною підтримкою, так і за професійним супроводом у кримінальних провадженнях, зокрема як потерпілі, свідки або особи, які потребують захисту від кримінального переслідування. Оскільки діяльність адвокатів та інших правників чітко регламентується законодавством, її здійснення має базуватись на дотриманні правових принципів. Для реалізації покладених на адвокатуру функцій держава передбачила комплекс правових гарантій, які мають забезпечити ефективне й безперешкодне виконання професійних обов'язків. Окреме місце в забезпеченні ефективності правничої допомоги займають міжнародні та національні стандарти, що визначають фундаментальні засади такої діяльності. Нашу увагу привертають ті,

з них, що закріплені на міжнародному рівні, адже саме вони найчастіше стають вихідними початками для формування національної доктрини кримінального процесуального права.

Правнича допомога повинна забезпечити систему реальних і дієвих гарантій особі щодо захисту своїх прав та інтересів у кримінальному провадженні на рівних умовах із стороною обвинувачення. Це означає, що особа не повинна опинятись у процесуально невідгідному становищі лише через відсутність захисника. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) неодноразово уточнював: гарантії правничої допомоги мають застосовуватися вже з початкового етапу провадження – із моменту першого допиту в органах поліції чи прокуратури. Зокрема, у справі «Салдуз проти Туреччини» ЄСПЛ наголосив, що відмова в доступі до адвоката ще до початку судового розгляду може порушувати право на справедливий судовий розгляд [1]. Дана позиція свідчить про те, що правнича допомога має бути своєчасною. Навіть за відсутності формальних перешкод, особа може потребувати захисника через об'єктивні психологічні, соціальні чи процесуальні фактори.

Із своєчасності походить ще один стандарт надання правничої допомоги особі у кримінальному провадженні – доступність. Відповідно до частини першої статті 49 КПК України, держава, в особі слідчого, прокурора, слідчого судді або суду, зобов'язана забезпечити участь захисника у кримінальному провадженні у випадках, коли така участь є обов'язковою, а підозрюваний чи обвинувачений самостійно не залучив адвоката. Закон передбачає низку конкретних ситуацій, коли захисник повинен бути призначений незалежно від волі особи: 1) у провадженнях щодо особливо тяжких злочинів; 2) стосовно осіб, які не досягли 18-річного віку; 3) коли розглядається питання про застосування до особи примусових заходів виховного характеру; 4) за наявності психічних чи фізичних вад (наприклад, глухота, сліпота, втрата мовлення), які ускладнюють реалізацію прав; 5) у разі, якщо особа не володіє мовою провадження; 6) у разі можливого застосування примусових заходів медичного характеру або наявності підстав для їх призначення; 7) у справах про реабілітацію померлої особи; 8) у рамках спеціального досудового розслідування чи спеціального судового розгляду; 9) у випадку укладення угоди про визнання винуватості (ст. 52 КПК України) [2]. З огляду на цей перелік, можна зробити висновок, що

український законодавець вважає наведені випадки такими, де реалізація інтересів правосуддя вимагає залучення захисника, у тому числі й за рахунок держави.

Крім того, положення пункту 3 частини 1 статті 49 КПК України надає слідчому, прокурору, слідчому судді або суду дискреційне право залучити захисника також в інших випадках, виходячи з індивідуальних обставин конкретного провадження, якщо особа не забезпечила собі захист самостійно [2]. Проте чинне законодавче регулювання не містить чітких критеріїв або орієнтирів для ухвалення відповідного рішення посадовими особами.

Водночас чинне законодавство України не обмежує право особи на безоплатну правову допомогу лише зазначеними вище випадками. Згідно з останнім абзацом ч. 1 ст. 49 КПК, захисник може бути призначений також на підставі інших законів, зокрема Закону України «Про безоплатну правничу допомогу». Пункти 5 і 6 частини 1 статті 14 цього Закону передбачають право на безоплатного адвоката для: 1) будь-якої особи, яка вважається затриманою відповідно до кримінального процесуального законодавства; 2) осіб, щодо яких обрано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою [3]. Таким чином, національна правова система виходить за межі мінімальних стандартів, встановлених міжнародним правом, зокрема нормами Європейської конвенції з прав людини та практикою ЄСПЛ. Це свідчить про підвищену увагу законодавця до забезпечення належного захисту прав підозрюваних і обвинувачених, особливо вразливих категорій осіб, а стандарт доступності знаходить розширене закріплення в національній системі права.

Аналіз положень Міжнародного пакту про громадянські і політичні права і Європейської конвенції з прав людини (ЄКПЛ) дозволяє констатувати, що обидва ці акти мають спільне джерело – Загальну декларацію прав людини 1948 року. У статті 10 цього документу закріплено, що кожна особа має право на відкритий розгляд її справи справедливим, незалежним і неупередженим судом, на основі повної рівності сторін, а стаття 11.1 передбачає презумпцію невинуватості до моменту законного встановлення вини, а також обов'язок держави гарантувати особі усі необхідні умови для захисту [4].

Інші міжнародні договори ООН також передбачають доступ до правничої допомоги як одну з ключових гарантій. Наприклад, Конвенція про права дитини (стаття 37(d)) вимагає, щоб неповнолітні

мали право на правову або іншу відповідну допомогу вже з моменту затримання, включаючи можливість отримання її безкоштовно, якщо це обґрунтовано обставинами [5].

Аналіз положень згаданих міжнародно-правових актів дозволяє узагальнити, що серед ключових прав, які повинні бути гарантовані для формування справедливої системи правосуддя, є:

- право бути невинуватим, доки не буде доведено протилежне;

- право не свідчити проти себе та зберігати мовчання;
- право на розгляд справи у розумні строки без затримок;
- право на відкритий і неупереджений судовий розгляд;
- право знати зміст і підстави висунутого обвинувачення;
- право на безкоштовну правничу допомогу;
- право на конфіденційне спілкування з адвокатом;
- право на об'єктивне і повне розслідування справи;
- право особисто брати участь у суді або через адвоката;
- право мати час і умови для підготовки до захисту;
- право викликати та допитувати свідків;
- право на перекладача, якщо особа не володіє мовою провадження.

Ці стандарти є основою системи кримінального правосуддя, орієнтованої на повагу до прав людини, і визначають пріоритетні принципи діяльності захисника у кримінальному провадженні. Водночас не всі з них знаходять розширене тлумачення у положеннях національної правової системи, а деякі на сьогоднішній день застосовуються з певними обмеженнями, з огляду на правовий режим воєнного стану.

Отже, професійність, своєчасність і доступність – базові принципи надання правничої допомоги особі у кримінальному провадженні. Суттєвим недоліком у забезпеченні правової визначеності, на нашу думку, є відсутність окремих норм, котрі б визначали правовий статус захисника (права, обов'язки та гарантії професійної діяльності) у кримінальному провадженні. Вважаємо, що їх закріплення важливе для належної реалізації права особи на захист, починаючи з моменту, коли вона ще лише потенційно може набути статусу підозрюваного, і завершуючи судовим розглядом справи по суті. Адже саме на захисника покладається завдання щодо надання професійної правничої допомоги особі у кримінальному провадженні. Це також стосується його представницьких функцій в інших органах державної влади в Україні, особливо з урахуванням підвищених ризиків і складностей, характерних для умов воєнного стану.

Література:

1. Справа «Салдуз проти Туреччини» (Salduz v. Turkey) від 27 листопада 2008 року : рішення Європейського суду з прав людини. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:\[%22Salduz%20 v.%20Turkey%22\],%22itemid%22:\[%22001-89893%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22fulltext%22:[%22Salduz%20 v.%20Turkey%22],%22itemid%22:[%22001-89893%22]}) (дата звернення: 29.05.2025).
2. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-VI (зі змін. та допов.) // Верховна Рада України : [офіц. вебсайт]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 01.06.2025).
3. Про безоплатну правничу допомогу: Закон України від Закон 02 червня 2011 р. № 3460VI. // Верховна Рада України : [офіц. вебсайт]. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text> (дата звернення: 29.05.2025).
4. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) // Верховна Рада України: [офіц. вебсайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 01. 06.2025).
5. Конвенція про права дитини: прийнята 20.11.1989 р. // Верховна Рада України: [офіц. вебсайт]. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 31.05.2025).

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОСТУПУ ДО ПРАВОСУДДЯ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: МІСЦЕ ТА РОЛЬ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК

Руденко Л.Д.

*кандидат юридичних наук,
Сумський державний університет*

Гібридна російська військова агресія з 2014 року та повномасштабне військове вторгнення після 24 лютого 2022 року обумовили істотні виклики у забезпеченні доступу до правосуддя та права громадян на справедливий суд. В таких умовах кардинально змінилися освітні пріоритети у сфері правничої освіти та діяльності юридичних клінік.

Виклики щодо доступу до правосуддя під час війни є багатоаспектними. Організаційні виклики включають евакуацію та переміщення судових органів, обмежене функціонування судів на окупованих та прифронтових територіях, складнощі з доставкою процесуальних документів. Соціально-економічні бар'єри проявляються у зниженні платоспроможності населення, внутрішньому переміщенні великої кількості осіб, психологічній травматизації громадян. Правові колізії виникають через необхідність адаптації процесуального законодавства, питання юрисдикції щодо злочинів на окупованих територіях та проблеми доказування в умовах воєнних дій.

Роль юридичних клінік у забезпеченні доступу до правосуддя трансформувалася. Традиційні функції включали надання безоплатних юридичних консультацій, захист інтересів малозабезпечених громадян та правову освіту населення. В умовах війни відбулася переорієнтація на специфічні потреби воєнного часу, розширення спектру послуг для внутрішньо переміщених осіб та військовослужбовців, використання дистанційних форм надання правової допомоги.

До нових напрямки діяльності юридичних клінік можна віднести правничу допомогу: внутрішньо переміщеним особам (захист житлових прав, доступ до соціальних послуг та пільг); військовослужбовцям та членам їх сімей (надання статусу учасника бойових дій, соціальні гарантії та пільги, підготовка рапортів та оскарження бездіяльності військових частин, оскарження рішень військово-лікарських комісій); мобілізованим (оскарження постанов про притягнення до адміністративної відповідальності за порушення законодавства у сфері мобілізації, допомога у відстрочці від мобілізації).

Особливо складним напрямом є правова допомога сім'ям військовополонених та зниклих безвісти. Такий напрям передбачає консультування щодо порядку встановлення факту позбавлення свободи внаслідок збройної агресії, виплат грошового забезпечення членам сім'ї полоненого, прав та гарантій для полонених і членів їхніх сімей. Юридичні клініки повинні взаємодіяти з національними органами (Національним інформаційним бюро, Координаційним штабом з питань поводження з військовополоненими, Уповноваженим з питань осіб, зниклих безвісти за особливих обставин), а також з міжнародними інституціями, зокрема Бюро Центрального агентства Міжнародного Комітету Червоного Хреста з розшуку для

міжнародного збройного конфлікту в Україні, Робочою групою ООН з насильницьких або недобровільних зникнень. Важливим аспектом є встановлення факту смерті у судовому порядку або оголошення особи померлою, реалізація спадкових прав родичів загиблих, створення дорожніх карт з переадресації до спеціалізованих організацій.

Актуальним напрямком стала робота з компенсаціями за пошкоджене та зруйноване майно. Юридичні клініки роз'яснюють законодавство у сфері відновлення пошкодженого майна в рамках програми «Є-відновлення» [1], допомагають у поданні інформаційних повідомлень про зруйноване майно, відновленні правовстановлюючих документів на житло. Застосування Закону України «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» вимагає роботи з Державним реєстром майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, а також оскарження рішень комісій з розгляду питань щодо надання компенсації за знищені об'єкти нерухомого майна щодо компенсацій [2].

Новим та складним напрямом роботи є документування воєнних злочинів та забезпечення доступу до міжнародного правосуддя. Це включає збирання свідчень постраждалих від воєнних злочинів, консультування з питань міжнародного гуманітарного права, правову просвіту населення щодо прав військовополонених та цивільних осіб, співпрацю з міжнародними організаціями та правоохоронними органами, документування фактів геноциду українського народу.

Перераховані виклики обумовили необхідність формування спеціалізації юридичних клінік у сфері військового права. Класичні навчальні програми не передбачають вивчення законодавства про мобілізацію та військовий обов'язок, роботу з підзаконними нормативно-правовими актами Міністерства оборони України, судовою практикою у військовій сфері. Позитивним прикладом є утворення спеціалізованих юридичних клінік, зокрема юридичної клініки Українського католицького університету спеціалізується у сфері правової допомоги військовослужбовцям, ветеранам та постраждалим внаслідок збройного конфлікту; спеціалізованої юридичної клініки

з питань, пов'язаних з війною, Сумського державного університету, яка працює у сфері компенсацій за зруйноване, пошкоджене майно.

Таким чином, аналіз місця та ролі юридичних клінік щодо забезпечення доступу до правосуддя в умовах воєнного стану вказує на доцільність врахування спеціалізації у навчальних програмах, зокрема у сфері міжнародного гуманітарного права, військового права; налагодження співпраці з міжнародними організаціями ПРООН, Ради Європи, ОБСЄ для проведення тренінгів та шкіл з питань міжнародного гуманітарного права, міжнародних механізмів захисту прав людини; укладення меморандумів про співпрацю з органами місцевого самоврядування, центрами з надання безоплатної правничої допомоги, некомерційними громадськими організаціями для належної переадресації.

Література:

1. Про затвердження Порядку надання компенсації для відновлення окремих категорій об'єктів нерухомого майна, пошкоджених внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації, з використанням електронної публічної послуги «єВідновлення»: постанова Кабінету Міністрів України від 21 квітня 2023 року № 381. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/381-2023-%D0%BF#Text>.

2. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23 лютого 2023 року № 2923-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2923-20#Text>.

ЗАХИСТ ПЕРСОНАЛЬНИХ ДАНИХ В УМОВАХ ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В УКРАЇНІ ТА ЄС: АСПЕКТ ДОСТУПНОСТІ ПРАВОСУДДЯ

Рябченко М. О.

*аспірант ННІ права
Сумського державного університету*

У сучасному цифровому суспільстві стрімке впровадження технологій штучного інтелекту (ШІ) відбувається в усіх сферах життєдіяльності держави та суспільства. Разом з цим зростає обсяг інформації, що підлягає обробці, зокрема персональних даних. Водночас часто відсутнє належне інформування суб'єктів даних про механізми обробки, цілі використання та рівень ризиків, що призводить до серйозних викликів у сфері забезпечення приватності. Особливу загрозу становить використання ШІ для автоматизованого прийняття рішень, коли рішення ухвалюються без участі людини, на основі аналізу великих масивів персональних даних. Саме це і створює потенційну небезпеку порушення основоположних прав і свобод, зокрема права на приватність, рівність, недискримінацію та судовий захист.

Особливої актуальності ця проблема набуває для України в контексті її стратегічного курсу на євроінтеграцію. У Європейському Союзі вже діє Загальний регламент про захист даних (GDPR), який встановлює суворі правила щодо обробки персональних даних, зокрема в контексті автоматизованої обробки. У 2024 році ухвалено Акт про ШІ (AI Act, затверджений Регламентом 2024/1689), що вперше на законодавчому рівні регулює діяльність ШІ-систем за рівнями ризику. Для України критично важливо враховувати ці стандарти з метою апроксимації національного законодавства до правової системи ЄС, забезпечення прав громадян і прозорості цифрових процесів.

Разом із тим, чинна нормативна база в Україні є застарілою та лише частково відповідає вимогам сучасного цифрового середовища. Наприклад, наразі чинним законодавством не визначено поняття автоматизованих рішень, відсутня системна регуляція використання ШІ та ефективний механізм контролю за такою

діяльністю. Залишається відкритим і питання юридичної відповідальності за порушення, вчинені ШІ-системами або з їх використанням. У зв'язку з цим виникає об'єктивна необхідність у комплексному дослідженні застосування ШІ в контексті захисту персональних даних, а також у формуванні конкретних пропозицій щодо їх вдосконалення.

У контексті сучасного цифрового суспільства персональні дані є основним об'єктом правового захисту, особливо в умовах широкого використання інформаційних технологій та автоматизованих систем обробки інформації. Відповідно до ч. 1 ст. 4 GDPR [1], персональні дані – це будь-яка інформація, що стосується фізичної особи, яку ідентифіковано або можна ідентифікувати, зокрема, за такими ознаками як ім'я, ідентифікаційний номер, місцезнаходження, онлайн-ідентифікатор або за особистими характеристиками фізичної, фізіологічної, генетичної, ментальної, економічної чи соціальної природи.

Українське законодавство надає подібне, але більш стисло сформульоване визначення. Так, абз. 10 ст. 2 Закону України «Про захист персональних даних» [2] визначає персональні дані як відомості чи сукупність відомостей про фізичну особу, яка ідентифікована або може бути конкретно ідентифікована.

На відміну від поняття персональних даних, поняття «ШІ» наразі відсутнє в українському законодавстві, що ускладнює правозастосування у цій сфері. Утім, у Європейському Союзі вже вироблено чітке правове визначення. Згідно зі ст. 3 AI Act, система ШІ (AI system) – це машина або програмне забезпечення, що функціонує з різним ступенем автономності, може адаптуватися після впровадження та на основі вхідних даних генерує вихідні результати – прогнози, контент, рекомендації чи рішення, які здатні впливати на фізичне або віртуальне середовище [3].

Варто зауважити, що AI Act не замінює GDPR, а навпаки доповнює його, вводячи ризик-орієнтований підхід до використання ШІ. Він поділяє ШІ-системи на чотири категорії за рівнем ризику (неприйнятний, високий, обмежений та мінімальний). Системи ШІ нерозривно пов'язані з обробкою персональних даних. Для їх ефективного функціонування потрібен доступ персоналізованої інформації, що створює ризики порушення прав особи, зокрема:

право на приватність (ст. 8 Європейської конвенції з прав людини) та право на справедливий суд (ст. 6 Європейської конвенції з прав людини) [4];

право не підлягати рішенням, прийнятим виключно автоматизованими засобами (ст. 22 GDPR) [1];

Таким чином, правове врегулювання ШІ має бути нерозривно пов'язане з політикою захисту персональних даних. Відсутність чіткого визначення ШІ в українському законодавстві наразі становить істотний бар'єр для належного регулювання, що потребує оперативного вирішення шляхом адаптації європейських підходів.

Системи ШІ, що активно інтегруються у сфери державного управління, бізнесу, медицини, освіти та цифрових сервісів, безпосередньо пов'язані з обробкою значних обсягів персональних даних. З огляду на автономний характер таких систем, а також особливості їхньої роботи (самонавчання, автоматизоване прийняття рішень, профілювання), виникає низка викликів, які потребують дослідження та належного нормативного врегулювання. Серед них варто виділити:

- відсутність прозорості алгоритмів – більшість сучасних моделей, зокрема на базі глибокого машинного навчання, функціонують як «чорні скриньки», – результати, позбавлені зрозумілого обґрунтування та логіки прийняття рішень;

- порушення принципу мінімізації обробки даних – ШІ-системи за своєю природою функціонують ефективніше на основі великих і багатоманітних наборів даних, що суперечить принципу мінімізації даних, закріпленому у ст. 5 (с) GDPR [1]. Це часто може призводити до надмірного збору персональної інформації. Водночас, слід враховувати, що ШІ як технологія не завжди вимагає безпосереднього введення персональних даних – часто ці дані надаються користувачем добровільно, іноді – несвідомо або під впливом слабко сформульованої згоди;

- ризики витоку та несанкціонованого доступу до даних – ШІ можуть бути вразливими до атак або технічних збоїв, що може призвести до несанкціонованого розкриття конфіденційної інформації. Тому обробка великих обсягів інформації зумовлює потребу у високому рівні кіберзахисту;

- автоматизоване прийняття рішень без участі людини або делегування важливих рішень виключно ШІ створює ризики порушення прав осіб, особливо коли рішення мають юридичні чи соціально значущі наслідки. Викликом є запровадження судових процедур, які базуються на використанні виключно ШІ;

- ризики дискримінації та упередженості ШІ – ШІ-системи можуть відтворювати або підсилювати наявні упередження, закладені

у вихідні дані, на яких вони навчалися. Таким чином, це створює загрозу дискримінації за ознаками раси, статі, віку, мови, соціального статусу тощо, що прямо суперечить положенням статей 6, 8, 13 та 14 Європейської конвенції з прав людини [4] та основоположним принципам GDPR.

Стрімкий розвиток технологій ШІ істотно трансформує підходи до обробки персональних даних, водночас породжуючи нові ризики для приватності, інформаційної безпеки та прав людини. В умовах, коли ШІ-системи здатні здійснювати автономне прийняття рішень, збирати, обробляти, використовувати та взаємодіяти з чутливою інформацією, постає об'єктивна необхідність у перегляді існуючих нормативно-правових підходів.

ЄС уже запропонував комплексну модель реагування на ці виклики – через взаємодію GDPR та AI Act, що створює інноваційний, ризик-орієнтований підхід до регулювання цифрових технологій. Попри це, навіть європейське законодавство змушене постійно адаптуватися до технологічних змін.

Україна натомість перебуває лише на етапі формування правової політики у цій сфері. Чинне законодавство не охоплює ключові питання, пов'язані з ШІ: відсутнє визначення відповідних понять, не врегульовано питання автоматизованого прийняття рішень, не передбачено інституційного контролю. Як наслідок – це не дозволяє гарантувати ефективний захист прав суб'єктів даних у цифрову епоху. З огляду на викладене, доцільними є наступні стратегічні кроки:

- розробка спеціального закону про ШІ із урахуванням класифікації систем за рівнем ризику;
- створення незалежного органу нагляду за ШІ;
- запровадження етичних принципів розробки та впровадження ШІ;
- підвищення обізнаності громадян про свої права в цифровому просторі.

Тільки за умови системного підходу до правового регулювання, що враховуватиме як технологічні реалії, так і міжнародний досвід, Україна зможе забезпечити належний рівень захисту персональних даних і прав людини та сформуванню довіри до ШІ-систем у суспільстві.

Література:

1. Regulation (EU) 2016/679 of the European Parliament and of the Council of April 27, 2016 on the protection of natural persons with

regard to the processing of personal data and on the free movement of such data, and repealing Directive 95/46/EC (General Data Protection Regulation). EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2016/679/oj/eng>

2. Про захист персональних даних: Закон України № 2297-VI від 01.06.2010. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2010, № 34, ст. 481. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2297-17#Text>

3. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council of 13 June 2024 laying down harmonised rules on artificial intelligence and amending Regulations (EC) No 300/2008, (EU) No 167/2013, (EU) No 168/2013, (EU) 2018/858, (EU) 2018/1139 and (EU) 2019/2144 and Directives 2014/90/EU, (EU) 2016/797 and (EU) 2020/1828 (Artificial Intelligence Act). EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32024R1689>

4. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. Офіційний вісник України. 1998. № 32.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text

ВИМОГА ЩОДО ПРЕДСТАВНИЦТВА ЯК ПЕРЕШКОДА У ДОСТУПІ ДО СУДУ: ПРАКТИКА ЄСПЛ

Славко Анна Сергіївна

*канд. юрид. наук, доцент
Сумський державний університет*

Як визначає FRA, доступ до правосуддя дозволяє особам захистити себе від порушень своїх прав, відшкодувати шкоду за вчинені цивільні правопорушення, притягнути до відповідальності виконавчу владу та захищати себе в кримінальному судочинстві. Доступ до правосуддя виступає як важливий елемент верховенства права і стосується цивільного, кримінального та адміністративного процесу. Доступ до правосуддя є і процедурою, і метою, і він має вирішальне значення для осіб, які прагнуть скористатися іншими процесуальними та матеріальними правами [1].

Доступність правосуддя є імпліцитною складовою права на справедливий суд та ефективний засіб юридичного захисту, гарантованих відповідно статтями 6 та 13 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Європейський суд з прав людини, розглядаючи питання стягнення судових зборів, обмеження строків позовної давності та процесуальних імунітетів, також послідовно тлумачить доступність правосуддя як необхідну передумову реалізації права на справедливий суд.

Тим не менш, не у всіх випадках існування перешкод / обмежень у доступі до суду є порушенням права на справедливий суд; існують ситуації, коли такі обмеження є виправданими і переслідують інтереси правосуддя. Зокрема, у справі *Fabbri and Others v. San Marino* Суд наголосив, що право на доступ до суду не є абсолютним, а може підлягати обмеженням; вони непрямо дозволені, оскільки право на доступ за самою своєю природою потребує регулювання з боку держави, яка користується певною свободою розсуду в цьому відношенні. ... Тим не менш, обмеження права на доступ до суду не повинні обмежувати або зменшувати доступ особи таким чином або до такої міри, щоб порушувати саму суть права. Крім того, такі обмеження не будуть сумісні з статтею 6 § 1, якщо вони не переслідують законну мету або якщо немає розумного співвідношення пропорційності між використаними засобами та метою, яку потрібно досягти [2].

Однією з перешкод щодо доступу до судочинства можуть бути вимоги щодо представництва особи в суді. Наприклад, заявниця у справі *R.P. and Others v. the United Kingdom* передчасно народила дитину, сама будучи людиною з інвалідністю. Дитина заявниці мала поганий фізичний стан і потребувала спеціального догляду. Незважаючи на те, що стан дитини з часом поліпшувався, у соціальних служб були побоювання стосовно спроможності заявниці піклуватися про дитину належним чином. Зокрема, заявниця важко опановувала основи догляду за дитиною, не могла задовольняти її щоденні потреби, часто не могла їх передбачити чи врахувати і агресивно поводитися з працівниками соціальних служб [3].

Соціальні служби ініціювали процедуру передання дитини під опіку прийомної родини на основі результатів тестів розумових здібностей заявниці. Заявниця, у свою чергу, звернулася до адвоката за юридичною допомогою. Приватний адвокат, ознайомившись з матеріалами справи, почав сумніватися у спроможності заявниці зрозуміти поради, які він їй надаватиме. Відтак він звернувся до

офісу офіційних представників (Official Solicitor), які зрештою і здійснювали представництво інтересів дитини в суді.

Суд підкреслив, що у справах, які стосуються осіб з особливими потребами, національним судам надано певну свободу розсуду, щоб дати їм змогу вживати відповідних процесуальних заходів для забезпечення належного відправлення правосуддя та захисту здоров'я відповідної особи. Це відповідає Конвенції Організації Об'єднаних Націй про права людей з інвалідністю, яка вимагає від держав надавати відповідні умови для полегшення ролі людей з інвалідністю в судовому процесі (§ 65) [3].

Відтак Суд наголосив, що в цій справі провадження мало велике значення для заявниці, яка могла втратити як опіку, так і доступ до своєї єдиної дитини. Більше того, хоча питання, яке розглядалося, було відносно простим – чи мала заявниця навички, необхідні для того, щоб вона могла успішно виховати дитину – доказів, які слід було б розглянути до розгляду питання, не було. Зокрема, Суд відзначає значну кількість звітів експертів, у тому числі експертних медичних і психіатричних висновків, звітів про оцінку батьківства та звітів про контактні зустрічі, і зауважує очевидні труднощі, які виникнуть у заявниці з проблемами навчання у розумінні як змісту цих звітів, так і наслідків висновків експертів (§ 66) [3].

Проаналізувавши матеріали справи, ЄСПЛ дійшов висновку, що національні суди добре обґрунтували рішення щодо призначення офіційного представника для заявниці. На кожному етапі процесу їй роз'яснювали її права і вона мала змогу оскаржити призначення офіційного представника. Крім того, заявниця мала змогу подати апеляцію до апеляційного суду. Хоча вона не була юридично представлена в апеляційному провадженні, це сталося через її вибір, оскільки вона відмовилася від допомоги безкоштовного адвоката, яку їй забезпечив офіційний представник. Тим не менш, на думку ЄСПЛ під час апеляційного провадження їй було надано достатню можливість висловити свої погляди перед судом, і її аргументи були повністю розглянуті в рішенні суду (§ 77) [3]. З огляду на викладене Суд не вважав, що існували посягання на саму суть права на справедливий суд і не констатував порушення зобов'язань держави за статтею 6 Конвенції.

Натомість, у справі *Stanev v. Bulgaria* заявник був визнаний обмежено дієздатним через шизофренію і поміщений до віддаленого інтернату, де був змушений проживати. Одна із скарг заявника до ЄСПЛ стосувалася того, що болгарське законодавство не давало

йому можливості порушити у національному суді провадження щодо перегляду його статусу обмежено дієздатного. Суд зазначив, що у більшості справ, які він розглядав щодо «душевнихворих осіб», національне провадження стосувалося їх тримання під вартою і, таким чином, розглядалося за статтею 5 Конвенції. Проте він постійно стверджував, що «процесуальні» гарантії згідно зі статтею 5 і 4 Конвенції загалом подібні до тих, що передбачені статтею 6 (§232) [4].

Відповідно до болгарського законодавства та правозастосовної практики, якщо опікун обмежено дієздатної особи та орган опіки та піклування відмовляються порушувати справу за поновлення дієздатності, відповідна особа може звернутися з проханням про це до прокурора. Проте, на думку Суду, необхідність втручання прокурора навряд чи сумісна з прямим доступом до суду для осіб, які перебувають під частковою опікою, оскільки рішення про втручання залишається на розсуд прокурора (§237). Також було враховано тенденцію більшості держав-членів Ради Європи створювати умови, за яких недієздатні чи обмежено дієздатні особи матимуть змогу порушити перед національним судом провадження щодо перегляду їх статусу. Отже, Суд констатував порушення статті 6 Конвенції [4].

Підсумовуючи, зауважимо, що доступ до суду та до ефективного засобу юридичного захисту є основоположними засадами реалізації права на справедливий суд. Ці положення було визнано, зокрема, і в рішенні Конституційного суду України від 11 жовтня 2018 року № 8-р/2018. У ньому КСУ визнав неконституційним положення статті 8 ЗУ «Про звернення громадян», яка визначала, що «звернення осіб, визнаних судом недієздатними, не розглядаються» [5]. Таким чином, вітчизняна національна практика дотримується правил щодо представництва і можливості захищати себе в суді, щодо яких досягнуто загальноєвропейського консенсусу.

Література:

1. Handbook on European law relating to access to justice European Union Agency for Fundamental Rights and Council of Europe, 2016. URL: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-ecthr-2016-handbook-on-access-to-justice_en.pdf
2. Case of Fabbri and Others v. San Marino, judgement of 24 September 2024. European Court on Human Rights HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-237239>

3. Case of R.P. and Others v. the United Kingdom, judgement of 9 October 2012. European Court on Human Rights HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-113391>

4. Case of Stanev v. Bulgaria, judgement of 17 January 2012. European Court on Human Rights HUDOC. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108690>

5. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень частини другої статті 8, другого речення частини четвертої статті 16 Закону України "Про звернення громадян" (справа про звернення осіб, визнаних судом недієздатними) від 11 жовтня 2018 року № 8-п/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-18#Text>

ПРО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У СУДОВОМУ ПОРЯДКУ ПРАВА НА ВІДШКОДУВАННЯ ЕНЕРГЕТИЧНИМ КОМПАНІЯМ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ РОСІЙСЬКОЮ АГРЕСІЄЮ

Сологуб Артем Михайлович

*аспірант Державної установи «Інститут економіко-правових досліджень імені В.К. Мамутова НАН України», Київ, Україна,
ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-7197-4921>*

Злочинна влада російської федерації надає безпосереднім виконавцям накази про вчинення військових злочинів, злочинів проти людяності, злочинів, що порушують правила ведення війни та ін. Одним із головних об'єктів нападів у вигляді обстрілів із далекої та близької відстані ракетною, реактивною, артилерійською та іншою зброєю є енергетичний комплекс України. Російські злочинці сподіваються через позбавлення українського бізнесу та звичайних громадян одного із основних благ цивілізації призведе до тиску з боку останніх на український Уряд з вимогою капітуляції. Звичайно це була чергова помилка російських недолугих стратегів війни. Проте українським компаніям, які генерують, зберігають, передають еле-

ктроенергію від цього легше не стало. Їх обстріли тривають постійно. Відновлення об'єктів енергетики здійснюється за кошти самих енергетичних компаній. Проте певну частину витрат держава компенсує.

Майнові права людини та як похідні від них – майнові права суб'єктів бізнесу, зокрема і майнові права енергетичних компаній, гарантуються нормами Загальної декларації прав людини ООН від 10 грудня 1948 року [1], Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [2] та інших загальносвітових або загальноєвропейських міжнародних актів. У розвиток таких положень у статті 13 Конституції України наявна норма, за якою «Держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом» [3]. Тобто захист прав власності Конституція України покладає на державу. У розвиток конституційних положень стосовно людини (фізичної особи) захист права власності здійснюється на основі норм глави 23 «Загальні положення про право власності», глави 24 «Набуття права власності» і глави 25 «Припинення права власності» Цивільного кодексу України [4]. А в розвиток конституційних положень стосовно суб'єктів бізнесу Господарський кодекс України отримав положення частин третьої і четвертої статті 47 «Загальні гарантії прав підприємців»: «3. Держава гарантує недоторканність майна і забезпечує захист майнових прав підприємця. Вилучення державою або органами місцевого самоврядування у підприємця основних і оборотних фондів, іншого майна допускається відповідно до статті 41 Конституції України на підставах і в порядку, передбачених законом. 4. Збитки, завдані підприємцю внаслідок порушення громадянами чи юридичними особами, органами державної влади чи органами місцевого самоврядування його майнових прав, відшкодовуються підприємцю відповідно до цього Кодексу та інших законів» [5]. Таким чином, держава в силу норм внутрішнього законодавства та положень міжнародних актів зобов'язується гарантувати усім громадянам і суб'єктам господарювання на своїй території недоторканність їх майна. У разі порушення державою майнових прав (тобто неможливістю дотримати гарантії) завдані збитки компенсуються.

Уже майже за місяць після початку повномасштабного вторгнення в Україну у розвиток положень законів було прийнято постанову Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року «Про

затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації» [6], а майже за рік – Закон України від 23 лютого 2023 року «Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України» [7]. На основі названої постанови КМУ визначалася вартість знищеного, пошкодженого чи втраченого майна, а на основі названого Закону державою здійснювалося відшкодування. При цьому людина чи суб'єкт господарювання міг звернутися до суду із позовом, відповідачами за яким були держава Україна та російська федерація. Оскільки на сьогодні українським енергетичним компаніям складно витребувати гроші від російської федерації, то вони витребували гроші від держави Україна, а держава Україна планувала витребувати ці гроші від російської федерації чи її правонаступників у майбутньому. Але у 2025 році ситуація змінилася.

Прийняття державою двох останніх актів, а також кількох інших не названих актів вилилося у суперечливий висновок, сформульований у Постанові Верховного Суду України від 5 березня 2025 року у справі 757/13711/22. Це була справа за позовом власника майна до держави Україна в особі КМУ, Державної казначейської служби України, РФ в особі уряду РФ про стягнення майнової та моральної шкоди, спричиненої в результаті військового вторгнення. І в цій Постанові Верховного суду було зазначено, що держава Україна в особі КМУ реалізувала свій позитивний матеріальний обов'язок щодо визначення правил, спрямованих на відновлення прав потерпілих унаслідок, зокрема, загибелі цивільних осіб, пошкодження майна через збройну агресію РФ. Із таким рішенням можна не погодитися, зокрема і будь-якій енергетичній компанії України, майно якої було знищене чи пошкоджене внаслідок воєнних дій російської федерації. Україна не є країною прецедентного права. Тому названа Постанова Верховного Суду України від 5 березня 2025 року прямо стосується лише позивача у конкретній справі. Але зрозуміло, що спираючись на цю Постанову Верховного Суду інші українські суди тяжітимуть до аналогічного рішення. А тому як позивачу у цій конкретній справі 757/13711/22, так і українським енергетич-

ним компаніям у майбутніх аналогічних справах слід буде звертатися до міжнародних судових інстанцій. В Україні діє пріоритет актів міжнародного права над актами національного права. Також Україна не виходила з жодних із угод про міжнародне судочинство. У названій вище Європейській Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод у статті 6 визначено право на справедливий суд [2]. Задекларовано воно і в інших актах міжнародного та національного законодавства. А отже, українські енергетичні компанії мають право вимагати від держави Україна якомога швидшого відшкодування збитків, завданих їм російською агресією, а держава Україна одразу або через певний час витребуватиме відшкодування від російської федерації або її правонаступників.

Список використаних джерел:

1. Загальна декларація прав людини ООН від 10 грудня 1948 року. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015.

2. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Рим, 4.XI.1950. *Офіційний портал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 40–44. Ст. 356.

5. Хозяйственный кодекс Украины: науч.-практ. коммент. Под общ. ред. А.Г. Бобковой. Х.: Издатель ФЛ-П Вапнярчук Н.Н., 2008. 1296 с.

6. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: постанова Кабінету Міністрів України від 20 березня 2022 року № 326. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-%D0%BF#Text>

7. Про компенсацію за пошкодження та знищення окремих категорій об'єктів нерухомого майна внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України, та Державний реєстр майна, пошкодженого та знищеного внаслідок бойових дій, терористичних актів, диверсій, спричинених збройною агресією Російської Федерації проти України: Закон України від 23 лютого 2023 року № 2923-IX. *Відомості Верховної Ради України*. 2023. № 60. Ст. 191.

ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ ВІДНОВНОГО ПРАВОСУДДЯ ДЛЯ НЕПОВНОЛІТНІХ³

Швагер Ольга

доцент, кандидат юридичних наук, асистент кафедри міжнародного, європейського права та порівняльного правознавства

*Навчально-наукового інституту права
Сумського державного університету*

Використання відновних процедур як дієвого інструменту впливу на учасників кримінального провадження має на меті не лише відновлення прав потерпілого, порушених кримінальним правопорушенням, але й сприяння соціальній реінтеграції особи, яка вчинила злочин і визначається як один із пріоритетних напрямів розвитку в європейському кримінальному процесі.

Відповідно до Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec (2018)8 щодо відновного правосуддя у кримінальних справах [1], її метою є заохочення держав до активного використання механізмів відновного правосуддя у кримінальному процесі.

Ключові принципи, правила та умови застосування відновного правосуддя у кримінальних справах:

– *принцип вільної згоди* – механізми відновного правосуддя можна застосовувати лише за наявності вільної згоди сторін, при цьому на будь-якому етапі процедури будь-яка сторона може відкликати свою згоду;

– *принцип поінформованості* – сторони повинні бути детально поінформовані про відповідну процедуру та розуміти її наслідки для кримінального процесу;

³ Дослідження проведено на виконання міжнародного проекту в сфері освіти 101175484 – EUJustice4U – ERASMUS-JMO-2024-HEI-TCH-RSCH «Доступ до правосуддя: кращі практики ЄС для України» (спільний проект СумДУ, Еразмус+ Жан Моне Фонду та Виконавчого агентства з питань освіти та культури за підтримки ЄС). Підтримка Європейською комісією випуску цієї публікації не означає схвалення змісту, який відображає лише думки авторів, і Комісія не може нести відповідальність за будь-яке використання інформації, що міститься в ній.

– *принцип конфіденційності* – дискусії між сторонами у межах процедури повинні залишатися конфіденційними, і не можуть використовуватись у подальшому, якщо сторони не домовилися про інше;

– *принцип доступності* – відновне правосуддя має бути загальнодоступною процедурою. Тяжкість чи місце вчинення правопорушення самі по собі не повинні впливати на можливість застосування процедури;

– *принцип рівності учасників* – відновне правосуддя не реалізується з метою просування інтересів потерпілого чи правопорушника. Натомість воно забезпечує нейтральний простір, де усі сторони заохочуються і підтримуються з метою задоволення їхніх потреб, наскільки це можливо;

– *принцип професійності* – медіатори, які беруть участь у процесі, повинні бути спеціально підготовлені та навчені, а держава повинна розробити процедури та практики медіації у кримінальних справах;

– *фокус на відшкодуванні завданої шкоди* – дискусії повинні бути спрямовані передусім на виправлення та відшкодування шкоди, якої заподіяно потерпілим;

– *остаточне рішення залишається за судовою владою* – у справах, де процедури відновного правосуддя призвели до домовленості між сторонами, остаточне рішення про те, як діяти далі, повинно залишатися за судовою владою. Процедури відновного правосуддя можуть застосовуватися як до дорослих, так і до неповнолітніх. Єдиною особливістю відновного правосуддя у справах щодо неповнолітніх відповідно до міжнародних стандартів є те, що участь у цій процедурі можуть брати батьки чи інші законні представники неповнолітнього, щоб гарантувати, що права дитини не порушуються [2].

Щодо Європейського Союзу, то цікаво вивчити термін, запропонований Директивою ЄС щодо потерпілих, яка є обов'язковою для всіх 27 держав-членів і зазначає: «*відновне правосуддя*» означає будь-який процес, за допомогою якого жертва та правопорушник мають можливість, за їхньою добровільною згодою, брати активну участь у вирішенні питань, пов'язаних із кримінальним правопорушенням, за допомогою неупередженої третьої сторони» [3].

Беручи до уваги величезні розбіжності між 27 системами правосуддя, які існують сьогодні в ЄС, європейське законодавство віддає перевагу підходу гармонізації шляхом прийняття та впровадження мінімальних стандартів. У цьому контексті важливо звернути увагу на директиви ЄС, які представляють можливість забезпечити належний захист як прав неповнолітніх правопорушників, так і прав потерпілих: Директиви про усний і письмовий переклад і про право на інформацію в кримінальному судочинстві, Директиви про презумпцію невинуватості, про правову допомогу і, що особливо актуально, про процесуальні гарантії для дітей, підозрюваних або обвинувачених у кримінальному судочинстві [4; 5; 6; 7; 8].

Що стосується жертв, то у Європейському Союзі забезпечено більший захист жертв насильства шляхом взаємного визнання захисних ордерів між різними державами-членами відповідно до положень Регламенту ЄС № 606/ 2013 про взаємне визнання захисних заходів у цивільних справах [9], а також встановлені мінімальні стандарти для відповідних схем компенсації, доступних на національному рівні згідно Директиви 2004/8/ЄС щодо компенсацій жертвам злочинів [10], а також передбачаючи транскордонне визнання вимог про компенсацію. Зокрема, Директива, що встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту жертв злочинів, встановлює набір мінімальних гарантій для жертв, залучених до кримінального провадження. Стаття 1 визначає посилені гарантії, які застосовуються у випадку дитини-жертви. Особливо цікавою у випадку цієї директиви є увага, приділена процесам *відновного правосуддя*.

Відновне правосуддя включає різноманітні підходи та практики, які мають спільні основні принципи, але досить суттєво відрізняються своїми процедурами та виконанням: від кількості та категорії залучених суб'єктів; до методів обміну, прийнятих між різними сторонами; типу кінцевого результату, який досягається. Тому подальші дослідження зазначених питань залишаються актуальними як для національної юридичної науки, так і практики.

Література:

1. Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec (2018) щодо відновного правосуддя у кримінальних справах. URL: [https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:\[%2209000016808e35f3%22\],%22sort%22:\[%22CoEValidationDate%20Descending%22\]}](https://search.coe.int/cm/#{%22CoEIdentifier%22:[%2209000016808e35f3%22],%22sort%22:[%22CoEValidationDate%20Descending%22]}).

2. Звіт про результати моніторингу судових процесів в Україні «Стандарти правосуддя, дружнього до дитини, та їх втілення в Україні (кримінальний аспект)».

URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/f/9/488050.pdf>.

3. Directive 2012/29/EU of the European Parliament and of the Council of 25 October 2012 establishing minimum standards on the rights, support and protection of victims of crime, and replacing Council Framework Decision 2001/220/JHA.

URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2012/29/oj>.

4. Directive 2010/64/EU of the European parliament and of the Council on the right to interpretation and translation in criminal proceedings. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2010/64/oj>.

5. Directive 2012/13/EU of the European Parliament and of the Council of 22 May 2012 on the right to information in criminal proceedings. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2012/13/oj>.

6. Directive (EU) 2016/800 of the European Parliament and of the Council of 11 May 2016 on procedural safeguards for children who are suspects or accused persons in criminal proceedings. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2016/800/oj>.

7. Directive (EU) 2016/1919 of the European Parliament and of the Council of 26 October 2016 on legal aid for suspects and accused persons in criminal proceedings and for requested persons in European arrest warrant proceedings. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2016/1919/oj>.

8. Directive (EU) 2016/343 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016 on the strengthening of certain aspects of the presumption of innocence and of the right to be present at the trial in criminal proceedings). URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2016/343/oj>

9. Regulation (EU) №606/2013 on mutual recognition of protection measures in civil matters. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2013/606/2025-05-01>.

10. Directive 2004/80/EC relating to compensation to crime victim. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2004/80/oj>.

ДОТРИМАННЯ ПРАВИЛ ПІДСУДНОСТІ ЯК ГАРАНТІЯ ПРАВА НА ДОСТУП ДО СУДУ, ВСТАНОВЛЕНОГО ЗАКОНОМ

Шевчук Марта Іванівна

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального процесу і криміналістики
Львівського національного університету імені Івана Франка*

1. У рішенні від 24 лютого 2025 року (справа № 357/10207/21) Об'єднана палата Касаційного кримінального суду Верховного Суду (далі – ОП ККС ВС) розглянула питання про те, як діяти у випадку, якщо після початку судового розгляду буде виявлено, що кримінальне провадження не підсудне суду до якого надійшло. У цій справі ОП ККС ВС дійшла висновку, що в ситуації, якщо після початку судового розгляду виявилися обставини, які можуть поставити під сумнів правильність визначення підсудності справи, продовження розгляду справи судом, який розпочав такий розгляд, не становить «порушення правила підсудності», зазначеного в пункті 6 частини 2 статті 412 КПК, і не є підставою для скасування судових рішень[1].

Не погоджуємося з позицією ОП ККС ВС, викладеною у наведеної вище постанові, оскільки її застосування може призвести до порушення основних елементів права на справедливий суд.

2. Порушення права на суд, встановлений законом. Дотримання правил підсудності є необхідною умовою здійснення кримінального провадження судом, встановленим законом, який відповідає вимогам незалежності та неупередженості, відповідно до засад доступу до правосуддя, рівності перед законом і судом, які є невід'ємними складовими права на справедливий суд.

Зміст права на справедливий суд знаходимо в міжнародних стандартах, серед яких найширше розкривається у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (далі – КЗПЛ), яка передбачає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення.

Значення правильного вирішення судами питання про підсудність для подальшого кримінального провадження є істотним, оскільки судова помилка у цьому питанні може мати наслідком порушення права особи на «законний склад суду». Поняття «законного складу суду» у законі буквально не визначене, воно визначається доктриною та впливає з положень законодавства, у яких закріплено вимоги (ознаки), яким має відповідати законний склад суду. Ухвалення рішення незаконним складом суду, як і порушення правил підсудності, згідно з п.п. 2, 6 ч. 2 ст. 412 КПК є істотними порушеннями вимог кримінального процесуального закону та безумовними підставами для його скасування. Відтак, у випадках, якщо у конкретному кримінальному провадженні є обставини, які свідчать, що суд, який здійснює провадження, не відповідає вимогам «законного складу суду», сторони та інші учасники кримінального провадження можуть заявити відвід судді/суддям, усьому складу колегії суддів, а за наявності обставин, передбачених ст. 34 КПК України, – ініціювати питання про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого.

Поняття «законного складу суду» є складеним переліком вимог до нього, які можна умовно поділити на три блоки – інституційний, процесуальний та компетентнісний. У контексті ч. 1 ст. 6 КЗПЛ ці три блоки містяться у різних пропорціях у трьох складових елементах «права на справедливий суд» – а) право на незалежний суд, б) право на безсторонній суд, в) право на суд, встановлений законом. При цьому порушення будь-якої із цих складових визнається порушенням права на справедливий судовий розгляд у практиці Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) та, як правило, тягне за собою скасування судового рішення у справі.

У контексті порушеного у постанові ОП ККС ВС питання нас цікавить саме процесуальна складова «законного складу суду» (її ще називають юрисдикційною або функціональною), яка означає, що суд повинен діяти у спосіб та відповідно до повноважень, передбачених законом, у межах своєї компетенції. Процесуальна складова «законного складу суду» охоплює дотримання правил підсудності (ст. ст. 32, 33, 33-1 КПК), принципу незмінності складу суду, який забезпечує, щоб серед професійних суддів та присяжних, які підписали судові рішення, не було осіб, які не брали участі у судовому розгляді (ст.ст. 319, 320, 390 КПК); презумпцію «незаконного складу суду», якщо суд у встановленому законом порядку не розглянув заяву про відвід судді (присяжного, усього складу суду) [2].

Що ж стосується підсудності, то вона має суттєве процесуальне значення, яке дістає свій вияв, зокрема, у такому: виключається суб'єктивізм посадових осіб при вирішенні питання про те, до якого суду потрібно направити справу для її розгляду по суті (не до будь-якого, а тільки до того, що визначений нормами КПК України); забезпечується своєчасність ухвалення кінцевого судового рішення; реалізується одне із невід'ємних прав людини – право на розгляд і вирішення кримінальної справи компетентним судом, тобто тим судом, до підсудності якого належить ця справа; забезпечується неупередженість суду та реалізація принципу незалежності судових органів.

Відповідно до ч. 1 ст. 8 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» передбачено, що ніхто не може бути позбавлений права на розгляд його справи в суді, до підсудності якого вона віднесена процесуальним законом.

Відтак, підсудність є ефективним засобом, який сприяє тому, щоб конкретна кримінальна справа розглядалася й вирішувалася судом законним, компетентним, незалежним і неупередженим, як того вимагають ст. 7 Загальної декларації прав людини, ч. 1 ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права та ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод.

Порушення правил підсудності тягне за собою порушення права на суд, встановлений законом, згідно зі ст. 412 КПК України, визнається істотним порушенням кримінального процесуального закону і тягне за собою безумовне скасування вироку або ухвали суду в разі їх оскарження в апеляційному чи касаційному порядку. Тому правильне визначення підсудності кримінального провадження має дуже важливе значення для ухвалення законного судового рішення.

Важливість суворого дотримання правил про підсудність доводиться і практикою ЄСПЛ. Зокрема, як порушення вимог п. 1 ст. 6 КЗПЛ ЄСПЛ розглядає порушення правил територіальної підсудності без належного законного обґрунтування, незважаючи на наявність чітких правил підсудності, встановлених КПК. Згідно з установленою практикою ЄСПЛ термін «право на суд, встановлений законом», охоплює не лише правову основу самого існування суду, але й дотримання таким судом певних норм, що регулюють його діяльність, у тому числі всю організаційну структуру судів, включно з питаннями, що належать до юрисдикції певних категорій судів (рішення ЄСПЛ у справі «Лео Цанд проти Австрії», 12.10.1978 р.).

Якщо суд не має юрисдикції судити підсудного відповідно до чинних положень національного права, він не є «встановленим законом» (рішення ЄСПЛ у справі «Йоргіч проти Німеччини», 12.07.2007 р.). У рішенні ЄСПЛ "Сокурєнко і Стригун проти України" від 20.07.2006 р. суд повторює, що, як було раніше визначено, фраза "встановлений законом" поширюється не лише на правову основу самого існування "суду", але й дотримання таким судом певних норм, які регулюють його діяльність.

Відтак, продовження розгляду справи судом у випадку, якщо у стадії судового розгляду виявилось, що кримінальне провадження надійшло до суду з порушенням правил підсудності, є порушенням «права на законний склад суду» та відповідно права на суд, встановлений законом.

3. Ризик порушення права на здійснення кримінального провадження у розумні строки. Наступним елементом права на справедливий суд, ризик порушення якого існуватиме у випадку застосування судами першої інстанції позиції, викладеної у наведеному вище контраверсійному рішенні ОП ККС ВС щодо можливості продовження судового розгляду у випадку виявлення порушення правил підсудності, а судами вищої інстанції, навпаки, практики ЄСПЛ, є право на здійснення кримінального провадження у розумні строки.

Серед критеріїв, які беруться ЄСПЛ до уваги при вирішенні питання про те, чи здійснювалося кримінальне провадження у розумні строки, є поведінка компетентних органів влади. У нормах КПК України даний критерій закріплений як спосіб здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень. При оцінці способу здійснення слідчим, прокурором і судом своїх повноважень потрібно брати до уваги, зокрема, такі обставини: невчинення дій, які забезпечують подальший рух судового провадження (неприйняття рішення щодо зміни підсудності, невиділення матеріалів провадження в окреме за наявності для цього підстав, невідновлення зупиненого провадження, якщо обставини, які стали підставами для зупинення перестали існувати тощо); строк реалізації повноважень; непроведення процесуальних дій у випадку заявлення учасниками кримінального провадження обґрунтованих клопотань тощо [3].

Відтак, механізм усунення дефекту "законного складу суду" (який зумовлений порушенням правил підсудності) шляхом напра-

влення кримінального провадження з одного суду до іншого покликаний вчасно запобігти скасуванню судового рішення і призначення нового розгляду в суді першої інстанції та детермінований принципом розумних строків, правом на розгляд справи судом, встановленим законом та правом на доступ до правосуддя.

4. Обмеження права потерпілого на доступ до правосуддя. І насамкінець ще одне право, до порушення якого, може призвести застосування позиції ОП ККС ВС є право потерпілого на доступ до правосуддя. Право на доступ до правосуддя включає в себе такі елементи: право особи звернутися до суду, право на те, щоб її справа була розглянута та вирішена судом, право на остаточне судові рішення, право на оскарження судового рішення, право на виконання судового рішення, ухваленого на користь особи (рішення ЄСПЛ у справах “Беллет проти Франції” від 04.12.1995 р., “Брумареску проти Румунії” від 28.10.1999 р., “Горнсбі проти Греції” від 19.03.1997 р., “Балацький проти України” від 25.10.2007 р.).

Разом з тим, ЄСПЛ у своїй практиці неодноразово наголошував, що право на доступ до правосуддя не є абсолютним: воно може бути піддане допустимим обмеженням, оскільки вимагає за своєю природою державного регулювання. Держави-учасниці користуються у цьому питанні певною свободою розсуду (рішення ЄСПЛ у справі «Ашингдейн проти Сполученого Королівства» від 28.05.1995 р.). До правомірних обмежень права на доступ до суду першої інстанції, встановлених кримінальним процесуальним законодавством України, відноситься закриття кримінального провадження з підстав, передбачених п. п. 3-1, 10 ч. 1, ст. 284 КПК України. Ще одним обмеженням права на доступ до суду першої інстанції є звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з закінченням строків давності (ст. 49 КК).

У випадку, якщо суд апеляційної палати не погодиться з позицією ОП ККС ВС, викладеною у її рішенні від 24 лютого 2025 року, та, застосувавши практику ЄСПЛ (яка має пріоритет над практикою Верховного Суду), скасує рішення суду першої інстанції та призначить новий розгляд, проведення нового розгляду в суді першої інстанції у зв'язку з порушенням правил підсудності призведе до збільшення тривалості судового провадження, що може потягнути за собою закінчення строків давності. Хоч як і зазначає ККС ВС у своїй постанові від 24 жовтня 2023 року (справа № 207/124/13-к), що із системного аналізу норм КПК та КК України слідує, що передбачений ст. 49 КК інститут звільнення від кримінальної відповідальності

не пов'язує такого звільнення зі згодою потерпілої на таке звільнення, а також про те, що у випадку звільнення особи від кримінальної відповідальності на підставі ст. 49 КК та закриття кримінального провадження це не звільняє особу від обов'язку відшкодувати заподіяну їй діями шкоду, й потерпіла не позбавлена права заявити цивільний позов в порядку цивільного судочинства [4]. Втім, згідно з актуальною судовою практикою, у випадку закриття кримінального провадження у зв'язку з закінченням строків давності цивільний позов не вирішується та залишається без розгляду, що хоч і не позбавляє потерпілого права на відшкодування шкоди, проте реалізація цього права може відбутися у порядку цивільного судочинства.

Відтак, як свідчить практика, безпосередньо на рівень доступу до правосуддя впливає якість роботи самих суддів, їх організаційна та правозастосовна діяльність. У деяких випадках закриття кримінального провадження у зв'язку з закінченням строків давності може бути результатом неефективного досудового розслідування та судового розгляду, неправильного застосування суб'єктом, який здійснює провадження, закону, обмежувати право потерпілого на доступ до правосуддя та поставити під сумнів здійснення кримінального провадження у розумні строки.

5. Для того, щоб провадження у суді першої інстанції, до якого справа була передана, не було несумісним із поняттям справедливого судового розгляду, для вирішення проблеми, пов'язаної з порушенням правил територіальної підсудності у стадії судового розгляду, необхідно скористатися допоміжним способом усунення прогалин у кримінальному процесуальному праві – процесуальною аналогією, правила застосування якої щодо відносин, які не врегульовані або неоднозначно врегульовані положеннями КПК України, встановлені у ч. 6 ст. 9 КПК України.

Залишення ж законодавцем поза увагою врегулювання цього питання свідчить, що він не намагався уникнути ухвалення ЄСПЛ негативних рішень у справах проти України у зв'язку з порушенням права на суд, встановлений законом. Відтак, для виправлення ситуації законодавцеві слід невідкладно внести відповідні корективи у відповідні норми, передбачивши можливість розгляду та вирішення питання про направлення кримінального провадження з одного суду до іншого у випадку, якщо в ході судового розгляду виявиться, що кримінальне провадження не підсудне суду, в якому воно здійснюється.

Що ж стосується вітчизняних суддів, то право на суд, встановлений законом, який відповідає вимогам незалежності та неупередженості на шляху від законодавчого закріплення до своєї практичної реалізації так і може залишитись декларацією, що, своєю чергою, сприятиме винесенню ЄСПЛ у справах проти України негативних рішень, якщо вони не набудуть уміння застосовувати норми міжнародно-правових актів та практику міжнародних судових установ щодо їх тлумачення.

Література:

1. Постанова Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 лютого 2025 року у справі № 357/10207/21.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/125736610>.

2. O. Kaluzhna, M. Shevchuk Unconditional grounds for challenges to judges in criminal proceedings of Ukraine and ECtHR standards. 2022 2 (14). Access to Justice in Eastern Europe. pp. 73 – 74.

3. Шевчук М. І. Контроль за дотриманням розумних строків досудового розслідування прокурором вищого рівня як важлива гарантія забезпечення права на доступ до правосуддя, гарантованого ч. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод // International scientific conference «Innovative views in European fundamental scientific-practical legal studies» : conference proceedings, December 28–29, 2021. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2021. С. 205 – 206.

4. Постанова Верховного Суду від 24 жовтня 2023 року у справі № 207/124/13-к.

URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114456818>

СТРОК НА КАСАЦІЙНЕ ОСКАРЖЕННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ У ЦИВІЛЬНИХ СПРАВАХ ЯК ЕЛЕМЕНТ ДОСТУПУ ДО СУДУ: ЗАСТОСУВАННЯ У ПРАКТИЦІ ЄСПЛ ТА ВС

В.В. Шипович

*аспірант кафедри цивільного судочинства, арбітражу
та міжнародного приватного права Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого, суддя Верховного Суду
у Касаційному цивільному суді*

Vigilantibus non dormientibus aequitas subvenit
(*"Справедливість допомагає тим, хто пильнує,
а не тим, хто спить"*)

Аналіз Глави 6 Розділу I ЦПК України дозволяє охарактеризувати процесуальний строк як встановлений законом чи судом проміжок часу або момент у часі, в межах якого чи в який, відповідний суб'єкт може або повинен вчинити процесуальні дії.

Строк на касаційне оскарження судових рішень у цивільних справах належить до категорії встановлених законом процесуальних строків, що закріплений у ст. 390 ЦПК України. Частина перша вказаної статті визначає що цей строк становить тридцять днів з дня проголошення судового рішення чи з дня складення повного судового рішення, у випадках якщо в судовому засіданні було оголошено лише вступну та резолютивну частини судового рішення, або у разі розгляду справи (вирішення питання) без повідомлення (виклику) учасників справи. За правилами статті 123 ЦПК України перебіг процесуального строку починається з наступного дня після відповідної календарної дати або настання події, з якою пов'язано його початок.

У частинах другій та третій ст. 390 ЦПК України законодавець вказав на можливість поновлення строку на касаційне оскарження у разі його пропуску. За загальним правилом, передбаченим у ч. 1 ст. 127 ЦПК України, якому кореспондують положення ч. 3 ст. 390 ЦПК України, строк на касаційне оскарження може бути поновлений судом за наявності поважних причин його пропуску. Вичерпний перелік цих причин процесуальний закон не визначає, а оцінка

їх поважності фактично перебуває в межах дискреційних повноважень суду, крім одного випадку – у ч.2 ст. 390 ЦПК України вказано причину пропуску строку, яку закон визнає за поважну і таку, що надає учаснику справи право на поновлення пропущеного строку. Це випадок, коли повне судове рішення не було вручено учаснику справи у день його проголошення або складення, а касаційна скарга подана протягом тридцяти днів з дня вручення йому такого судового рішення. В цьому випадку, за наявності відповідної заяви (клопотання), суд зобов'язаний поновити строк на касаційне оскарження. Водночас ч. 3 ст. 390 ЦПК України вказує на існування випадків, за яких строк на касаційне оскарження не може бути поновлений незалежно від поважності причин його пропуску, що відповідає європейським стандартам доступу до правосуддя.

ЄСПЛ у своїй практиці послідовно вказує, що одним із фундаментальних аспектів верховенства права є принцип юридичної визначеності, який передбачає повагу до правила *res judicata* – остаточності рішення суду, згідно з яким жодна зі сторін не має права вимагати перегляду остаточного та обов'язкового рішення суду просто тому, що вона має на меті домогтися нового слухання справи та нового її вирішення. Питання щодо поновлення строку на оскарження перебуває в межах дискреційних повноважень національних судів, однак такі повноваження не є необмеженими. Від судів вимагається вказувати підстави. Однією із таких підстав може бути, наприклад, неповідомлення сторін органами влади про прийняті рішення у їхній справі. Проте навіть тоді можливість поновлення не буде необмеженою, оскільки сторони в розумні інтервали часу мають вживати заходів, щоб дізнатись про стан відомого їм судового провадження («*Ponomaryov v. Ukraine*») [1].

Крім того ЄСПЛ у своїх рішеннях неодноразово відзначав, що норми, які регламентують строки подання скарг, безумовно, передбачаються для забезпечення належного здійснення правосуддя і дотримання принципу юридичної визначеності. Зацікавлені особи повинні розраховувати на те, що ці норми будуть застосовані («*Melnik v. Ukraine*», «*Mushta v. Ukraine*») [2, 3].

Вважаємо, що для національної судової практики важливим також є рішення ЄСПЛ у справі «*Krupnyk v. Ukraine*», ухвалене у 2025 році, яким було відхилено, як явно необґрунтовану, скаргу на відсутність доступу до суду, за обставин, коли Верховний Суд відмовив у відкритті касаційного провадження через пропуск строку на касаційне оскарження [4].

Т.А. Цувіна, в цьому контексті звертає увагу, що саме на відповідність правилу *res judicata* мають бути оцінені підстави та порядок оскарження рішень суду в апеляційному та касаційному порядку відповідно до положень чинного ЦПК України [5, с. 221], а Н.Ю. Сакара відносить часові обмеження права доступу до суду до групи «потенційних перешкод» у доступі до суду поряд із юрисдикційними, суб'єктними, процесуальними та фінансовими перешкодами, які за загальним правилом не призводять до порушення права на доступ до правосуддя, а їх запровадження має на меті забезпечення належного здійснення правосуддя [6, с. 65].

Отже існування чітких строків реалізації права на касаційне оскарження прямо впливає на повагу до принципу юридичної визначеності. Наприклад, дозвіл подати апеляцію з питань права після значного спливу часу та за відсутності будь-якого правдоподібного пояснення того, чому заявниця не могла подати її раніше, ЄСПЛ визнав порушенням статті 6 ЄКПЛ, оскільки такі дії звели нанівець увесь судовий процес, який завершився остаточним та таким, що підлягає виконанню судовим рішенням («*Bodiu v. The Republic of Moldova*») [7].

Вочевидь саме необхідність поваги до остаточності судового рішення та виконання обов'язку учасників справи в розумні інтервали часу вживати заходів, щоб дізнатись про стан відомого їм судового провадження, є причиною запровадження у ч. 3 ст. 394 ЦПК України присічного строку (один рік, з дня складення повного тексту судового рішення), зі спливом якого касаційне провадження не може бути відкрито, незалежно від поважності причин його пропуску. Винятки із цього правила законодавець передбачив у цій же нормі: 1) подання касаційної скарги особою, не повідомленою про розгляд справи або не залученою до участі в ній, якщо суд ухвалив рішення про її права, свободи, інтереси та (або) обов'язки; 2) пропуск строку на касаційне оскарження внаслідок виникнення обставин непереборної сили.

У національній судовій практиці тривалий час існували два підходи до тлумачення терміну «особа, не повідомлена про розгляд справи» в контексті застосування присічних строків оскарження судових рішень, один з яких передбачав можливість подання апеляційної та касаційної скарги після спливу одного року з дня складення повного тексту судового рішення, якщо учасник справи не був повідомлений про судові засідання, в якому було ухвалено судові рішення, навіть якщо він був обізнаний про перебування

справи на розгляді в суді. Однак Велика Палата Верховного Суду, дотримуючись іншого підходу, дійшла висновку, що особа, не повідомлена про розгляд справи, це особа яку не сповістили про наявність судового провадження у справі і яка, відповідно, не знала/не могла знати про розгляд справи [8]. Вважаємо це тлумачення ВП ВС цілком обґрунтованим і таким, що узгоджується з практикою ЄСПЛ.

Що стосується п. 2 ч. 3 ст. 394 ЦПК України (пропуск строку на касаційне оскарження внаслідок виникнення обставин непереборної сили), то його тлумачення набуло особливої актуальності у зв'язку із запровадженням 24 лютого 2022 року в Україні воєнного стану, дія якого продовжується дотепер. В цьому контексті загальний підхід Верховного Суду зводиться до того, що сам по собі факт запровадження воєнного стану в Україні не може бути підставою для поновлення процесуального строку, натомість такою підставою можуть бути конкретні обставини, що виникли внаслідок запровадження воєнного стану та унеможливили виконання учасником справи процесуальних дій протягом встановленого законом строку [9]. Цей підхід видається правильним, оскільки протилежне тлумачення призвело б до фактичного нівелювання строків касаційного оскарження лише самим фактом дії воєнного стану.

Підсумовуючи слід зазначити, що строк на касаційне оскарження, є невід'ємною складовою права на касаційне оскарження судових рішень у цивільних справах та важливою гарантією дотримання правила *res judicata*, а питання застосування цього строку необхідно вирішувати зважено і у такий спосіб, щоб не порушити баланс між правом особи на доступ до суду, легітимними обмеження цього права і принципом остаточності судового рішення.

Література:

1. Рішення ЄСПЛ у справі «Ponomaryov v. Ukraine». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_434.
2. Рішення ЄСПЛ у справі «Melnik v. Ukraine». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-72888>.
3. Рішення ЄСПЛ у справі «Mushta v. Ukraine». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-101769>.
4. Рішення ЄСПЛ у справі «Krupnyk v. Ukraine». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-243013>.
5. Цувіна Т. А. Право на суд у цивільному судочинстві: монографія. Харків; Слово, 2015. 281 с.

6. Сакара Н. Ю. Право на доступ до правосуддя у цивільних справах: правові позиції Європейського суду з прав людини та національний контекст. Право України. 2018. № 10. с. 64-85.

7. Рішення ЄСПЛ у справі «Bodiu v. The Republic of Moldova». URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-193874>.

8. Постанова ВП ВС від 25 вересня 2024 року у справі № 490/9587/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/122603347>.

9. Постанова ВП ВС від 10 листопада 2022 року у справі № 990/115/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/107354803>.

ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ЮРИДИЧНОГО ЦЕНТРУ «ПРАВОВА СТУДІЯ» ПОЛТАВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИХ МОДЕЛЕЙ ОРГАНІЗАЦІЇ ЮРИДИЧНИХ КЛІНІК

Яхно Ксенія Павлівна

*студентка спеціальності Право, група ПР-б 21
Полтавський університет економіки і торгівлі*

Юридичні клініки відіграють важливу роль у системі правової освіти та забезпеченні доступу до правосуддя. У світі, зокрема в країнах Європейського Союзу, практика діяльності юридичних клінік давно стала невід’ємною частиною як освітніх, так і соціальних процесів. В Україні юридичні клініки набирають все більшого значення, особливо у контексті підвищення правової культури громадян і практичного навчання здобувачів вищої освіти. Одним із яскравих прикладів є навчальний юридичний центр «Правова СТУДІЯ» Полтавського університету економіки і торгівлі (далі – навчальний юридичний центр «Правова СТУДІЯ»), досвід діяльності якого заслуговує на порівняльно-правовий аналіз у контексті європейських практик.

Навчальний юридичний центр «Правова СТУДІЯ» здійснює комплексну діяльність у сфері надання безоплатної правничої допомоги, реалізуючи стандарти юридичної клінічної освіти, затверджені Асоціацією юридичних клінік України [6].

Окрім практичної роботи зі зверненнями громадян, клініка також виконує навчальну функцію. Можемо відзначити ефективність залучення студентів-юристів до діяльності клініки в рамках освітніх програм, зокрема через вибіркову навчальну дисципліну «Правничі клініки», що сприяє передусім формуванню професійної здатності до консультування з правових питань, зокрема, можливих способів захисту прав та інтересів клієнтів, відповідно до вимог професійної етики, належного дотримання норм щодо нерозголошення персональних даних та конфіденційної інформації [2, с. 33].

У Європейському Союзі юридичні клініки функціонують здебільшого у межах правових факультетів університетів і мають усталені механізми інтеграції до системи освіти. Наприклад, у Нідерландах, Німеччині, Польщі клініки активно співпрацюють із державними та недержавними організаціями, органами місцевого самоврядування, що дозволяє їм залучати додаткові ресурси й ефективніше реагувати на потреби клієнтів. Важливим є також те, що європейські клініки орієнтовані не лише на консультування, а й на стратегічні судові процеси, адвокацію прав людини та правову просвіту.

Спільним для навчального юридичного центру «Правова СТУДія» та клінічних структур у країнах Європейського Союзу є низка ключових принципів, що визначають етичну й професійну якість надання правничої допомоги. Серед них – безумовне дотримання принципу конфіденційності, орієнтація на потреби клієнта (клієнтоорієнтований підхід), забезпечення якісного зворотного зв'язку, міждисциплінарна співпраця, а також навчання через практику під наглядом кваліфікованих фахівців. Усе це дозволяє формувати не лише високий рівень юридичної компетентності у студентів, а й виховує в них соціальну відповідальність і професійну етику [3].

Навчальний юридичний центр «Правова СТУДія» на практиці враховує особливості консультування вразливих категорій громадян. Одним із ключових напрямів роботи є консультування осіб, які постраждали від домашнього насильства. Під час консультування застосовуються стандартизовані методики: первинне інтерв'ювання, з'ясування суті проблеми, правовий аналіз ситуації, пошук правового вирішення та підготовка відповідних документів [1, с. 733]. Порядок консультування таких клієнтів включає етапи попередньої оцінки ризиків, забезпечення психологічного супроводу та конфіденційного документообігу [1, с. 733].

Попри спільні засади, відмінності між українськими й європейськими клініками є суттєвими, насамперед у частині правового регулювання. В Україні діяльність юридичних клінік регулюється наказом Міністерства юстиції України № 595/5 від 03.08.2006 року «Про затвердження Положення про юридичну клініку», зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 04.08.2006 за № 0956/12830 [5]. Цей документ є базовим нормативним актом, який визначає загальні засади організації клінічної діяльності, вимоги до консультантів, принципи супроводу клієнтів та взаємодії з адміністрацією закладу вищої освіти. Водночас у країнах ЄС правове регулювання функціонування юридичних клінік має інший характер: зазвичай клініки діють на підставі автономних нормативно-організаційних актів конкретного університету або у межах загальноєвропейських рамкових рекомендацій, розроблених у межах таких проєктів, як «CLEO – Clinical Legal Education Organisation» чи «The European Network for Clinical Legal Education» [4].

У статті І. Г. Богатюк також наголошується, що українські клініки, на відміну від багатьох європейських, часто мають обмежену інституційну автономію та фінансову підтримку, що гальмує їх розвиток і розширення сфери впливу [4].

Натомість позитивною тенденцією в українському клінічному русі є впровадження оновлених Стандартів діяльності юридичних клінік України (редакція 2024 року), які систематизують принципи організації, етичні норми, підходи до якості надання допомоги та процедури внутрішнього моніторингу [6]. Зокрема, у стандартах визначено обов'язковість ведення обліку справ, навчання консультантів питанням комунікації, етики та захисту персональних даних, що відповідає кращим практикам європейських колег. Документ встановлює вимоги до організації клінічної освіти, моніторингу результатів діяльності, процедур зворотного зв'язку та оцінювання ефективності роботи студентів-клініцистів.

І. Г. Богатюк підкреслює, що однією з головних проблем українських юридичних клінік залишається нестача інституційної автономії та фінансової незалежності, що ускладнює їхнє стабільне функціонування. У європейських країнах, таких як Нідерланди, Німеччина чи Польща, юридичні клініки здебільшого мають окремий бюджет, активно взаємодіють із муніципалітетами, громадськими організаціями та адвокатськими спільнотами. Така інтегрованість у правову інфраструктуру суспільства дозволяє їм не тільки

ефективніше допомагати клієнтам, а й формувати активне правозахисне середовище в академічній спільноті [4].

Отже, навчальний юридичний центр «Правова СТУДія» є прикладом успішної імплементації європейських підходів до надання безоплатної правничої допомоги в межах вищої освіти, з урахуванням національних особливостей. Подальший розвиток клінічної юридичної освіти в Україні має спиратися на кращі європейські практики, що сприятиме зміцненню правової держави та забезпеченню доступу до правосуддя.

Література:

1. Вісич Є. В., Орел В. А. Порядок консультування осіб, що зазнали насильства // Актуальні питання права: зб. матеріалів X Міжнар. молодіж. наук.-практ. інтернет-конф. – Полтава: ПУЕТ, 28 листоп. 2024. – С. 733–736.

2. Вісич Є. В., Орел В. А. Діяльність навчального юридичного центру «Правова СТУДія» Полтавського університету економіки і торгівлі в умовах воєнного стану // Актуальні питання розвитку науки та забезпечення якості освіти у XXI столітті: тези доп. XLVII міжнар. наук. студент. конф. за підсумками наук.-досл. робіт студентів за 2023 р. – Полтава, 25 квіт. 2024. – С. 33–35.

3. Орел В. А. Порядок консультування клієнтів з правових питань (на прикладі діяльності Навчального юридичного центру «Правова СТУДія» Полтавського університету економіки і торгівлі) // Розвиток юридичної клінічної науки і освіти: виклики та перспективи: матеріали Міжнар. наук. форуму (Вінниця, 29 квіт. 2023 р.) / за заг. ред. Л. П. Амелічевої, Ю. В. Ломжець, І. Ф. Коваль. – Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. – С. 64–67.

4. Богатюк І. Г. Діяльність юридичних клінік в умовах воєнного стану // Правова освіта. – 2024. – Вип. 64. – DOI: 10.18372/2307-9061.64.16892

5. Про затвердження Положення про юридичну клініку: Наказ Міністерства юстиції України № 595/5 від 03.08.2006 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0956-06#Text>

6. Стандарти діяльності юридичних клінік України: редакція 2024 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://legalclinics.in.ua/standarty-diyalnosti-yurydychnyh-klinik-ukrayiny-redaktsiya-2024-r/>

Електронне наукове видання

ПРАВО НА ДОСТУП ДО ПРАВОСУДДЯ: КРАЩІ ПРАКТИКИ ЄС ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ УКРАЇНИ

Матеріали

*науково-практичного круглого столу
(м. Суми, 6 червня 2025 року)*

Відповідальна за випуск О. А. Швагер
Комп'ютерне верстання М. В. Плотнікової

Матеріали друкуються в авторській редакції.
Організаційний комітет не несе відповідальності за точність
наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен
та інших відомостей, не завжди поділяє позицію авторів.

Формат 60×84/16. Ум. друк. арк. 6,51. Обл.-вид. арк. 7,19.

Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Харківська, 116, м. Суми, 40007
Свідцтво про внесення суб'єкта господарювання до Державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 8193 від 15.10.2024.